

AKİF BAYRAMOV

**NƏĞMƏLƏR ŞAİRİ
MİRZƏ ŞƏFİ VAZEHİN
ƏDƏBİ İRSİ**

115
B32

AKİF BAYRAMOV

NƏĞMƏLƏR ŞAİRİ
MİRZƏ ŞƏFİ VAZEHİN
ƏDƏBİ İRSİ

111- 244124

M.F. Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası
"Nurlan"
Bakı - 2008

Akif Bayramov.

Nəğmələr şairi Mirzə Şəfi Vazehin ədəbi irsi.

Bakı, "Nurlan", 2008. – 158 səh.

Filologiya elmləri doktoru, professor Akif Bayramov klassik Azərbaycan şairi M.Ş.Vazehin yaradıcılığına həsr olunmuş bir sıra məqalənin və «Klassik irsimizdən» (1975), «M.Ş.Vazehin ədəbi irsi» (1980) adlı monoqrafiyalarının müəllifidir.

A. Bayramovun «Mirzə Şəfi Vazehin ədəbi irsi» kitabı yenidən işlənmişdir. Bu monoqrafiya ədəbiyyat tariximizin mübahisəli bir məsələsinə - M.Ş.Vazeh və F.Bodenstedt probleminə həsr olunmuşdur. Müəllif ciddi axtarışlar apararaq onların bədii yaradıcılıq hədəflərini müəyyənləşdirməyə çalışmış, elm aləminə məlum olmayan bir sıra mənbələrə müraciət edərək, F.Bodenstedtin tərcüməçilik fəaliyyətinə düzgün qiymət verməklə, onun plagiatçılığını sübuta yetirən elmi dəlillər irəli sürmüşdür.

B 4603000000-127

N - 098 - 2008

Qrifli nəşr

©"Nurlan", 2008

M.Ş.Vazeh

Redaktordan (H.Məmmədzada).....	5
Giriş.....	10
Mirzə Şəfi və onun ədəbi irsi Azərbaycan və xarici məxəzlərində.....	34
Mirzə Şəfi - F.Bodenştedt münasibətlərinin	
Almaniyada öyrənilməsi.....	53
Mirzə Şəfi irsinin nəşrləri.....	83

Yüz ildən artıqdır ki, Mirzə Şəfi Vazehin dünya şöhrəti qazanmış nəğmələrinin atribusiyə məsələsi öz qəti həllini tapa bilmir. Bunun əsas səbəbi, hər şeydən əvvəl, Fridrix Bodenştedtin şəxsi arxivinin tədqiqatdan kənar qalması olmuşdur. Yalnız Mirzə Şəfinin ədəbi irsi deyil, ümumiyyətlə, başqa şərqlə klassiklərdən tərcümələrində də qərribə bir yol tutan Bodenştedt çox vaxt öz yaradıcılığını tərcümələri ilə qarışdırmış, bəzən tərcümə etdiyi materialdan onun yalnız adını və mövzunu saxlamışdır. Ola bilsin ki məhz buna görə də o, vəfat edərkən arxivinin açılmasını uzaq bir gələcəyə həvalə etmişdir.

Mirzə Şəfinin nəğmələri keçən əsrin ortalarından başlayaraq, Almaniyada nəşr olunandan sonra oxucular tərəfindən dərin rəğbətə qarşılandı və sürətlə yayıldı, müəllifini çox məşhurlaşdırdı. Bütün ömrü boyu şöhrət dalınca qaçan, lakin öz əsərləri ilə onu əldə edə bilməyən Bodenştedt ehtiraslarını cilovlaya bilmədi. Sonrakı nəşrlərdə özünü nəğmələrin müərcimi deyil, müəllifi kimi göstərdi və öləndək həqiqətə uyğun olmayan bir iddianı sübuta yetirməyə çalışdı. O hətta Mirzə Şəfinin şairliyini belə inkar etdi. Lakin elə həmin vaxtdan başlayaraq, Almanyanın özündə Bodenştedtin bu iddiasının tərəfdarları və əleyhdarları oldu. Onlar alman mətbuatında, ədəbiyyat tarixlərində çıxış etdilər və öz müddəalarını irəli sürdülər. Bu həqiqət onların bir çoxuna aydın idi ki, nəğmələr alman dilində olsa da, mənən və ruhən Şərqlə poeziyasıdır, bunlar Qərblə paltarına bürünmüş Şərqlə gözləridir.

Azərbaycan ədəbiyyatşünasları da M.Ş.Vazeh haqqında öz axtarışlarını davam etdirdilər. Bu axtarışlar səmərəli nəticələr verdi.

...Əgər Mirzə Şəfinin əsərləri öz sağlığında nəşr olunsaydı, yaxud bu əsərlərin avtoqrafı saxlanılsaydı, nə Bodenştedt, nə də ona bu əməldə havadarlıq edən Adolf

Berje və başqaları Azərbaycan şairi və mütəfəkkirinə belə yanlış münasibət bəsləməyə cəsarət etməzdilər. Bəla ondadır ki, Mirzə Şəfi öz şeirlərinin toplanılması saxlanılması qayğısına qalmamışdır. Görünür, Bodenstedti arxayınlaşdıran da məhz bu olmuşdur.

Azərbaycan ədəbiyyatşünasları Mirzə Şəfinin həyatı və yaradıcılığını öyrənmək, onun əsərlərini toplamaq sahəsində tədqiqatçı kimi səylər göstərmiş və bu sahədə əhəmiyyətli müvəffəqiyyətlər əldə etmişlər. Mirzə Şəfi irsinin toplanılmasında ən mühüm xidmət görkəmli Azərbaycan ədəbiyyatşünası Salman Mümtaza məxsusdur. O, Mirzə Şəfinin irsində beş qəzəl, bir müxəmməs və bir məktubu müəyyənləşdirib 1926-cı ildə nəşr etməklə Mirzə Şəfinin şairliyi haqqında yaranmış yersiz şübhələrə son qoymaqla bərabər, özündən sonra gələn tədqiqatçılara qiymətli material vermişdir.

Salman Mümtazdan sonra Mirzə Şəfi irsinin axtarılması heç bir nəticə vermədi. Uzun müddət Salman Mümtazın tapdığı 82 misradan başqa heç bir orijinal əsər əldə edilib bilmədi. Görkəmli ədəbiyyatşünaslar Ə.Səidzadə, İ.K.Yenikolopov, M.Rəfin və başqaları Mirzə Şəfi haqqında ayrıca monoqrafiyalar, elmi məqalələr yazmaqla, onun irsini və həyatının bir çox qaranlıq cəhətlərini işıqlandırmaqla xeyli iş gördülər. Lakin bu tədqiqatçıların bütün müsbət cəhətləri ilə birlikdə qüsuru ondadır ki, şairin irsindən bilavasitə çıxış edilmir. Onlar bu boşluğu doldurmaq üçün şairin irsi üzərində deyil, əsasən, dövrü və həyatı üzərində dayanmalı olur, nəticədə Bodenstedtin heç də inkar etmədiyi bir həqiqəti-Mirzə Şəfinin bir real şəxs olaraq XIX əsrdə yaşamasını Tiflisdə olduğu illərdə bir sıra alman səyyahları ilə, o cümlədən Bodenstedtlə görüşməsi, dostluğu və s. məsələləri "sübuta" yetirirlər. Halbuki təkcə Bodenstedtin plagiatorluğunu deyil, eyni zamanda Mirzə Şəfinin əsl yaradıcılıq simasını yalnız o vaxt qəti aydınlaşdırmaq mümkün olacaqdır ki, şairin əsərləri toplanmış olsun. Əks təqdirdə bu məsələ, indiki kimi, açıq qalacaqdır.

İndiyədək Mirzə Şəfi irsinin araşdırılmasına ən çox

mane olan səbəb onun Bodenstedtdə verdiyi divanın yeganə nüsxə hesab edilməsidir. Bu əhval-ruhiyyənin yaranmasında Bodenstedtin özünün də az rolu oynamışdır. O, müsahibələrinin birində qətiyyətlə demişdir ki, Mirzə Şəfi öləndən sonra onun kağızları içində guya "Nəğmələr" in heç bir izi tapılmamışdır. Lakin şairdən qalmış kağızların kimlər tərəfindən axtarıldığı barədə nə Bodenstedt məlumat verir, nə də müasirləri bir söz deyirlər. Bizcə bu şayiənin özü də müəyyən məqsədlərlə tədqiqatçıların əzmini sarsıtmaq, onları əvvəldən məyus etmək üçün yayılmışdır.

Mirzə Şəfi öz əlyazmalarının mühafizəsinə nə qədər etinasız yanaşsa da, onun soracağına gələn səyyahlara öz gözəl xətti ilə yazdığı şeirləri hədiyyə etməkdə nə qədər səxavətli olsa da, yenə irsinin heç olmazsa müəyyən bir hissəsi yaqın ki, şairin vətəninə qalmışdır. Bizi bu fikri söyləməyə cəsarətləndirən son vaxtlarda M.Şəfinin irsindən tapıb müəyyənləşdirdiyimiz şeirlər kitabıdır.

M.F.Axundov, F.Köçərli, S.Mümtaz, Ə.Ə.Səidzadə, M.Rəfili, F.Qasımlı və b. M.Ş.Vazehin həyat və yaradıcılığının, ədəbi irsinin əldə edilib toplanması sahəsində tədqiqatçı işlər görmüşlər. Xüsusilə son vaxtlarda Gürcüstan SSR Əlyazmaları İnstitutunda M.Ş.Vazehin hələ Gəncədə yaşadığı vaxt 1821-ci ildə yazıb tərtib etdiyi şer məcmuasının tapılıb üzə çıxarılması mühüm ədəbi hadisə kimi qiymətləndirilməlidir. Bu məcmuədə M.Ş.Vazehin iki qəzəli, bir neçə təkbeyti, bir yarımçıq qəzəli və bir poeması öz xətti ilə yazılmışdır. Həmin məcmuə tərtib edilən vaxt Bodenstedtin vur-tut iki yaşı var idi. Buradan da Mirzə Şəfinin şairliyini inkar etməyə çalışan tərcüməçinin iddiasının nə qədər əsassız və bir növ gülünc olduğu aşkara çıxır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Mirzə Şəfinin ədəbi irsindən yazan ilk Azərbaycan müəllifləri, xüsusilə F.Köçərli və S.Mümtaz F.Bodenstedt haqqında dəqiq və ədalətli fikir söyləmişlər. Doğrudan da, Bodenstedtin bütün xətaləri ilə yanaşı, Mirzə Şəfinin Avropada və sonra öz vətəninə tanınmasında xidməti olmuşdur. Əgər Bodenstedtin tərcümələri olmasaydı çox ehtimal ki, Mirzə Şəfinin bir şair

kimi taleyi Qərbdə kimsəni düşündürməzdi. Bu cəhətdən də Ə.Ə.Səidzadənin F.Bodenşteddə birtərəfli yanaşması və onun yalnız plagiatlığını sübuta yetirməsi nəzərə alınmalıdır. Bir haqiqəti də unutmaq olmaz ki, Mirzə Şəfinin alman dilində olan tərcümələrinin orijinalı əldə edilməyincə onların atribusiyası haqqında qəti fikir söyləmək mümkün olmayacaq. Əks-təqdirdə subyektivizmə yol vermiş olarıq.

Akif Bayramov bu əsərində Mirzə Şəfinin ədəbi irsi haqqında son dərəcə vacib bir məsələnin həllini qarşısına məqsəd qoymuşdur. Bu məqsəd Vazehin ədəbi irsinin Qərbdə və Şərqdə taleyini araşdırıb müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Alman müəlliflərinin Mirzə Şəfi haqqında fikirləri və onlarla yeri gəldikcə elmi mübahisə sübhəsis ki, əsərin dəyərini artırmışdır. Müəllif son illərdə Mirzə Şəfi haqqında alman, eləcə də Azərbaycan tədqiqatçılarının əsərləri barədə xarici ədəbiyyatşünasların rəylərini diqqətlə toplamış və onların elmi dəyərini müəyyənləşdirmişdir.

Müəllif Bodenşteddin bütün ədalətsizliyi ilə birlikdə, Mirzə Şəfinin Avropada və Rusiyada tanınması işində onun xidmətini də qeyd edir O, M.Ş.Vazehin almancaya tərcümələri ilə Azərbaycan və farsca yazdığı orijinallarını müqayisəli şəkildə öyrənməkdə də müəyyən müvəffəqiyyətlər qazana bilmiş və məsələnin həllinə xeyli kömək etmişdir. Müəllif sübut etmişdir ki, F.Bodenşteddə nöinki Mirzə Şəfidən, eləcə də Şərq klassiklərindən - Hafizdən, Sədi Şirazidən, Füzulidən, Ömər Xəyyamdan da tərcümələr edib, Mirzə Şəfinin adı ilə çap etdirmişdir. Bu əsər M.Ş.Vazeh irsinin söylə axtarılmasına bir daha maraqlı oyadır. Ümid etmək olar ki, Azərbaycan tədqiqatçıları ilə alman ədəbiyyatşünaslarının birgə söyləri nəticəsiz qalmayacaq.

M.Ş.Vazeh və F.Bodenşteddi

GİRİŞ

XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində Mirzə Şəfi Vazehin (1792-1852) şəxsiyyəti və ədəbi fəaliyyəti qədər dolaşmış ikinci bir yazıçı bəlkə də yoxdur. Bu hal yüz ildən artıqdır ki, davam edir. Həmin müddət ərzində Azərbaycan, rus, alman və s. dillərdə çap olunan elmi ədəbiyyatda, habelə dövrü mətbuatda xalqımızın bu böyük oğlu haqqında çox yazılmış, özü də müsbət, tərifli sözlərlə bərabər, qeyri-elmi, yanlış, zidd hökmlər də meydana çıxmışdır. Qəribədir ki, Mirzə Şəfi irsinin müxtəlif nəşrləri artdıqca, tədqiqatlar çoxaldıqca, genişlənib dərinləşdikcə bu problem haqqında təsəvvürlərdəki təzadlar nəinki aradan qalxmamış, əksinə, daha da kəskinləşmişdir.

Xalqımızın ictimai, bədii fikir tarixində mühüm yer mütəfəkkiri, istedadlı şairi və ilk Azərbaycan maarifçiliyinin görkəmli simalarından olan Mirzə Şəfi Kərbəlayı Sadiq oğlu Vazeh 1792-ci ildə Gəncədə bənna ailəsində anadan olmuşdur. Cavad xanın sarayında memar işləyən atasım çox erkən itirən Mirzə Şəfi qabaqcıl fikirli Hacı Abdullanın himayəsində Gəncə mədrəsəsində təhsilini davam etdirir. Mirzə Şəfinin müasiri olan alman şərqşünası A.Berje bu xüsusda yazmışdır. «Mirzə Şəfiyə hamilik edən Hacı Abdulla onda elm və maarifə böyük həvəs olduğunu görüb, təhsilini davam etdirməkdə ona maddi yardım göstərməkdən belə çəkinmirdi. Gəncə mədrəsə müdarrisləri gənc Şəfinin fikirlərində dini etiqada dair dəyişikliyi görüb, ona dərs verməkdən imtina etdikdə o, mədrəsəni tərk etməyə məcbur olur. Şairin yaradıcılığında ruhaniliyə qarşı nifrət və mənfə münasibətin oyanması da məhz buradan başlayır».

Mirzə Şəfi Gəncə mədrəsəsindən yarımçıq çıxdığı zaman ərəb və fars dillərini bildirdi. O, şəxsi mütaliə yolu ilə Şərqi məşhur alim, mütəfəkkir və şairlərinin əsərlərini öyrənir. Xəyyam, Nizami, Sədi, Hafiz kimi klassiklərin əsərləri ilə yaxından tanış olur.

Mirzə Şəfi Hacı Abdullanın köməyi ilə Cavad xanın qızı Püstə xanımın kənd və mülklərini idarə etmək üçün mirzəlik vəzifəsinə təyin olunur. Onun Mirzə Şəfi adlanması da bu vəzifə ilə əlaqədardır.

1826-cı ildə Rusiya-İran müharibəsi zamanı Püstə xanımın qardaşı Uğurlu xanla birlikdə İrana qaçması M.Ş.Vazehin işsiz qalmasına səbəb olur. Bir tərəfdən mirzəlik vəzifəsini itirməsi, o biri tərəfdən hamisi Hacı Abdullanın ölümü onun maddi vəziyyətini ağırlaşdırır. Bir müddətdən sonra, yəni XIX əsrin 30-cu illərində Gəncədə Şah Abbas məscidi yanındakı mədrəsədə uşaqlara nəstəlik xətti ilə yazıb-oxumağı öyrədən Mirzə Şəfi xalq arasında bir şair kimi də tanınmışdır. Gözəl xoşnəvis, yaxşı müəllim, dövrünün görkəmli şairi olan Mirzə Şəfi bu zaman Gəncədə İran mətbəələrində çap olunmaq üçün kitabların surətini hazırlayırdı: F.Bodenstedt müəllimi haqda «Şərqdə min bir gün» əsərində yazırdı: «Mirzə Şəfi hər xırda şeydən ötrü hirsələnən deyildi, o, təmkinli və sakit adam idi. Çox danışmağı sevməzdi, bir söz demək istəsə fikrini aydın və qısa deyərdi. Səliqəliliyi çox sevərdi». O, Mirzə Şəfinin tanınmış xəttat, alim olduğunu təsdiq edərək yazırdı. «Mirzə Şəfinin tatar (Azərbaycan – A.B.) və fars alimləri yanında xüsusi hörməti var idi».

Dini fanatizmə laqeyd olan Mirzə Şəfi Gəncədə Mirzə Fətəliyə dərs verərkən tələbəsində yüksək zəka və yaradıcılıq qüvvəsi müşahidə edərək, belə bir istedadın süni olaraq dini təhsilə sərf olunmasına heyfəsilənmiş, şagirdini xeyirxah məsləhətləri və tələqləri ilə bu yoldan uzaqlaşdırmağa çalışmışdır. Məhz buna görə də M.F.Axundovun Gəncədə M.Ş.Vazehlə görüşüb tanış olması və ondan dərs alması onun həyatının mühüm bir hadisəsi kimi tədqiqatçılar tərəfindən daim xatırlanır.

Mirzə Şəfinin tələqləri gənc M.F.Axundovu qəflət yuxusundan ayıldaraq onu ruhani təhsilindən uzaqlaşdırmışdır.

1840-cı ildə Mirzə Şəfi Gəncəni tərk edib Tiflisə köçür

və həmin ilin noyabrında keçmiş tələbəsi M.F.Axundovun köməyi ilə Tiflis qəza məktəbinə Azərbaycan və fars dilləri müəllimi vəzifəsinə təyin olunur. Şairin həyatının Tiflis dövrü zəngin hadisələrlə dolu olduğu kimi, yaradıcılığının da ən məhsuldar illəridir. Mirzə Şəfi burada azərbaycanlı, rus, gürcü, erməni və xarici ölkə ziyahları ilə tanış olmuşdur. A.A.Bakıxanov, M.F.Axundov, X.Abovyan da onun tez-tez görüşdüyü, söhbət etdiyi müasirlərindən idi. X.Abovyan Mirzə Şəfiyə xüsusi hörmət bəsləyirdi. Hər iki ədib bir-birilə yaxın dost və məsləkdəş olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, F.Bodenştedt onların dostluğu barəsində «Şərqdə min bir gün» əsərində yazmışdır: «Mirzə Şəfi Abovyan haqqında çox düzgün fikir söyləmişdir: «Abovyan əvəlcə Armenidir ki Armenin yoxter» (səh. 163).

F.Bodenştedt Mirzə Şəfinin X.Abovyan haqqında söylədiyi bu fikri Azərbaycan dilində latın əlifbası ilə yazmışdır. O, alman oxucuları tərəfindən bunun iki mənada başa düşüldüyünü izah edib göstərir: «Mirzə Şəfi bu fikirlə Abovyanın alicənab, xeyirxah, savadlı adam olmasını bildirmişdir». F.Bodenştedt sözüünə davam edərək yazmışdır: «Abovyan özünə ata sandığı dostuna (yəni Mirzə Şəfiyə - A. B.) yaxından köməklik edərmiş». Tiflisdə yaşadığı zaman o, rus və Qərbi Avropa klassiklərinin əsərləri ilə də tanış olmuşdu. Rus ədəbiyyatından V.Veltmanın şerlərini xoşladığı üçün onun Aydın fəcri nə üçün duman bürüdü?» şerini fars dilinə tərcümə etmişdi.

1844-cü ildə Mirzə Şəfi tərəfindən Tiflisdə «Divani-hikmət» adlı ədəbi məclis təşkil olunmuşdu. Burada iştirak edənlərin çoxu onun yaxın dostları və şagirdləri idi. Məclisdə yaxşı şer yazmaq yarışı, ədəbi və fəlsəfi mübahisələr gedirdi. «Divani-hikmət»-də əvvəlcə şerlər oxunur, sonra isə həmin əsrlər haqqında mübahisə açılırdı. Məclis üzvləri arasında Almaniyanın hannover şəhərindən Rusiyaya və oradan da Qafqazın baş hakimi general Neydqartın dəvəti ilə Tiflisə gəlib, burada müəllimlik edən Fridrix Martin fon Bodenştedt

də var idi. O, Mirzə Şəfidən Azərbaycan və fars dillərini öyrənirdi. Mirzə Şəfi isə onun köməyi ilə Qərbi Avropanın bəzi klassiklərini?! əsərləri ilə tanış olurdu. Bu barədə F. Bodenştedt 1850-ci ildə Berlində nəşr etdirdiyi «Şərqdə min bir gün» kitabında yazmışdır: «Dərs qurtardıqdan sonra Mirzə Şəfini alman şairlərindən Höte, Heyne və Şillerin, ingilis yazıçılarından T.Morvə C. Bayronun əsərləri ilə tanış edərdim. C. Bayron onun daha artıq xoşuna gəlirdi. O, bunlara heç bir kommentariya tələb etmirdi. Mirzə onları təfsirsiz başa düşürdü».

1846-cı ilin noyabrında, təxminən altı il Tiflisdə yaşayandan sonra Mirzə Şəfi Kəncəyə qayıdır və burada dövlət tərəfindən yeni açılmış qəza məktəbinə müəllim təyin olunur. Müəllimliklə bərabər o, əsudə vaxtlarını şer yaradıcılığına həsr edir. Müasirlərindən Şeyx İbrahim Nəseh, Mirzə Mehdi Naci və b. ilə tez-tez görüşür, onlarla birlikdə müşairələrdə iştirak edirdi.

1850-ci ilin yanvarında M. III. Vazeh yenə Tiflisə qayıdır və gimnaziyaya Azərbaycan dili müəllimi təyin olunur. O bu vəzifədə ömrünün axırına qədər çalışmışdır. Şair 1852-ci noyabrın 28-də Tiflisdə vəfat etmiş və orada da dəfn olunmuşdur.

M.Ş.Vazehin rus və Qərbi Avropa dillərində nəşr olunmuş şeirlərinin azərbaycanca və farsca orijinallarının əksəri əlimizdə yoxdur. Bu şeirlərin əlyazmaları F.Bodenştedt tərəfindən Almaniyaya aparılmışdır.

Mirzə Şəfi 1844-cü ildə Tiflisdə F.Bodenştedtdə dərs verdiyi zaman öz şeirlərini ona yazdırarmış bundan əlavə şair əlyazması halında olan şer məcmuəsini də ona hədiyyə vermişdir. F.Bodenştedt özü «Şərqdə min bir gün» əsərində bu xüsusda yazmışdır:

«Hörmətli oxucum, «Şərqdə min bir gün» əsərinin bu hissəsi İrəvandan qayıtmağımı və Mirzə Şəfinin mənə bağışladığı şer dəftərçəsini xatırladır. Mən Ermənistandan qayıtdığım zaman o, dostluq nişanəsi olaraq mənə Tiflis həyatından öz əli ilə yazdığı şerqilərdən ibarət məcmuəsini

bağışladı. O, «Ağilları açarı» adlandırdığı bu məcmuəyə müqəddimə də yazmışdır...» (səh. 170).

F.Bodenştedt Tiflisdə olarkən Mirzə Şəfinin şeirlərini toplayıb, 1846-cı ildə onları Almaniyaya aparır və orada alman dilinə çevirərək çap etdirir. Şeirlərin tərcüməsi üzərində necə işlədiyi haqqında o, «Şərqdə min bir gün»də bu sətirləri yazmışdır: «O yerdə ki, müəllifin fikrini vermək mümkündür, mən onları orijinalına əslə xələl yetirmədən alman geyimində verirəm, bu şərqilərin çoxu mənim öz gözümün qabağında vücuda gəldikləri üçün hafizəmdə qalanların hamısını səbəbləri ilə burada qeyd edirəm» (səh. 170).

F.Bodenştedt alman dilinə tərcümə etdiyi bu şeirlərin bir qismini «Şərqdə min bir gün» əsərinə daxil edərək, Mirzə Şəfinin həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat vermişdir.

O, müəllimi Mirzə Şəfini sonralar xatırlayaraq yazırdı: «Qəlbimdə əbədi yaşayan hikmətli sözləri, şirin nəğmələri ilə qadın və qızlarımızın dilində əbədiləşmiş, adı isə bütün Avropada iftixarla çəkilən gəncəli söz ustadam Mirzə Şəfi! Sən bu gün xatirəmdə yenidən canlanırsan. Sanki biz çay süfrəsi ətrafında əyləşib, Sizin gözəl nəğmələrinizi dinləyirik. İnsanlara sevinc, özünə əbədi şöhrət gətirmək üçün mənə bəxş etdiyin bu tərəfçülərdən Sizə gözəl bir çələng hördüm, qarşıma tökmüş olduqunuz bu zümrüd daşlan sapa düzüb zərif bir boyunbağı düzəltdim, ey mənim söz ustadam!» (səh. 168).

«Şərqdə min bir gün» əsərindən sonra F.Bodenştedt müəlliminin şeirlərini 1851-ci ildə Berlində alman dilində kiçik kitab şəklində - «Mirzə Şəfinin nəğmələri» adı ilə nəşr etdirir. Kitabça Almaniyada sürətlə yayılır, müəllifinə böyük şöhrət qazandırır. Az sonra Mirzə Şəfinin əsərləri Qərbi Avropanın başqa ölkələrində də geniş yayılır. Alman dilindən başqa, ingilis, fransız, italyan, Norveç, holland, Danimarka, polyak, çex, bolqar, hətta qədim yəhudi dilinə də tərcümə olunub nəşr edilir.

1853-çü ildə «Brockhaus» ensiklopediyası («Brockhauz») «Mirzə Şəfi» məqaləsində Mirzə Şəfini məşhur bir şair kimi

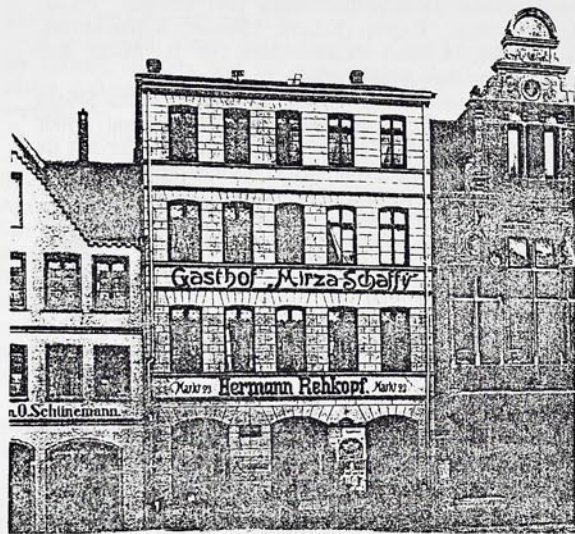
təqdim edir. Qarabağ mahalının Gəncə şəhərindən olduğu xatırlanır. F.Bodenştedtin onun əsərlərini sərbəst şəkildə alman dilinə böyük sənətkarlıqla tərcümə edib, «Mirzə Şəfinin nəğmələri» adı altında çap etdirdiyi göstərilir.

Lakin Gəncənin və Qarabağ mahalının Gürcüstan ərazisində olması və şairin vəfatı barəsində ensiklopediyada göstərilən tarix düz deyildir. Burada qeyd edilir ki, şair 1851-ci ildə vəfat etmişdir.

Avropada «Mirzə Şəfinin nəğmələri» məşhur bəstəkarların da diqqətini özünə cəlb etmişdir. F.List, Q.Meyerbeyer, E.Qriq, K.Levi, İ.Brams, K.Şımanovski, K.Marşneç, L.Spor, A.Rubinşteyn və b. Mirzə Şəfi nəğmələrinə musiqi bəstələmişlər.

Böyük rus bəstəkarı Anton Rubinşteyn Mirzə Şəfinin 13 əsərinə musiqi yazmışdır. İstedadlı müğənni Fyodr Şalyapın şairin şeirlərinə bəstələnmiş mahnıları həvəslə ifa etirmiş. O, Rubinşteynin Mirzə Şəfinin «İran nəğməsi» şeirinə bəstələdiyi romansı ifa etməkdən yorulmuş.

XIX əsr rus mədəniyyətinin qabaqcıl nümayəndələri Mirzə Şəfi yaradıcılığı ilə N.Cernişevskinin tələbəsi, dostu və məsləkdaşı, inqilabçı-demokrat M.L.Mixaylovun və N.İ.Eyfertin tərcümələri sayısında tanış olmuşlar. Rusiyada yayılan bu nəğmələr böyük ədib L.N.Tolstoyun da diqqətini cəlb etmişdir. O, şair A.Fetə yazdığı bir məktubunda «Nəğmələri» oxuduğunu və «orada gözəl şeirlər vardır» deyə Mirzə Şəfinin şərqilərlə maraqlandığını bildirirdi. Bolqar alimi Soni Bayeva yazır: «XIX əsrin 50-60-cı illərində Avropada sürətlə yayılmış və dəfələrlə böyük tirajlarla bir çox dillərdə çap olunmuş Mirzə Şəfi Vazehin şeirləri Bolqarıstanda da geniş oxucu kütləsinin rəğbətini qazanmışdır.

Almaniyanın Peyne şəhərində Mirzə Şəfi adına mehmanxana

Bolqar oxucuları Mirzə Şəfinin əsərlərilə hələ 1883-1884-cü illərdə böyük klassik şairləri Petko Slaveykovun tərcümə etdiyi doqquz şeir vasitəsilə tanış olmuşlar».

Mirzə Şəfi nəğmələrinin sürətlə yayılmasının birinci səbəbi bu şeirlərin xəyyamənə yazılaraq dünyəvi mahiyyət daşması, ikincisi isə, ümumiyyətlə, bu dövrdə Şərqi marağın artması idi. Akademik Maar 1937-ci ildə «İzvestiya» qəzetində çap etdirdiyi məqaləsində bu haqda yazırdı: «Avropalıların poetik yaradıcılığının obyektini kimi Qafqaz, Qərbi Şərqi poeziyası ilə tanış olmasının əsas mənbələrindən biri idi. Rus yazıçıları Qafqaz aləmini romantikcəsinə qavramaq sahəsində Qərbi avropalılarla rəqabətdə idilər. Bu o dövr idi ki, bir tərəfdən «xəyalpərəst ingilislər və polyaklar» dağlı qəbilələrin «şimal nəhəngi» ilə ümitsiz mübarizəsini tərənnüm edirdilər; o biri tərəfdən Puşkinin, Marlinskinin, Lermontovun əsərləri Qafqazı və onun sakinlərini artıq poetik koloritlə bəzəmişdi. Mirzə Şəfinin Bodenshtetd tərəfindən Almaniyada xalq şəri nümunəsinə çevrilməsi əsərləri isə Avropada Şərqi poeziya yaradıcılığına yenidən maraqla oyatmışdı.

Qafqaz, Qərbi və Rusiyanı öz ədəbi yaradıcılığı ilə deyil, Avropa ədəbi yaradıcılığı üçün əlverişli olan materialı ilə cəlb edirdi».

F. Bodenshtetd 1872-ci ildə Almaniyada çıxan "Daheim" jurnalının VIII nömrəsində «Mirzə Şəfi nəğmələrdə və həqiqətdə» adlı məqalə çap etdirdi. Bu məqalə "Mirzə Şəfi irsindən" başlığı altında nəşr olunan sonrakı kitabların girişində verilmişdir.

Məqalədə deyilir:

"...Mən həmişə olduğu kimi, əsərlərimin toplusuna yazdığım müqəddimələrimə istinad etmişəm. Mirzə Şəfi Vazehə gəldikdə isə onunla mənim ünsiyyətimin ən dolğun və doğru təsəvvürü olan "Şərqi min bir gün" əsərimə müraciət etmişəm.

Məsələ burasındadır ki, bir çoxları mənim Mirzə Şəfi ilə bağlı olan əhvalatlarımı uydurma sandılar və nəğmələrin

2014124

orijinallarını görmək arzusunda olduqlarını bildirdilər. Bunlar o şeirlər idilər ki, mən onları alman dilinə tərcümə etdikdən sonra dünyada böyük diqqətlə layiq görülmüşdülər.

Mən hələ bu nəğmələrin fars və yaxud tatar dilindən edilən tamamlanmış şeirlər olduğunu qəbul edənləri demək istəmirəm. Bunlar mənim xoşuma gəlirdi. Çünki mən fars və tatar şairi olmaq arzusunda olmamışam. Əksinə, mən həmişə əsl alman şairi olmaq iddiasında olmuşam. Mən etiraf etməliyəm ki, Almanyanın elm korifeylərindən Humboldt, Tirs, Doderlayn, Flayşer və s. kimi insanların bu topluda əsl alman ürəyi döyüntüsünün və əsl alman ruhunun olduğunu deməkləri mənim böyük sevincimə səbəb olmuşdu.

Sonra bütün təbəqələrdən olan sadə oxucuların rəyi onu göstərdi ki, həmin şeir və nəğmələr özü ilə hər yerə yalnız sevinc və təsəlli gətirir, və oxucuları əsərlərin kimə məxsus olması sualı heç də maraqlandırmırdı.

Lakin son vaxtlar bu işə aydınlıq gətirmək zərurəti yaranıb, çünki şəxsən mənim üçün Mirzə Şəfi nəğmələrinin genezisini rəsmi şəkildə ictimaiyyətə çatdırmaq artıq vicdanımın borcudur.

Mən bəyan etmək istəyirəm ki, bu heç də şəxsi fikir və hisslərin təsvirü yox, hamıya məlum və çox məşhur olan bədii əsərlərdir, çünki indiyənədək heç bir alman şairinin şeirlər toplusu nəinki Almaniya, eləcə də onun hüduqlarından kənarda bu qədər geniş yayılmamışdır. Hər hansı bölgəyə qədəm bassan böyük-kiçik, kişilər və qadınlar, alim və sadə insanlar - hamısı Mirzə Şəfinin şeir və aforizmləri ilə tanış idilər.

Deməliyəm ki, bu şeirlər kitabı qabaqcadan böyük kütlə üçün nəzərdə tutulmamışdı. Şeirləri çap etdirərkən onların bu qədər səs-küyə səbəb olacağını heç ağılıma belə gətirməzdim.

Gürcüstana, daha dəqiq desək, gözəl bağlar və uca dağlarla əhatə olunmuş Tiflis şəhərinə gəldiyim ilk gündən

tatar dilini öyrənməyə başladım.

Elmi məqsədlə yox, yalnız öz fikirlərimi az-çox çatdırma bilmək üçün bu dil Qafqazda yaşayan xalqlar arasında ən sadə və rahat ünsiyyət vasitəsi idi.

Təklif olunan müəllimlər arasında mən öz seçimi Mirzə Şəfi Vazeh üzərində saxladım, çünki bir tərəfdən o sakit, sərbəst və ləyaqət dolu davranışıyla məndə çox xoş təəssürat yaratdı, digər tərəfdən də o, bir neçə il qəza məktəbində dərs dedikdən sonra rus dilinə kifayət qədər yiyələnmişdi, bu da aramızdakı ünsiyyəti daha da asanlaşdırma bilirdi.

Onun bənzərsiz və özünəməxsus tədris üsulu haqqında "1001 gün" əsərimdə geniş yer ayırmışam. Buna görə də mən burada onun bəzi xarakterik xüsusiyyətlərini vurğulamaqla kifayətlənəcəyəm.

1843-cü ilin dekabr ayında M.Ş.Vazehlə ilk tanışlığım baş tutdu. O zamanlar, Mirzə Şəfi 50 yaş həddində, qəddiqamətli və xarici görkəmində xüsusi səliqəsi ilə seçilən bir şəxs idi. Ona ağ rəngli, ipəkdən hazırlanmış alt libasının üstündə mavi rəngdə kaftan, yaraşıqlı simasına isə qara xəzdən hazırlanmış hamıya yaxşı məlum olan konus şəkildə, hündür və üz hissəsi içəri basılmış papağı çox gözəl yaraşırdı.

Onun xarici görkəmini tünd rəngli paltar, yaxşı qulluq edilib hamarlanmış saqqalı bəzəyirdi. Onun üz dərisinin buğdayı rəngi isə üzündəki sakit, ciddi ifadəni daha qabarıq şəkildə göstərirdi.

Bizim adət etdiyimiz və tez-tez rastlaşdığımız əlyazmaları köçürməklə məşğul olan farsların gözlərindəki hiyləgər və bic ifadədən onun böyük və mənalı gözlərində heç bir əlamət yox idi.

Mənə məlum olmayan səbəblərdən ayaqqabılarını həmişə təmiz və səliqəli saxlayan Mirzə Şəfi (çünki Tiflisin küçələri inanılmaz dərəcədə palçıqlı olardı) onları həmişə dərsə girməzdən əvvəl qapının arxasında çıxarar, otağa isə ayaqlarında qısa, rəngli corablarda daxil olardı. O, bunu

xalça və yaxud oturduğu vaxt divan çirkənləməsin deyərmişdi.

Qulluqçu ona çubuq gətirirdi və o, dərəcə başlayardı. Dərs zamanı mənim üçün ən əsası düzgün tələffüz və ritmlərdəki vurğular idi, çünki qalanlarını mən özüm sərbəst öyrənə bilirdim. Mirzə Şəfi isə əsas diqqəti zərif və mənalı dəsti-xəttə yönəldirdi, mən isə öz növbədə, onun sayəsində buna nail olmaq üçün çox çalışırdım.

Onun fikrincə, nə qədər ki, mən yazı üçün masadan istifadə edirəm, qələmi düz tutmağa nail olmayacağam, buna görə də şərq xəttatları kimi dizi üstə yazmağı öyrənməli idim. Bu yazma üsulunu Mirzə Şəfi ox atmaqla müqayisə edirdi və deyirdi ki, əsl atıcını onun əl işindən tanımaq olar. Məlumdur ki, şərqdə xəttatlıq sənətində səlhiyə xəttə böyük önəm verilir, bu işdə isə M.Şəfiyə tayib-bərabəri olan ikinci bir insana rast gəlmədim. Onun üçün hərfləri kağız üzərinə daqiq, bərabər və dürüst yazmaqdan əlavə əsas şərti şriftin məzmununa uyğun və layiqli şəkildə təsvir etmək idi. Burada ilk baxışdan söhbətin adı və böyük incəsənətdən getdiyi aydın olardı, Şriftin mistikasını dərk etmək üçün o mənə özünün və başqa müəlliflərin şeir və müdrik kəlamlarından ibarət çalışmalar verərdi, mən isə bunun əvəzində onları yaxşı yadda saxlamalı və izah etməli idim.

O, mənimlə müxtəlif məzmunlu nəğmələr və aforizmləri müzakirə edirdi, onların məzmununu mənə aydın olandan sonra mən onları kağız üzərinə yazmalı idim. Düzdür, ilk vaxtlar mən onun etimadım doğrultmurdum, çünki, onun fikrincə, mənim dəftərlərim çap edilmiş kitablardan az fərqlənirdi, bu isə onda yaxşı hiss oyatmırdı.

Evdə o, təmkinli çalışqanlıqla növbəti dərs üçün dəftər hazırlayır, şeirləri köçürərdi: Şəri məzmununa uyğun olaraq adı libasa bəzəyər, bayram əhval-ruhiyyəli misraları isə bayram libasına geydirər, vəcdə gəlmiş sufilərin mistik aforizmləri isə - milli əbaya boyayardı. Sonra mən bu şriftləri oxuyub onlar arasındakı fərqi tapıb ona izah etməli

idim. Bu maraqlı tədqiqatların nəticələrini qısaca bu cür anlamaq olar:

Müdrək kəlamlar sərt, yüksək şəkildə ifadə olunmuş, aydın və sadə xətllə, qadınlara həsr olunmuş nəğmələr isə incə və bəzəkli cızıqlarla cazibəli və şıltaq kəlamları ilə, həmçinin sirli və çətin izah olunan incəliklə seçilirdilər, sanki bu nəğmələr qadın xasiyyətinin təsviri idilər.

Şərab, məhəbbət və həyat kefindən bəhs edən nəğmələrin cizgiləri öz genişliyi və çalarıyla yadda qalırdı; qəmgin şeirlərin xətti səliqəli və aydın, lakin heç bir bəzək olmadan yazılırdı. Mistik aforizmlər elə qalın şriftlə yazılmış və o qədər kağız israfına yol vermişdi ki, ilk baxışdan onların qələmlə yox, qalın fırça ilə köçürüldüyü təəssüratı yaranırdı. Bunun səbəbini ondan soruşanda Mirzə Şəfi özünəməxsus formada bu misralarla cavab verdi:

...Bu sətirlərə istinad edərək onu dinin düşməni adlandırmaq böyük səhv olardı. Əksinə o çox mömin və dindar, əxlaqlı bir insan idi, yaşadığı həyat tərzini çoxlarına nümunə ola bilirdi. Təmkinliliyi, sülhsevərliyi, ürəyi yanğılılığı ilə seçilirdi və dindən başqa məqsədlərlə istifadə edənlərə rişxənd edirdi.

Əvvəllər Mirzə Şəfi özünü sufilik adlanan təriqətin tərəfdarı sayırdı. Bu mistik təriqət Qanq çayının sahillərində meydana gəlmiş, sonralar isə fars ölkəsində geniş vüsət almışdı, hətta bir çox fars hökmdarları sufizmin tərəfdarları kimi tanınmışlar.

Fanatizm və dini məcburiyyətə qarşı çıxan M.Şəfi, Quranın qanunlarını pozmadan məənəyi əzadlığı qoruyub saxlamağı yaxşı bilirdi, əlbəttə ki, şərabı nəzərə almasaq. Lakin şərabdan zövq almaq onun təmiz vicdanını heç də narahat etmirdi. Çünki o şərabı nə vaxt, heç kimin narazılığına səbəb olmadan və qədərinə içməyi bacarırdı. O ki, qaldı mənə, onu bir əlində qədəh xoş əhval-ruhiyyədə görmək olduqca mənim üçün xoş idi. Onun təbiətinin ən üstün cəhətlərindən biri də, qeyri-şıltaq, ciddi və mütənəsb davranış idi.

Ömrünün çox keşməkeşli səhifələri onun xasiyyətindən sanki zərərsiz ötürmüşdü.

Sadə şəraitdə tənha və seyrirci, xəyalpərəst ömür sürən M.Şəfi Tiflisdə az tanınmış sima sayılırdı, lakin ona yaxın olan bir neçə insan onu hədsiz dərəcədə sevirdi və ona ehtiramla yanaşırdı.

Mən artıq M.Şəfi sayəsində tatar dili dərslərində ilk uğurlar əldə etmişdim ki, mənim vasitəmlə daha bir avropalı fars dilini öyrənmək niyyətilə şagird təyin edildi. Bu da mənim üçün fars dilini öyrənməyə əlverişli şərait yaratdı. Bu avropalı, doktor Rozen-Flayşerin, Boppun və Petermanın çox istedadlı tələbəsi idi. O, Berlin Akademiyası tərəfindən Qafqaza linqvistik məqsədlərlə ezamiyyə edilmiş və məndən üç yaş kiçik olmağına baxmayaraq şərq dilləri sahəsində dərin biliyə malik idi və sadəcə onunla ünsiyyət özlüyündə mənim üçün maraqlı və eyni zamanda önəmli idi.

Dr.Rozen də onun şərqdə qalmağını üstün tutdu. O nəinki Qüdsdə uzun müddətli konsul fəaliyyətiylə şöhrət qazandı, həmçinin dilçilik sahəsində çox dəyərli işləriylə və fars dilindən yadda qalan tərcümələriylə tanındı. O, hazırda Belqradada Alman Reyxninin baş konsulu vəzifəsində çalışır. Tiflisə ilk dəfə gəldikdə onun 20 yaşına yenicə tamam olmuşdu və universitetdəki təhsilini təzəcə başa vurmuşdu. Biz onunla birgə Dr.Rozenin həyatdan köçmüş qardaşı Fridrixin "Narrationes Persicae" adlı əsəri üzərində çalışdıq və Mirzə Şəfinin rəhbərliyi altında bir neçə parçanı tatar dilinə tərcümə etdik. Rozenin köməyi sayəsində mən Mirzə Şəfinin bizə söylədiyi bir neçə nəğməni fars dilindən tərcümə etməyə cürət etdim, hətta biz bu nəğmələri hərdən onun kimi ifa etmək üçün bütün bacarığımızı göstərirdik.

Bunun nəticəsi idi ki, dərslər zamanı eşitdiyim bir çox aforizmlər mənim şeirlərimdə öz əksini tapdı.

Avropalı türk edib Qafqaza ilk qədəm qoyduğu andan günəşli Gürcüstanın səması altında özümə tamam

başqa bir həyatı kəşf etdim. Əsrarəngiz libaslar və gözəl yaraşqlı insanlar arasında həyat mənə ilk anlarda nə qədər çətin gəlirdisə, indi bir o qədər də yaxın və doğma idi. Keçmişin güzgüsündə özüm özümü tanıya bilmirdim. Üç il öncə yazdığım erotik şeirlərə artıq baxa bilmirdim, çünki süni ehtiras və parlaq coşğunluqda "a la Ryron" dünya kədəri və "a la Heine" istehzasiyla yazılan misralar mənə xanlıq və qeyri-təbii görünürdü. Fəqət onlar nə vaxtsa mənim əhvalımın doğru təsviri idi!

Və, gözəlilmədən möhtəşəm mühitin və parlaq səmanın cazibəsi nəticəsində bədbin dünyagörüşündən azad olan bir şəxsdə tamamilə başqa səslər baş qaldırdı, onlar qeyri-poetik ifadələrə və qeyri-təbii hədsizliyə yol vermirdi, yüksək varlığın ülvə hissələrin təzahürü kimi mənə daha çox sevinc bəxş edirdi. Bu şeirlərin nəşrində ovqatlar nəzərdə tutulmamışdı. Onlar haqqında, Rozenə başqa, heç kimin xəbəri yox idi. Bir də bir neçə ziyalı alman xanımları və bəylərindən başqa, geridə qalanlarına, mən xoş xatirələrimə görə borcluyam. Onların çoxusu həyatdadır. Məsələn, gizli müşavir Fridrix fon Kotsebin və Abris fon Kruzenstern, ondan əlavə Türkünstanın hal-hazırda qubernatoru, çox nəzakətli xanımıyla general Kaufmandır. Yeri gəlmişkən, bu xaram eşidəndə ki, onda mənim bəzi unudulmuş səhifələrim qalıb, mənə Münxendə qonaq kimi təşrif buyurdu.

Bəziləri artıq dünyasını dəyişib. Onlardan mənim çox sevdiyim doktor Fose Noodt və Levis Xake, və həmçinin təbiətçə gözəl insan general fon Qroten Xilm və onun ağıllı xanımı - hansı ki, Tiflisdə olduğum zaman mənim bəzi kiçik şeirlərimi fransız dilinə tərcümə etmişdi.

Bizim cəmiyyət tez-tez Şərqdən və Qərbdən gələn səyahətçilərin sayəsində gündən-günə böyüyürdü. Görüşlər zamanı biz xalqların din, təriqətlər, adət və ənənələrindən əlavə, onların dastan və nəğmələrindən söhbət açırdıq. Bu zaman mən bildiklərimi bölüşür və eyni zamanda yeni məlumat əhrdim...

Ancaq gəlin burada dayanaq, çünki mən M.Şəfi ilə bağlı şerhlər toplusunun yaranmasının sirrini açmaq istəyirəm.

Şərqdən döndüyüm zaman orada başladığım "Qafqaz xalqları və azadlıq uğrunda ruslara qarşı mübarizəsi" adlı tarixi-etnoqrafik əsərim poetik xatirələrimi və düşüncələrimi bir qədər arxa plana çəkdi. Mən yazımın az olmasına baxmayaraq 1847-ci ilin qışında İsveçrəni keçərək İtaliyaya üz tutdum və qışı qədim Romanın dağntuları və bədii xəzinəsi sayılan məşhur Yakob Burkhardt, Mottzen, Brunni, Ştark və s. əhatəsində keçirdim. Onların arasında şairlər də az deyildi. Bunlardan Putlits və əvəzolunmaz dostum Vilibald Aleksis də var idi. Hər gün duyduğum yeni təəssüratlar o qədər güclü idi ki, başqa fikirlər üçün artıq vaxt qalmırdı. Hər tərəfdən hücumla keçən 1848-ci ilin inqilab fırtınası qısa müddətə bütün məşğuliyyət və yaradıcılığımıza son qoydu.

Mən sentyabr ayından Bertold Anerbaxla görüşdüm. O şəxs ki, aşağıda danışaqlarımdan məndən daha yaxşı bəhs edə bilirdi, çünki söhbət gedəcək hadisələrin canlı iştirakçısı idi. Naxoşluqdan əziyyət çəkən Anerbax bir müddət evində qalmalı oldu və bu zaman mənəm "Qafqaz xalqları..." əsirimlə yaxından tanış olduğdan sonra, məndən bir neçə məqamlara aydınlıq gətirməyimi xahiş etdi. Mən də öz növbəmdə yaddaşım nə qədər yol verirdisə, bir o qədər dəqiq məlumat verməyə çalışdım. Vaxt keçdikcə bizim söhbətlərimizə digər tanışlarımız da qoşuldular və tezliklə Tiflisdə olduğu kimi, burada da oxşar cəmiyyət yarandı, lakin bu dəfə həmsöhbətlərimiz şair, yazıçı və alimlər idilər: Yakob Kauffmann, doktor Vessel, Karl Bekk və başqaları.

Günlərin bir günü isə Vyanada Oktyabr İnqilabı başladı və məlum hadisələrdən başqa Kayzer imperiyasının süqutu başladı.

Küçə döyüşlərinin səs-küyü bizim sakit söhbətlərimizə mane ola bilmirdi və məhz bu həyəcanlı vaxtlarda mən lap sübhədək şərq hekayələrini danışmağa məcbur idim,

xüsusən əhvalı yüksəldən əhvalatları daha geniş formada təkrar edirdim. Əlbəttə, dilnəməyi bacaran insanların qarşısında çıxış etmək o qədər çətin deyil və çox keçmədi ki, mən ən yaxşı hekayəçi kimi tanındım. Hətta nəql etdiyim zaman bizi şərq gecələrinə bənzər formada, yəni xalqların üzərində, bir əldə qədəh, digər əldə isə qəlyan dairəvi şəkildə əyləşərdik.

Anerbax bu hekayələri nəşr etməyi məsləhət gördü. Digərləri də bu fikirdə idi. Və mən ilk növbədə Mirzə Şəfinin sevgi əhvalatım çap etdirmək fikrinə gəldim. Nəticədə bu hekayə Karl Bek tərəfindən "Avstriya Loyd" nəşrində işıq üzü görəcək və oxucular tərəfindən çox müsbət qarşılanacaqdı.

Beləcə "1001 gün" toplusunun tarixi başlanır. Bu toplunu yalnız 1849-cu ildə Berlinə köçdükdən sonra bitirəcəm və böyük uğurdan sonra "1001 gün" əsərimin 2-ci cildini yazmaq təklifini alacağam.

M.Şəfinin obrazını yaratdıqda mən onu doğru və bir qədər poetik şəkildə təsvir etməyə çalışdım. Yaddaşımda necə həkk olmuşdusa o cür, yəni özünəməxsus, təkrar olunmaz xüsusiyyətiylə və eyni zamanda uydurulmuş şərq alimi və şairi kimi, həyatda olduğundan da bir qədər yaxşı. Lakin şeir yazma sənətində mahir olmağına baxmayaraq mən fikrimdə onu əsl şair kimi qəbul etmirdim. Mənim ələmində o, çox fikirləşmədən fars dilindən tatar və əksinə, şeirləri tərcümə edən bir şəxs idi. Onun şəxsi nəğmələrindən mən yalnız ən yaddaqalana tərcümə etdim: Priester rein ist der Wein...(Molla, şərab günah deyil)

Digər hekayələrimi isə mən şəxsi, onun xasiyyətinə və vəziyyətinə uyğun hekayələrlə əvəz etdim. Kiçik şərqşayağı divanı tamamlamaq üçün mən hələ Tiflisdə olarkən yazdığım şeir və aforizmləri hər cildə əlavə şəkildə göstərdim. Və alman dilində şeir formasında yazılması imkan olmayan nəğmələri mən müdrik kəlamlar kimi təqdim etdim.

"Şərqdə 1001 gün" adlı əsərimin ikinci cildi işıq üzü

gördükdən sonra dərhal ingilis dilinə tərcümə olundu və "Dekker" nəşriyyat evi mənə şeir və aforizmləri ayrıca kitab şəklində dərc etməyi təklif etdi. Naşir müavini cənab Vilgelm Şultse onu da qeyd etdi ki, mürəttiblər bütün yığılan şeirləri demək olar ki, əzbər bilirdilər. Həm onun, həm də cənab Dekkerin şeirlər çox xoşuna gəlirdi və yeni kitabın uğur qazanacağına şübhə etmirdilər. Mən razı olsam da şeirlərin az olduğunu unutmadım. Qovluqlarımı nəzərdən keçirdikdə orada əl vurulmamış şeir və aforizmlər tapdım. Şərq toplumunu tamamlamaq üçün mən bəzi şeirlər seçdim və Hötenin aşağıdakı sözlərini özümə yol göstərici işarə kimi qəbul etdim: "Əsl poeziya o poeziya sayılır ki, özünün daxili sevinci, zahiri həzzi və nəşəsiylə bizi üstümüzədən asılan yerdəki yükəndən azad edə bilsin".

Beləcə, "M.Şəfi nəğmələr toplusu" yarandı.

Bu şeirlər toplusu layiqli epiloq və proloqda 21 il bundan əvvəl bütün dünyanı gəzib dolaşdı və bu müddət ərzində o qədər maraqlı dəyişikliklərə məruz qaldı ki, onlar haqqında ayrıca kitabda bəhs etmək olar. Burada isə mən yalnız "M.Şəfi nəğmələri"nin yaranma tarixindən danışmağa çalışdım və onu sonluğunu qısaca aşağıda göstərirəm.

Demək lazımdır nəğmələr kitabının adlığı əzəldən bu cür nəzərdə tutulmamışdı, şeirlərin tərcüməsindən isə heç söz də getmirdi. Kitab nəşr olunduğu ilk illərdə mən maraqlananlara həvəslə ətraflı məlumat verirdim və artıq 1854-cü ildə "Brokhauze"nin Danışq kitabçasında, ardınca isə "Auqsburqer Alqemayner Tsaytung" qəzetində izahedici məqalə dərc olundu. Lakin buna baxmayaraq, tənqidçilərin əksər hissəsi kitabı tərcümə kimi qəbul edir, şair M.Şəfi və Bodenstedt arasında fərqləndirici cəhətləri axtarırdılar və bu heç də axırıncının xeyrinə olmurdu.

ولایسا

میران کال ندره ایا رطرتکده
 وچا مریل مریب - مریب
 ستم لایسج ایدار کیم کیم کیم
 وریب ایا کیم مریب
 بیک مریب کیم مریب کیم
 مریب مریب کیم مریب
 ایا کیم کیم مریب مریب
 استکام مریب کیم مریب
 کیم وایسج ایا مریب مریب
 مریب مریب مریب مریب

ولایسا

میران کال ندره ایا رطرتکده
 وچا مریل مریب - مریب
 ستم لایسج ایدار کیم کیم کیم
 وریب ایا کیم مریب
 بیک مریب کیم مریب کیم
 مریب مریب کیم مریب
 ایا کیم کیم مریب مریب
 استکام مریب کیم مریب
 کیم وایسج ایا مریب مریب
 مریب مریب مریب مریب

M.Ş. Vazeh şerlərinin
 M. M. Naci tərəfindən çıxarılmış surəti

Lakin kitabı dəfələrlə oxuduqda şeirlərimin dahi Mirzə Şəfi istedadına necə bənzər olduqlarını qeyd etsəm də, onun səviyyəsinə heç vaxt çata bilməyəcəyimi də anlayırdım. Bu şərti tərifnaməni mən qəbul etməyə məcbur idim, baxmayaraq ki, yaratdığım poetik surət şairin şəxsiyyətinə kölgədə qoydu. Uşaqlarını sevən ata, əlbəttə ki, övladının həyatının özününkündən xoşbəxt və fəravan keçməsinə yalnız sevinə bilər. Lakin bir neçə nəşrlərin forması onu düşündürməyə məcbur edir ki, sanki onlar alman dilinə fars dilindən tərcümə olunub. Onlardan Bostonda ingilis dili, Belqradada serb dilində və Breslanda qədim yəhudi dil nəşr edil kitablar. Axırını göstərilən və qədim yəhudi dili üzrə mütəxəssislərin tərifinə layiq görülən nəşr, düzdür mənə müəllif tərəfindən həsr olunsa da, kitabın üz cildində məlum adı göstərilməyib.

Əgər Mirzə Şəfi şeirlərinin mənimkindən məşhur olması faktına nəzər yetirsək bir sual meydana çıxır. Bəlkə onların bu cür şöhrət qazanmasına Mirzə Şəfi adının qeyri-adi səslənməsi səbəb oldu? Lakin bu suala müsbət cavab verənlərə demək istərdim ki, alman ədəbiyyatı bu cür ekzotik adlara ehtiyac duymur, çünki onlar arasında Rumi, Hafiz və Cami kimi adlar var. Bundan əlavə, M.Şəfi adı bir çox alman şairləriylə yanaşı çəkilməyinə baxmayaraq o, bu vaxta qədər Avropada tanınan fars, ərəb və türk yazarlarının hamısından məşhurdur. Məncə, qədərincə sübutlar onu göstərir ki, Mirzə Şəfi adı özlüyündə çəkiyə malik deyildi, halbuki onu mənədən başqa yaxından tanıyan yox idi. Yeganə üstünlük ondan ibarət idi ki, bu ad altında mən poetik fikirlərimi daha geniş və azad ifadə edə bilirdim, nəinki bizim tənqidçi cəmiyyətimizdə öz adımdan istifadə etsəydim. Qəzetlərdə Mirzə Şəfinin ölümü haqqında xəbər yayılanda bir çox dilçilər Tiflisə onun qəbrini və əsərləri sorğusunda yollandılar. Ən mötəbər dilçilərdən biri də Prussiya kral diplomatik missiyasıyla 1860-cı ildə fars ölkəsinə birinci katib vəzifəsinə göndərilmiş dilçi Qenrix Bruqs idi.

O, əsərində ölkə üzrə səyahətindən bəhs edir və göstərir

ki, sayısız cəhdlərinə baxmayaraq, M.Şəfinin qəbrini tapa bilməyib. Heç kəs bizə M.Şəfinin harada dəfn edildiyini göstərə bilmirdi. Lakin biz özümüzə o fikirlə təsəlli verirdik ki, onun şeirləri və adı kimi heç bir şey şairinin xatirəsini ədəbiləşdirə bilməz. Heç kim, nə fars, nə gürcü, nə rus, nə də başqa bir xalq həyatsevər M.Şəfi nəğmələrini bilmirdi, halbuki onlar alman torpağında, alman həyatında silinməz izlər buraxmışdılar.

Sonda M.Şəfi haqqında Tiflisdə cənab Adolf Berjenin (1828-1885) "Alman şərq cəmiyyətinin qəzeti"nin 1870-ci il 3-cü sayında dərc edilmiş maraqlı məqaləsini göstərmək istərdim.

Müəllifin deməyinə görə, 1864-cü və 1867-ci illərdə Qermaniyaya səfəri zamanı şərqşünaslarla görüşdükdə onların M.Şəfinin yaşamağına inanmadıqlarının şahidi oldu. Məhz buna görə, şəraitdən istifadə edərək, o, bununla bağlı bütün sənədləri yığmaq qərarına gəldi.

"Fars ölkəsindən başlayaraq əlbəbir şair tapılmaz ki, öz vətəninə bu qədər az tanınsın, ölkənin hüduqlarından kənarında isə, əksinə, böyük şöhrət qazansın, M.Şəfi kimi. Onun populyarlığına baxmayaraq mən heç bir qəzetdə onun haqqında ən kiçik məqaləyə belə rast gəlmədim. Düzdür, 1851-ci ilin sonunda mən ona Tiflis küçəsində rast gəldim və əgər onunla şəxsən tanış deyildisə bu onunla bağlı idi ki, artıq 1852-ci ildə o, dünyasını dəyişmişdi. Böyük məmnuniyyətlə şairin xatirəsini yad etmək üçün onun ömründən bəhs edən bir neçə misra gətirmək istərdim".

Bioqrafiya ekskursundan sonra Berje onun ədəbi fəaliyyətindən bəhs edir: "Ondan başlayım ki, bütün şərqdə fars dilini bilməklərinə baxmayaraq, heç kəs və heç vaxt M.Şəfi poeziyası haqqında eşitməmişdi. Ən maraqlısı isə odur ki, Qafqazın şeyxi və M.Şəfinin dostu Axund Molla Əhməd və M.Şəfi ilə birgə Gəncədə böyüyüb başa çatmış mollalara müraciət etdim ki, onun əlyazmalarını tapmaqda mənə kömək etsinlər. Onların cavabı mənim üçün çox

təccüblü oldu. Cavab isə ondan ibarət idi ki, molla mənim xahişimi yerinə yetirə bilməyəcəyini dedi, çünki gülməyə düşməyə istəmir. Axı M.Şəfinin şair olmağından heç kimin xəbəri yox idi. Əgər mən onun şair istedadına malik olmağını inkar edirdimsə, mən əslə onun şer yazmadığını iddia edə bilmərəm.

Buna təsdiq kimi, o, müəlliminin əliylə farsca yazdığı vəsiyyətnaməsini almanca tərcüməsiylə paralel misal gətirir. O ki, qaldı onun insani keyfiyyətlərinə Berje yazır: «Şəxsi həyatda özünün yüksək mənəvi dəyərləri və ürayinin nadir keyfiyyətlərlə M.Şəfi təəssüf ki, hamının sevgisini qazana bilmədi».

Həmcinin o, Tiflisdən olan müdrikin ölümündən ətraflı məlumat verir. M.Şəfi mədə xəstəliyindən vəfat edib. O, qeyd edir ki, ölüm ayağında M.Şəfi həkimin göstərişinə baxmayaraq üzüm yemişdi. Üzüm yeməyin onun sağlamlığına ziyan olduğunu deyən dostu Mirzə Həsənə isə o, belə cavab vermişdi.

"Mənim həyatım kimə lazımdır? Səncə, lazımı qədər qəm və qüssə görmədimmi? İstəyirsən ki, mən daha 3-4 gündə çirkli erməni mühitində ömür sürüm?"

Bunu deyib o, bir neçə yaxın artıq yedi. Bu baş verəndə saat 11-i göstərirdi, nahara yaxın isə onun hərərəti qalxdı, saat 4-də onun dili tutuldu və 1852-ci ilin noyabr ayının 16-dan 17-nə keçən gecə M.Şəfi vəfat etdi.

Həyatdan köçərkən onun 60 yaşı var idi.

Əvvəllər Mirzə Şəfinin şeirlərini mütərcim kimi nəşr etdirən F.Bodenştedt 1874-cü ildən başlayaraq özünü həmin şeirlərin müəllifi kimi qələmə vermiş və belə bir fikir irəli sürmüşdür ki, guya «Mirzə Şəfi» onun uydurmasıdır, «ədəbi təxəllüsüdür». Bununla da o, Mirzə Şəfi ədəbi irsinə kölgə salmışdır. F.Bodenştedt öz fikrini əsaslandıraraq bir daha qeyd edir ki, vaxtı ilə Tiflisdə arxeoloji kəşfiyyat komissiyasının prezidenti olan və sonralar F.Bodenştedtin plagiatlığını sübut edən A.Berje 1870-ci ildə Almaniyada ilk

dəfə M.Ş. Vazehin həyat və yaradıcılığı barəsində məqalə ilə çıxış etmişdir. Mirzə Şəfi nəğmələrində alman ürayinin döyündüyünü və əsl alman ruhunun hiss edildiyini deməsi mənim sevincimə səbəb olmuşdu. Bununla yanaşı bütün təbəqələrdən olan sadə oxucularımın şeirlər barəsindəki rəyləri, sübut etdi ki, bu nəğmələr hər yerdə insanlara yalnız sevinc və təssəlli hissi gətirir. Şeirlərin kimə məxsus olması sualı onları heç də maraqlandırmır. Mən onu da qeyd etməliyəm ki, sadələvh kütlə üçün nəzərdə tutulmuş şeirləri çap etdirdikdən sonra onların bu qədər səss-küyə səbəb olacağını heç ağıma belə gətirməzdim. Lakin son vaxtlar bu işə aydınlıq gətirmək zərurəti yarandı. Bu mənim üçün Mirzə Şəfi nəğmələrinin genezisini rəsmi şəkildə ictimaiyyətə çatdırmağı vicdanımın borcu hesab edib bəyan edirəm ki, «Bütün bunlar bir daha qəti sübut edir ki, «Nəğmələr»dəki həqiqi Mirzə Şəfi yer üzündə yaşamayıb, bu ad mənim kəşfidir <...> Məsələ adicə olaraq belədir. Mirzə Şəfi, hansı ki, mənasını sonrakı illərdə aydın başa düşmüşəm, nə bir şair, nə böyük bir alim və yaxud ciddi xarakterli həqiqi ustad kimi təsir etmişdir».

A.Berje Zaqafqaziya şeyxülislamı Molla Əhməd Səlyaniyə istinadən Mirzə Şəfinin şairliyini tamamilə rədd etdi və bununla da Bodenştedtə tərəfdar çıxdı. Alman şərqşünası Henrix Bruş «1860-1861-ci ildə İrana səyahət» əsərində göstərir ki, Mirzə Şəfinin həqiqətən böyük bir şair olduğunu öyrənmək məqsədi ilə Tiflisə getmişdir. O, Mirzə Şəfini bir şair kimi tanımadığına və qəbrini tapmadığına təəssüfləndiyini də bildirirdi. Milliyyətə alman olan Şmidt adlı bir nəfər əcazçı M.Şəfinin F.Bodenştedtin «müəllimi» və «dostu» olmasını söyləmişdir. Qərbi Avropada Bodenştedtin başqa köməkçiləri də tapıldı. Onlar Bodenştedti «Nəğmələr»in müəllifi kimi qələmə verdilər və

tanıdılar.

Bodenştedt və onun tərəfdarlarının Mirzə Şəfi ədəbi irsinin danmaları əksər alman ədəbiyyatşünaslarını heç də razı salmadı. Ədəbiyyatşünas Ernst Alker özünün «XIX əsrdə alman ədəbiyyatı» kitabında yazır: «F.Bodenştedt öz tərcüməçilik fəaliyyətinə çox dəyanətlə yanaşdı (Puşkina, Lermontova, Ukrayna lirikasına, Şekspir sonetlərinə, Ömər Xəyyama münasibətində), amma Mirzə Şəfiyə gəldikdə, yüngül şöhrətə uydu. Çünki o, özünün köhnəlmiş eklektik poeziyası əvəzinə, 150 dəfədən çox çap olunmuş «Mirzə Şəfinin nəğmələri»nin qanunsuz olaraq böyük şöhrətə sahib oldu».

O, daha sonra yazırdı: «Təcrübəli şərqsünas sərbəst, gözəl formaya salınmış bu bədii əsərin maskasını çıxarıb, həqiqəti sübut etməyincə bu bir tapmaca, bəlkə də adi bir şəkil olaraq qalacaq. Əks təqdirdə bunu Şərq poeziyasından edilmiş tərcümə kimi qiymətləndirmək lazımdır».

Buradan da aydın olur ki, Mirzə Şəfi və F.Bodenştedt ədəbi irslərini düzgün aşkar etmək üçün axtarışları davam etdirib, dolaşq fikirləri aydınlaşdırmaq vacib məsələdir. Hələ 1862-ci ildə böyük rus yazıçısı İ.S.Turgenev F.Bodenştedtə yazdığı bir məktubunda başqa şairlərin əsərlərini tərcümə edib adına çıxdığı üçün onu tənqid edib göstərmişdir ki, şeirləri oxuduqdan sonra təəccüblə düşünürsən ki, necə böyük bir əlləməlik edilmişdir».

1891-ci ildə «Gnükklopedişkiy slovarğ»da F.Bodenştedtə həsr edilmiş məqalədə göstərilir: «Bu nəğmələr özünün misilsiz müvəffəqiyyətinə, dilinin səlisliyinə, sırf Şərq koloritinə və incə yumoruna görə Bodenştedtə deyil, onun fars dili müəlliminə (yəni Mirzə Şəfiyə - A.B.) mənsubdur».

XIX əsr Azərbaycan klassik şairi M.Ş.Vazehin ədəbi

irsini və «Nəğmələr»in müəllifinin kim olduğunu dəqiq müəyyənləşdirmək, nəsr, tədqiq və təhlil etmək ədəbiyyatşünaslığın qarşısında duran mühüm vəzifələrdəndir.

İndiyə kimi M.Ş.Vazehin taleyi ilə dərindən maraqlanan, ədəbi irsinə haqq qazandırmaq üçün az iş görməyən ədəbiyyatşünaslardan S.Mümtaz, Ə.Səidzadə, M.Rəfil, İ.Yenikolopov, Y.Bertels, H.Məmmədzadə və b. tarixi məlumatlar və arxiv sənədləri əsasında böyük şairin həyatı, ədəbi yaradıcılığı haqqında diqqətəlayiq elmi nəticələrə gəlmişlər.

Lakin M.Ş.Vazeh haqqındakı fikirlərin yaratdığı ümumi mənzərə çox mürəkkəb və ziddiyyətlidir. Bu mənzərə fonunda Mirzə Şəfinin şəxsiyyəti, xüsusilə onun ədəbi irsinin taleyi çox müəmmal görünür. Buna baxmayaraq məxəzlərdə heç bir şübhə doğurmayan, inkaredilməz həqiqətlər də az deyildir (M.Ş.Vazehin həyatı ədəbi və pedaqoji fəaliyyəti, xüsusən M.F.Axundov və X.Abovyanla əlaqəsi, «Divani-hikmə»i təşkil etməsi və s.). Bununla bərabər, istər Mirzə Şəfinin özü, istərsə də onun F.Bodenştedtlə qarşılıqlı münasibətləri haqqında yanlış iddialar, fikir dolaşığı daha çoxdur. Bu vəziyyətin başlıca səbəbləri bir tərəfdən şairin afroqraflarının azlığı, F.Bodenştedtin Mirzə Şəfiyə və onun irsinə münasibətindəki ziddiyyətli fikirləridirsə, yaxud F.Bodenştedtin şəxsi arxiv fondunun öyrənilməməsi, vəsiyyətnaməsinin hələ mətbuatda elan olunmamasıdırsa, digər tərəfdən də tədqiqatçı-alimlərdən çoxunun əsas mənbələrdən daha artıq ikinci, üçüncü dərəcəli məxəzlərə arxalanaraq düynləri açmaq əvəzinə, onların sayını çoxaltmaları, bir-birini təkrar etmələridir. Nəhayət, alimlərin axır zamanlara qədər həm Mirzə Şəfiyə, həm də F.Bodenştedtə çox vaxt birtərəfli yanaşmaları, ən başlıcası isə Mirzə Şəfi və F.Bodenştedtlə əlaqədar alman mətbuatı və elmi ədəbiyyatının çox az bir hissəsinin tədqiqatə cəlb

olunmasıdır.

Bütün bu dediklərimizi nəzərə alıb, Mirzə Şəfi qələminə mənsub olan şeirləri təhlil yolu ilə müəyyənləşdirmək üçün F.Bodenştedtin təşəbbüsü ilə çap olunmuş «Şərqdə min bir gün» və «Mirzə Şəfinin nəğmələri» kitabları əsasında bəzi qaranlıq və bu gündək müəmmalı qalan mübahisəli məsələləri aydınlaşdırmaq da zəruridir. Monoqrafiyada yüz ildən artıq bir dövr ərzində Qərbi Avropa, rus, Azərbaycan mənbələrində M.Ş.Vazeh haqqındakı mülahizə və şərhlər, Mirzə Şəfi və F.Bodenştedtin bədii yaradıcılıqları təhlil və müqayisə yolu ilə obyektiv qiymətləndirilməyə cəhd edilmiş, bu münasibətlə Moskvada V.İ.Lenin, Leninqradda Saltıkov-Şedrin, Bakıda M.F.Axundov adına Mərkəzi Dövlət kitabxanalarında, eləcə də Berlində Almaniya Demokratik Respublikasının Humbolt adına Dövlət Universitetində və Drezden şəhər kitabxanasında saxlanan materiallardan istifadə olunmuşdur.

Beləliklə, Mirzə Şəfi və onun ədəbi irsini dəqiqləşdirmək məqsədi ilə alman çaplarında verilən şeirlərdən hansının Mirzə Şəfiyə və hansının Fridrix Martin fon Bodenştedtə aid olduğunu müəyyənləşdirmək üçün üç yolla getməyi daha məqsədəuyğun bilmişik:

- Müxtəlif vaxtlarda F.Bodenştedtin öz müəllimi haqqında söylədiyi fikirlərin tutuşdurulması;
- Müasirlərinin və digər ədəbiyyatşünasların hər iki ədib haqqında qeydlərinin nəzərə alınması;
- Mirzə Şəfi nəğmələrinin alman dilinə tərcümələrinin şairin əldə olan əsərlərinin orijinalları ilə tutuşdurulub öyrənilməsi.

Əsərdə Mirzə Şəfi ədəbi irsi haqqında alman və sovet məxəzlərinin müqayisəli elmi-tənqidi icmalı ilə bərabər, şairlə F.Bodenştedtin qarşılıqlı münasibətləri probleminin obyektiv elmi həlli də verilmişdir.

MİRZƏ ŞƏFİ VƏ ONUN ƏDƏBİ İRSİ SOVET MƏXƏZLƏRİNDƏ

XIX əsrin birinci yarısında yaşayıb-yaratmış görkəmli

şair Mirzə Şəfi Vazeh Azərbaycan ictimai və ədəbi fikrinin inkişafında böyük rol oynamışdır. Dövrünün qabaqcıl ictimai-siyasi görüşlərini ifadə edən M.Ş.Vazehin ədəbi irsi keçən əsrin birinci yarısında Azərbaycan feodal-patriarxal həyat tərzinin ziddiyyətlərini, yeni həyata doğru qabaqcıl meyllərini əks etdirmişdir.

Məlum bir faktı xatırlatmaq lazımdır ki, M.F.Axundovun realist sənətkar, ateist, materialist filosof kimi yetişməsində M.Ş.Vazehin xidməti və təsiri az olmamışdır. hadisələri düzgün dərk edib qiymətləndirməkdə o, gənc Mirzə Fətəlini hələ Gəncə məscidi hücrələrində ayıq salmış, onun qəlbində maarif qığılcımlarını alovlandırmışdır. Mirzə Şəfinin ayıqlığı, uzaqqorənliyi ən yüksək qiymətə layiqdir.

Xəzinəsinin qapısını Mirzə Fətəlinin üzünə açmışdır, Mirzə Şəfi Vazeh bu xəzinədəki incilərin əsl qiymətini ona bildirmiş, gövhəri şüşədən, qızılı məfrəqdən seçməyi öz şagirdinə öyrətmişdir.

Təsədüfi deyildir ki, görkəmli Azərbaycan dramaturqu, mütəfəkkiri, filosofu M.F.Axundov öz «Avtobiografiyası»nda, müəllimi M.Ş.Vazehdən danışaraq yazmışdır: «Bu həmin Mirzə Şəfidir ki, Almaniya məmləkətində onun həyatı və farsca şeirdə malik olduğu fəziləti haqqında məlumat yazıblar».

M.F.Axundov ədəbi məktəbinin davamçılarından olan nasir və dramaturq Ə.Haqverdiyev isə M.Ş.Vazehin «məşhur filosof və mütəfəkkir» olduğunu söyləmişdir.

Azərbaycan oxucularına M.Ş.Vazeh haqqında ilk dəfə geniş məlumat verən məşhur mətnşünas-alim S.Mümtaz olmuşdur. İyirminci illərin əvvəllərindən başlayaraq irsinin dəqiq müəyyənləşdirilməsinə, şeirlərinin orijinallarının, avtoqraflarının tapılmasına fəvqəladə əhəmiyyət verən S.Mümtaz bu sahədə ilk müvəffəqiyyətli addımları atmış və təqdirəlayiq təşəbbüslər göstərmişdir.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulması ərfəsində dövrü mətbuatda «Mirzə Şəfi» adlı qiymətli

məqaləsini dərc etdirən S.Mümtaz, sonralar bu sahədə tədqiqatı bir qədər genişləndirərək, müxtəlif cümlələrdən şairə aid topladığı Azərbaycan və fars dillərindəki əsərləri ilk dəfə geniş müqəddimə ilə «Mirzə Şəfi Vazeh» adlı kitabçada çap etdirmişdir.

Həmin kitabçanın əhəmiyyəti onun şairin müasiri Mirzə Mehdi Naci tərəfindən mühafizə olunmuş əlyazma əsasında tərtib olunmasıdır. Kitabda Nacinin də avtoqrafları çap olunmuşdur.

S.Mümtazın nəşr etdirdiyi kitabçada Mirzə Şəfinin azərbaycanca bir qəzəli, bir müxəmməsi, bir qitəsi, üç müxtəlif beyti, farsca üç qəzəli və bir məktubu vardır.

S.Mümtaz Mirzə Şəfinin Avropada və bütün dünyada şöhrət qazanmasında F. Bodenştedtin xidmətinə heç də azaltmamışdır. O, yazmışdır: «Cənnətməkan filosof Mirzə Şəfi Vazeh Azərbaycan ədəbiyyatı səltənətinin zibivərəngi və o ali, mürəssə ərikəyi-ürfanın ən kəyasətli, ləyaqətli möhtəşəm tacdarlarındandır. Böyük (zəngin) dərayətli filosofumuzun namları «Şəfi», validi-macidlərinin ismi «Sadıq» və şeirdə istimal buyurduqları təxəllüs dəxi «Vazeh»dir. Vaxtilə Bodenştedt adlı durbin bir nemsə alimi tərəfindən möhtərəm filosofumuzun divanı qəzəliyyatı Almanyanın Leypsiq şəhərinə götürülüb «Qəzəliyyatı-Mirzə Şəfi» ünvanı ilə əzəl mətni, sonralar dəfəatilə tərcüməsi dəxi təb və nəşr edilmişdir. Biz kəndi böyük filosofumuzun bir sətir yazısını və heç olmasa tək bir beytini böylə bulmadığımız və görmədiyimiz bir halda, təqribən bir əsr yarımındır ki, nemsə ədib və şairləri mərhumun o asarilayəmətunu oxuyaraq olduqca nəfərdar oluyurlar. Mərhum Mirzə Şəfi Vazehin haqqında zikr olunan müləhizələr iki dürlü olduğu kimi, o büzürgvarın hansı irqədən, hansı millətdən olduğu barəsində verilən rəylər dəxi iki qismə ayrılıyor. Zavallı filosofumuz nemsə zənn edənlər bulduğuna kimi, İrandan gəlmə bir fars olduğunu düşünənlər də az deyildir. Təəssüf olsun ki, müəzzəz qardaşım Kəcərlı Firidunbəy cənanbları dəxi filosofumuzun

haqqındakı ikinci rəyə zahib olanlardan əd olunuyor. O cənan dəxi mərhum Mirzə Şəfi Vazehin İrandan gəlmə bir iranlı olduğunu qəbul və bunu kəndisi «Mirzə Fətəli Axundov» adlı dəyərlı risaləsində etiraf və təsdiq ediyor. Halbuki kitabxaneyi-acizənəmdə bulunat mötəbər vəsiqələrə binasən yuxandakı məlumat başdan-başə yanlışdır. Mərhum Mirzə Şəfi Vazeh Məhsətilər, Əbülüləlar, Nizamilər, Nəvailər ərsəyi-vücutə gətirən «Gəncə», gəncineyi-ədid və hünərindən yetmiş bir dürrı-şahvadır. Onun şərəfatı, ümumiyyətlə, bütün türk millətinə və xüsusən biz azəri (Azərbaycan - A.B.) türklərinə aiddir. Artıq şəkk etməməliyiz ki, nəcib filosofumuzun məşqəttürrəsi Gəncə şəhəri və kəndisi də irqən xalis türk oğlu türkdür».

S.Mümtaz 1926-cı ildə bu fikrini inkişaf etdirərək yazmışdır: «Azərbaycan türklərini avropalılara tanıdan və nəzər-diqqətini Azərbaycan ədəbiyyatına cəlb etməyə müvəffəq olan ədib və şairlərimizdən ən gərkəmlisi məşhur Mirzə Şəfidir. Və Mirzə Şəfinin də bütün Avropa və bilxəssə Almaniyada şöhrət kəsb etməsinə səbəb olanların ən birinçisi Mirzə Şəfinin öz şagirdi Fridrix fon Bodenştedtdir».

Gərkəmlı şərqşünas, akademik A.Krımşkinin «Yelizavetopollu (yani gəncəli - A. B.) Mirzə Şəfi, Bodenştedt tərəfindən Almaniyada geniş populyarizə edilmişdir» sözləri də S.Mümtazın yuxandakı fikrini təsdiq edir.

S.Mümtazın «Mirzə Şəfi» adlı qiymətli məqaləsi və «Azərbaycan ədəbiyyatı» seriyasından çap etdirdiyi «Mirzə Şəfi Vazeh» kitabçası ədəbiyyatşünas və mətnşünaslarımızın Mirzə Şəfi irsinə marağım daha da artırmışdır. S.Mümtazdan fərqli olaraq gərkəmlı sovet ədəbiyyatşünasları Ə.Ə.Səidzadə, M.Rəfilı, İ.Yenikolopov fikir və səylərini ən çox F.Bodenştedtin plagiatlığını sübuta yetirməyə vermışlər. Bu fikri söyləməklə adlarını çəkdiyimiz müəlliflərin tədqiqatlarının Mirzə Şəfini öyrənməkdə və xalqımıza tanıtmada heç də əhəmiyyətini azaltmaq

istəmirik.

SSRİ Yazıçılar İttifaqının qurultayındakı məruzəsində «Azərbaycan ədəbiyyatında laqədyliyin ən aydın nümunələrindən biri Mirzə Şafi məsələsidir» - deyən Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqının sədri Məmmədqazım Ələkbərli 1934-cü ildə «İnqilab və mədəniyyət» jurnalında yazmışdır: «Mirzə Şafi Vazeh azərbaycanlıdır. Onun əsərləri Mirzə Şafi adı altında Almaniyada 167 dəfə çap edilmişdir. Ancaq heç kəs onun azərbaycanlı olmasını etiraf etməyə tənzüül etməmişdir. Məsələn, professor Krumski deyir ki, Mirzə Şafi adlı bir gəncəli Almaniyada Bodenştedt tərəfindən ən geniş surətdə populyarizə edilmişdir. Müllərin «İslam tarixi» əsərini alınız: Məlum olduğu kimi, Mirzə Şafi fars deyil, gəncəli bir türkdür (azərbaycanlıdır - A.B.). İnqilabdan əvvəl heç kəs həqiqəti müəyyən etməyə müvəffəq olmamışdır». M.K.Ələkbərli sözüna davam edərək yazmışdır: «Bəziləri Mirzə Şafini fars, bəziləri azərbaycanlı, bəziləri də hətta alman sayırdı. Bu nəğmələr öz fəvqəladə müvəffəqiyyətlərini Bodenştedtin fars dili müəllimi olan və guya bunların müəllifi olan adamın dilinin sənətkarlığına, xalis Şərq koloritinə və xoşhal yumoruna mədyundurlar (minnətdardırlar - A.B.).

Ancaq Mirzə Şafi gəncəlidir. Bəs bu zaman Bodenştedt kimdir? Bizim dağınıq klassik və xalq ədəbiyyatımızın toplayıcısı olan yoldaş Salman Mümtaz bu problemi həll etmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, Fridrix Bodenştedt Mirzə Şafinin şagirdi olmuşdur.

O özü 1844-cü ildə Hannover şəhərindən Tiflisdəki Qafqaz canişini general Neytqart tərəfindən müəllim sifəti ilə çağırılmışdır. Budur sənəd: 1844-cü ildə o, Qafqaz canişini general Neytqart tərəfindən Tiflis müəllim institutuna müəllim sifəti ilə dəvət edilmişdir. Sonralar o bu institutun direktorluğuna təyin edilmiş və Mirzə Şafini müəllim sifəti ilə çağırmışdır. O zaman Mirzə Şafi Bodenştedtə dil müəllimliyi etmişdir. Budur, bu surətlə

onlar arasında dostluq əmələ gəlmişdir. Mirzə Şafinin şeirləri alman dilinə tərcümə və Almaniyada çap edilmişdir.

Yoldaş Salman Mümtazın böyük zəhməti, nəticəsində Mirzə Şafinin başqa şeirləri də tapılmışdır. Bunlar alman çapına daxil olmamışdır, Bunlar bütün sənədləri ilə birlikdə çap edilmiş və ediləcəkdir».

20-ci illərin sonu və 30-cu illərdə Azərbaycanda M.Ş.Vazeh haqqında tədqiqatlar daha geniş vüsət almışdır. S.Mümtaz, Ə.Ə.Səidzadə, Əmin Abid, M.Rəfili, M.K.Ələkbərli tədqiqatlarını bir qədər də genişləndirərək, dövrü mətbuatda ardıcıl çıxış etməyə başladılar. Bu tədqiqatların içərisində Ə.Ə.Səidzadənin əməyi xüsusi qeyd olunmalıdır. O, «İnqilab və mədəniyyət» jurnalının 1929-cu il 9-cu nömrəsində «Mirzə Şafi Vazeh» məqaləsini dərc etdirməklə yanaşı, elə həmin ildə eyni adda kitabçasını da çap etdirmişdir. «Mirzə Şafinin məlum olan şəkilləri», «Mirzə Şafi və Fitrət» məqalələrindən sonra Ə.Ə.Səidzadə 1940-cı ildə «Mirzə Şafi ili Bodenştedt?» adlı kitabını da buraxdırmışdır. Əsasən F.Bodenştedtin plagiathığına həsr olunmuş bu kitabə yazdığı müqəddimədə Y.Bertels Mirzə Şafinin müəllifliyini və varlığını sübut etmək üçün əsasən iki başlıca məqsədi yerinə yetirməyi daha vacib sayırdı: birinci, şeirlərin alman mənbələrini diqqətlə təhlil edib göstərmək lazımdır ki, alman şairinə belə fikir mənsub ola bilməz. Bu yol çətin olsa da, istənilən məqsədə çatdıra bilər. İkincisi isə Mirzə Şafi əsərlərinin əslini təqdim edərək F.Bodenştedtin tərcümələrini və bu tərcümələrin orijinala nə qədər uyğun gəldiyini isbat etməkdir. Yalnız bu yolla elmi baxımdan əsl məqsədə nail olmaq olar.

Ə.Ə.Səidzadə Mirzə Şafi haqqında uzun müddət apardığı tədqiqatını yekunlaşdıraraq, 1969-cu ildə nəşr etdirdiyi «Mirzə Şafi Vazex» monoqrafiyasında şairin həyatı, fəaliyyəti, onun Azərbaycan, alman, rus və b. xalqların elmi ictimaiyyəti tərəfindən öyrənilməsi məsələlərini işıqlandırmışdır. Vazehşünaslıq sahəsində dünya alimlərinin əsrdən artıq davam edən mübahisələrinə bir növ yekun vuran Ə.Ə.Səidzadə, son kitabında akademik

Y. Bertelsin göstərişlərinə bir qədər əməl etsə belə, əsas diqqətini yenə də Mirzə Şəfinin şəxsiyyətinin aydınlaşdırılmasına və F. Bodenştedtin plagiatlığı məsələsinə doğru yönəlmişdir. O, Mirzə Şəfinin böyük istedadı kəlgələyən, irsinə sahib olmaq istəyən F. Bodenştedti dəqiq arxiv materialları əsasında ifşa etməyə çalışır, inandırıcı hökmlər verir. Prof. Ziya Bünyadov 1969-cu ildə «Azərbaycan müəllimi» qəzetində çap etdirdiyi məqaləsində bu barədə yazırdı: «Səidzadənin çapdan çıxması «Mirzə Şəfi Vazeh» əsəri müəllifin 1940-cı ildə nəşr olunmuş «Mirzə Şəfi və ya Bodenştedt?» kitabının bir növ davamı, ikinci çapı sayıla bilər haqqında bəhs etdiyimiz qiymətli tədqiqat əsərinin müəllifi Ə. Ə. Səidzadə müasir oxucuya məlum olan və olmayan bir sıra elmi mübahisələrdə mövzunu dərk etməsi, düzgün həlli və inadlı axtarışları ilə qələbə çalmışdır». Buna baxmayaraq Ə. Ə. Səidzadə bəzi hökmlərində tələmişdir. Ə. Ə. Səidzadə qeyd edir ki, F. Bodenştedtin «Şərqdə min bir gün» əsərində Mirzə Şəfi barəsindəki xatirələri natamamdır, inandırıcı deyildir: «Bodenştedt Mirzə Şəfi nəğmələrini, qəzəllərini tərcümə edərkən məzmun etibarı ilə eyni olan bir neçə nəğmələri, qəzəlləri birləşdirib özü istədiyi kimi tərcümə etmişdir» (səh. 142).

Əvvəla, unutmmaq lazım deyil ki, Azərbaycan klassikinin həyat və yaradıcılığı haqda ilk geniş məlumatı F. Bodenştedt vermişdir. Onun bu sahədə böyük xidmətini qiymətləndirmək vacibdir. F. Bodenştedtin xatirələri nə qədər tam olmasa belə, «Şərqdə min bir gün» əsərində verilən faktlar tarixi həqiqətlərə uyğundur.

Ə. Ə. Səidzadənin Mirzə Şəfi nəğmələri və qəzəllərinin tərcüməsi barəsində söylədiyi fikir də inandırıcı deyildir. Onun rəyi Mirzə Şəfi şerinin bədiliyini, mənə zənginliyini, eləcə də F. Bodenştedtin yüksək tərcüməçilik sənətkarlığının dəyərini azaltmış olur. Z. Bünyadov da Ə. Ə. Səidzadəyə haqq qazandıraraq göstərir: «Ə. Ə. Səidzadənin əsəri («Mirzə Şəfi Vazex», Bakı, 1969) inandırıcı surətdə sübut edir ki,

Bodenştedt hay-küylü çıxışlarına baxmayaraq, hətta tərcümədə də dəqiq olmamış, hərfi tərcümələri isə tikə-tikə vermişdir. Məsələn, Bodenştedt Mirzə Şəfinin 14 misralı (7 beyt) qəzəlini hərfən tərcümə etmiş, onları bütün kitab boyu 7-8 yerdə səpələmişdir».

Əlbəttə, Bodenştedt tərcümə vaxtı sərbəstliyə yol vermişdir. Lakin hərfi tərcümələri «tikə-tikə» verməsi və bütün kitab boyu səpələməsi düzgün fikir deyildir. Tərcümə olunan əsərlər tam olmasa da onları Mirzə Şəfinin ayrı-ayrı əsərlərinin tərcüməsi kimi qəbul etməliyik. Bu alman mətnlərində daha aydın görünür. Sual oluna bilər, əgər həqiqətən, bu belədirsə, bəs nə üçün Mirzə Şəfi nəğmələri Bodenştedt tərcümələri vasitəsilə ümumdünya şöhrəti qazanmışdır?

F. Bodenştedt «Şərqdə min bir gün» kitabında Mirzə Şəfi nəğmələri ilə yanaşı, Füzulinin, Hafizinin, Caminin əsərlərindən, eləcə də abxaz, çərkəz, acar, kürd şifahi xalq ədəbiyyatından nümunələr tərcümə etmişdir. Bu əsərlərin tərcümələri də qənaətbəxşdir. Şeyrlərdəki Şərq poeziyasına məxsus kolorit, axıcılıq tərcümədə də saxlanılmışdır. Lakin bu şeyrlərin tərcüməsi Mirzə Şəfinin əsərləri qədər yüksək keyfiyyətli olmamışdır. Bu bir daha göstərir ki, «Nəğmələrin» oxucular tərəfindən hərarətlə qarşılanmasının səbəbi F. Bodenştedtin Azərbaycan şairinə nəğmələrinə yaxından bələd olması idi. F. Bodenştedtin «bu nəğmələrin əksəriyyəti gözəlrim qarşısında yaranmışdır» deməsi də fikrimizi təsdiq edir.

İndiyədək istər alman, istərsə də Azərbaycan ədəbiyyatşünasları belə bir suala qəti cavab verməmişlər: Nə üçün F. Bodenştedtin Hafizdən, Camidən, müxtəlif xalqların şifahi ədəbiyyatlarından, rus ədəbiyyatı klassikləri A. S. Puşkindən, M. Y. Lermontovdan tərcümə etdiyi əsərlər orijinaldan tərcümələr sayılır, amma Mirzə Şəfi nəğmələri bu gün də Qərbdə F. Bodenştedtin öz yaradıcılığı kimi qələmə verilir?

Bələ bir fakta da nəzər yetirək ki, F. Bodenştedtin

A.S.Puşkindən və M.Y.Lermontovdan etdiyi tərcümələrin orijinalı hələlik rus ədəbiyyatşünaslığına məlum deyildir. Bunu müasir alman tarixçisi L.Nebenshal çox qiymətli, bu gün Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, eləcə də Mirzə Şəfi və F.Bodenşteddt irsini öyrənən tədqiqatçılar üçün müstəsna elmi əhəmiyyətə malik olan «Sevməyə daha çox əsas var» adlı məqaləsində X.Rippixin «Fridrix Bodenşteddt İ.S.Askakov və İ.S.Turgenovlə şəxsi əlaqələri baxımından Rusiyaya münasibəti» dissertasiyasına əsaslanaraq yazır: «Bu gün hətta Sovet İttifaqında az adama məlumdur ki, Bodenşteddt «Kiçik müşahidələr» başlığı altında guya Lermontova məxsus olan 19 şeir dərc etmişdir, əsərlərin orijinalları təbii olaraq tapılmadığından, 1861-ci ildə onları yenidən rus dilinə tərcümə etmişlər».

V.Herbələ 1862-ci il 13 iyul tarixli məktubunda F.Bodenşteddt həmin şeirləri «sərbəst təqlid» adlandırmış, 80-ci illərin axırlarında isə Viskatova və Fidlerə məktublarında onları özü yazdığını səmimi sürətdə etiraf etmişdir. Görkəmli mətnşünas-alim N.A.Siqal F.Bodenşteddt yaradıcılığının bu xüsusiyyəti barədə yazırdı. «İngilis, rus və Şərqi dillərdən çox gözəl tərcüməçi olan Bodenşteddt müstəqil yaradıcılıq sahəsində nə parlaq fəaliyyəti ilə, nə də görkəmli istedadı ilə fərqlənmədi, Bodenşteddtin hətta ona şöhrət gətirən və onun bədii inkişafında həlledici rol oynayan ən mühüm əsərini də tam orijinal əsər hesab etmək olmaz. Biz «Mirzə Şəfinin nəğmələri» adlı məşhur lirik kitabı nəzərdə tuturuq».

Mərhum alim Ə.Ə.Səidzadə F.Bodenşteddtin plagiatlığının tənqidinə həddən ziyadə girişdiyi üçün səhvlərə də yol vermiş, bir sıra şeir və qəzəl nümunələrini hərfi tərcümə adlandırmışdır. Məsələn, F.Bodenşteddt «Şərqdə min bir gün» kitabında böyük Azərbaycan şairi M.Füzulinin bir qəzəlinin almançaya tərcüməsini vermişdir. F.Bodenşteddt bu qəzəlin yazılma tarixini belə xatırlayır: «Mirzə Şəfi Füzulini çox sevirdi. Saatlarla Füzulidən əzbər şeir oxuyardı. Bir gün o dedi ki, qələm-kağız götür, mən

Füzulidən qəzəl oxuyum, sən yaz. O, oxumağa başladı. Mən də yazdım» (səh. 269).

Qəzəlin almanca mətni belədir:

Um su Dir, mein Leben, su kommen, hab ix Leben qeqeben,

Zei barmhersiq, deni drux Dix erst kam ix sum Leben!
Einen Edelstein zuxt'ix, und sur Fundqrube bat mix
Das Şikzal qeleitet sum Lohm für mein Ştreben!
Eine Ameize bin ix, die veit umher irrte,
Bis Zalomos Palast ihr Obdax qeqeben!
Vie ein Tropfen Vasser sum Oksan qeqşvommen,
Komm ix armer Füzuli su Dir, züses Leben!

Həmin qəzəldən tərcümə olunmuş beytlərin orijinalı isə belədir:

Canlar verib, sənin kimi cananə yetmişəm,
Rəhm elə ki, yetincə sənə canə yetmişəm.

Halım deyib, muradıma yetsəm acəb deyil,
Bir bəndəyəm ki, dərgahi-sultanə yetmişəm.

Muri-mühəqqərəm ki, sərəsimə çox gəzib,
Nagah barigahi-Süleymanə yetmişəm.

Miskin Füzuliyəm ki, sənə tutmuşam üzüm,
Ya bir kəminə qətrə ki, ümmanə yetmişəm.

F.Bodenşteddt qəzəli ixtisarla, amma olduğu kimi tərcümə etmişdir. Mirzə Şəfi qəzəli əzbər deyərəkən şagirdi onu tam yaza bilməmişdir, ancaq yadda qalan beytləri köçürmüş və tərcümə etmişdir. Bunu biz heç zaman hərfi tərcümə hesab edə bilmərik. Qəzəlin ruhu və ahəngdarlığı orijinalda olduğu kimi saxlanılmışdır.

Mirzə Şəfi Füzulini çox sevirdi. Bunu biz onun müəllim Qriqoryevlə birlikdə tərtib etdiyi dərsliyində -

«Müntəxəbat»ında Füzuliyə daha çox yer verməsindən bir daha aydın görürük.

Mirzə Şəfi öz dövrünün mütəəkkir sənətkarı idi. Füzuli ədəbi məktəbini ləyaqətlə davam etdirən şair, yaşadığı dövrün ictimai ziddiyyətlərini dərinlən dərk etmiş, insan azadlığının bəşəri mənasını öz yaradıcılığında ön plana çəkmişdir. Onun lirikasında feodal cəmiyyətinin tənqidi, zəhmətkeş insanın azadlıq meylləri, istək və arzularına bəslənən böyük rəğbət əsas yer tutur.

«Mirzə Şəfinin irsindən» (1874) kitabında verilən «Fətəli» adlı şeirin Mirzə Şəfi qələminə mənsub olduğunu söyləyən Ə.Ə.Səidzadə bu əsərin «Mirzə Fətəli Axundovun uşaqlıq illərinə həsr edildiyini» də qeyd edir. Həmin şeirdə deyilir ki, Fətəli hələ uşaqlıqdan öz nadir xüsusiyyətləri, ağıllı, bacarıqlı, təmkinli olması ilə diqqəti cəlb etmişdir. Həmin onun gələcəyinə böyük ümid bəsləyirdi. Lakin bu ümidlər boş çıxdı. Bunun səbəbini Mirzə Şəfidən soruşduqda o belə cavab verir ki, bilirsinizmi, gəncliyində hamını tərifiyləyirlər, adam qocalanda hörmətdən düşür. Heç bir qarıba uşaq həyatda düzgün insan ola bilməz. Ə.Ə.Səidzadə bu şeirin sonunun istehzalı qurtarmasında F.Bodenşteddi təqsirkar görür, onu tənqid edib göstərir ki, Bodenşteddt şeirin axırını dəyişməklə Mirzə Şəfi və M.F.Axundov arasında ziddiyyət əmələ gətirmişdir (səh. 274-283). Əlbəttə, Ə.Ə.Səidzadənin söylədiyi bu fikir elmi baxımdan əsassızdır. Ona görə ki, «Şərqdə min bir gün» əsərində F.Bodenşteddtin M. F. Axundova böyük hörmət bəslədiyini, onu məşhur yazıçı və dövlət xadimi kimi təqdim etdiyini görürük. İstehza şəklində yazılmış «Fətəli» şeri məzmun və formasına görə Mirzə Şəfi nəğmələrindən ciddi surətdə fərqlənir. Alman dilində zəif səslənən bu şeiri Mirzə Şəfiyə aid edə bilmərik, çünki buna dair əlimizdə elmi əsas da yoxdur.

Mərhum professor M. Rəfil də «Fətəli» şeirinin Mirzə Şəfi qələminə mənsub olması barədə Ə.Ə.Səidzadənin fikrini təsdiq edib, bu şeiri təhlil obyektinə çevirmişdir.

Yeri gəlmişkən, qeyd etməliyik ki, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında, eləcə də bir sıra nəşrlərdə Sədi, Xəyyam, Hafiz, Cami, Nasiri, Buxarayı əsərlərinin M.Ş.Vazeh irsi ilə qarışdırılması prosesi davam etməkdədir. Belə bir həqiqəti aşağıdakı müəlliflərin etiraflarından da görmək mümkündür. Tacik alimi Vəli Səmədov 1971-ci ildə «Ərməğan» jurnalında «Mirzə Şəfiyə istinad olunan bir qəzəl və onun doğurduğu nəticələr» məqaləsini çap etdirmişdir. Müəllif həmin məqaləsində Ə.Ə.Səidzadə tərəfindən tacik şairi Vazeh Buxarayinin bir qəzəlinə M.Ş.Vazehə istinad olunması fikrini dəlillərlə rədd edir. M.Ş.Vazehlə tacik şairi Fitrətin əsərlərinin qarışdırılması prosesi də bu vaxtadək ədəbiyyatşünaslıqda davam edir. Ə.Ə.Səidzadə 1940-cı ildə çap etdirdiyi «Mirzə Şəfi və Fitrət» məqaləsində yazırdı. «1931-ci ildə mən Leninqradda bu vaxtadək naməlum olan Mirzə Şəfinin qəzəllərini oxudum».

Sonra o öz tərcüməsində həmin iki qəzəlin azərbaycanca mətnlərini verir və qəzəllərdən birini Qurbanxan Fitrətin, digərini isə M.Ş.Vazehinki hesab edir. Çünki göstərilən qəzəllərin son beytlərindən birində Vazeh, digərində isə Fitrət təxəllüsü işlədilmişdir. Buradan çıxış edərək, Ə.Ə.Səidzadə hər iki şairin yaxın «dost olduğu» qoruruna gəlir. M.Ş.Vazehin «Orta Asiya, həm də özbək ədəbiyyatı ilə sıx əlaqəsi» haqda mülahizələr irəli sürür. Halbuki bu qəzəllər tacik ədəbiyyatının nümayəndələri Qurbanxan Fitrətə və Vazeh Buxarayıya aiddir. Vazeh Buxarayıya aid olan və Mirzə Şəfiyə istinad edilən qəzəl S. Ayninin və tədqiqatçı Nemətzadənin əsərlərində, eləcə də şairin «Divan»ında (1894) vardır.

Azərbaycan sovet ədəbiyyatşünasları son dövrlərdə Mirzə Şəfi irsinin daha dəqiq tədqiqinə müvəffəq olmuşlar. Bu sahədə Mikayıl Rəfilinin, Feyzulla Qasımsadənin kitabları diqqəti cəlb edir. M.Ş.Vazehin həyat və yaradıcılığı ilə geniş oxucu kütləsini tanış edən istedadlı alim, professor F. Qasımsadə 1938-ci ildən başlayaraq,

böyük şair haqqında qiymətli məqalələr və dərsliklər nəşr etdirmişdir. Təəssüf ki, F. Qasımzadə Mirzə Şəfinin bədii yaradıcılığını geniş tədqiq etməyi qarşıya məqsəd qoymamış, lakin şairin həyat və yaradıcılığı barəsində qısa da olsa diqqətəlayiq axtarışlar aparmış, tarixi faktlara uyğun fikir və mülahizələr söyləmiş, yeri gəldikcə M.Ş. Vazeh bədii irsini təhlil etmişdir.

Mirzə Şəfi irsinin dünya ədəbi fikrində öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi sahəsində ilk iri addımı Mikayıl Rəfili «Mirzə Şəfi dünya ədəbiyyatında» əsəri ilə atmışdır. M. Rəfili F. Bodenştedti Ə.Ə. Səidzadəyə nisbətən rəğbətə əraşdırmışdır. O, öz fikirlərində F. Bodenştedtin «Şərqdə min bir gün» əsərinə və «Mirzə Şəfinin nəğmələri» kitabına istinad edir. M. Rəfili Mirzə Şəfi poeziyasının leytmotivini ictimai lirika hesab edərək yazmışdır: «<...> Mirzə Şəfinin birinci qrupa daxil olan şeirlərində <...> şairin yaradıcılığının fəal, qüdrətli cəhətləri daha parlaq nəzərə çarpır. Belə şeirlər Mirzə Şəfinin feodal dairələrə, şahlara və vəzirlərə, ruhanilərə, riyakarlara və mollalara qarşı yönəlmiş, azad təfəkkürlü insanın fikir və əməl azadlığını, həyat və mübarizəsini tərənnüm edən ictimai lirikadır».

Zeit] = Ali.

Feth: Ali war ein Wunderknabe,
Begabt mit mancher feinen Gabe,
So reif und fertig schon als Kind,
Wie andere kaum im Alter find.
Nie macht' er einen dummen Streich,
Lieb alkflug ernt sich immer gleich,
Und da so früh sein Geist sich leiste
Erheißte man von ihm das Größte.
Doch alles Hoffen war vergebens:
Feth: Ali blieb Zeit seines Lebens,
Bis man als Greis ihn trug zu Grabe,
Ein hoffnungsvoller Wunderknabe.

* * *

Mirza: Schaffo sprach — auf die Frage,
Was er zu der Geschichte sage:
Man rühmt die jungen Wunderkinder,
Doch, altern sie, rühmt man sie minder.
Im Herbst kann keine Früchte tragen,
Was nicht im Frühling ausge schlagen.
Nie wird ein Wunderkind auf Erden
Zu einem richtigen Manne werden.

F. Bodenştedtin «Mirzə Şəfinin irsində»
kitabında nəşr etdirdiyi «Fətəli» şeri.

M. Rəfili həmin problemi geniş tədqiq etmək məqsədini qarşıya qoymadığından bu məsələ ilə əlaqədar bir-iki faktla kifayətlənir. Monoqrafiyada Mirzə Şəfi irsinin Qərbi Avropa və rus mətbuatı, eləcə də ədəbi fikrində yayılıb qiymətləndirilməsi tarixi işıqlandırılır. Müəllif eyni zamanda F. Bodenştedtin plagiatlığı məsələsinə geniş yer vermiş və ilk mənbələrə əsaslanaraq onu kəskin tənqid etməyə cəhd göstərmişdir. O, M. Ş. Vazehin məşhur «Nəğmələr»in müəllifi olmasını istər «Şərqdə min bir gün», istərsə də Almaniyada «Mirzə Şəfinin nəğmələri»nin ilk və sonrakı əlavə nəşrlərdən istifadə yolu ilə sübuta çalışır. Nəğmələrin müəllifliyində qarışıqlıq yaradan Adolf Berjenin rəyini ilk dəfə əsaslı faktlarla tənqid edir.

M. Rəfili M. Ş. Vazehin əsərlərinin sərhəni, təhlilini qarşıya məqsəd qoymamışsa da, şairin elə əsərlərini seçib təhlil edir ki, bunlar Mirzə Şəfinin həyatı ilə bağlı hadisələrlə, tarixi şəxsiyyətlərlə əlaqədardır. Nümunələrdəki kolorit, onların ümumi ideya-bədii, estetik keyfiyyətləri müəllif fikrinə kömək edir. M. Rəfili Mirzə Şəfi əsərlərindən aldığı almanca nümunələri rus dilində qarışıqlıq tərcümələri ilə verir. O, F. Bodenştedtdəki intihar həddində olan ruhi qeyri-sabitliyi, «Şopenhayer təрки-dünyalığı»nı düzgün müəyyən etmişdir. Lakin M. Rəfili qeyd etəndə ki, Mirzə Şəfi adı ilə bağlı olan bütün alman çaplarındakı əsərlər qabaqçıl ideyalıdır, əlbəttə, səhvə yol verir. Mirzə Şəfi adı ilə bağlı olan çaplarda Bodenştedt filisterlik əhvali-ruhiyyəsinə olan şəirlərindən bir çoxunu da vermişdir.

1849-cu ildə F. Bodenştedt siyasətdən kənarlaşdırılmasını fərhə bildirərək yazırdı: «İndiki tufanlardan sonra dinclik və təsəlini müasir siyasətlə yox, ondan qat-qat fərhəli şeylərdən tapmaq lazımdır». Bu proqram səciyyəli bəyanat Teofil Qotyenin «Emil və Kameya»ya yazdığı «Müqəddimə»ni demək olar ki, dürist ifadə edir və Fransa ədəbiyyatındakı inqilabdan sonrakı illər üçün tipik olan oxşar ədəbi-siyasi prinsipləri əks etdirir; o zaman Almaniyadakı münhenlilər kimi, bütün Avropada

müqayisəyə gəlməyən kiçik miqyasda olsa da «sənət sənət üçündür» nəzəriyyəsi, saf forma pərəstişkarlığına təsdiq edir, sənətkarın siyasətdən tamamilə ayrılığı müarını müdafiə edirdilər. «Lakin Fransada bu cərəyanın ən görkəmli nümayəndələri çalışırdılar ki, meşşanlığa, riyakarlığa nifrətlərini hər vasitə ilə nəzərə çatdırsınlar. Almaniyada isə «estetlərin» özləri çox vaxt tipik filister (yəni ictimai görüş dairəsi məhdud olan meşşan - A. B.) kimi çıxış edirdilər və Bodenştedt də şəxsiz bunların sırasında idi. Riyakarlıqdan seçilməyən dindarlıq, bürger əxlaqı, dünya görüşünün ifrat dərəcədə məhdudluğu onun şərlərinin və tərcümələrinin zərif işlənmiş estetik örtüyündən aydın təzahür edir. Onun əsas anakreonik (eyş-ışrətə tərənnüm edən - A. B.) mövzu dairəsinin birtərəfliyi və məhdudluğu zamanın tələblərinə tam cavab verir. Bodenştedtin bütün yaradıcılığı siyasətdən, ictimai ideallardan uzaq, sakit epikürizm ruhu ilə doludur. Onun lirikasının xüsusi bir qüvvə ilə nəzərə çatdırılan siyasətsizliyi irtica dövründəki alman burjuaziyasının siyasəti passivliyini bütünlüklə əks etdirir. Bodenştedtin dəfələrlə elan etdiyi bu siyasi laqeydlik obyektiv surətdə mürtəcə mahiyyət daşıyırdı və onun tərcümələrində də özünü göstərirdi».

M. Rəfili kitabda Qərb ədəbiyyatşünaslığında olan bir çox mühüm mənbələri də nəzərdən qaçırılmışdır.

M. Ş. Vazeh şəirlərinin avtoqrafının ilk dəfə tapılıb aşkar edilməsi xidməti professor Həmid Məmmədzadəyə aiddir. Onun üzə çıxartdığı şeirlər öz həcmi etibarilə o vaxtadək Mirzə Şəfi irsindən məlum olan şeirlərdən bir neçə qat artıqdır. Həm də nəzərə almaq lazımdır ki, həmin tapıntıya dək Mirzə Şəfi şeirlərinin bircə misrasının belə avtoqrafı əldə yox idi. Ədəbiyyatşünas Vaqif Arzumanov ADR-də olarkən Drezden kitabxanasında saxlanılan «Mirzə Şəfinin Qərb-Şərq divanı» kitabına rast gəlmiş və 1974-cü ildə «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetində bu barədə oxuculara maraqlı məlumat vermişdir. Mirzə Şəfiyə həsr olunmuş elmi əsər, monoqrafiya və məqalələrin heç birində

həmin kitab haqqında məlumat yoxdur. Bunun da bir sıra obyektiv səbəbləri vardır.

«Mirzə Şəfinin Qərb-Şərq divanı» kitabının müəllifi Litva poliqlotu Yurqis Zauerveynasdır. Ümumiyyətlə, qırxa yaxın dil bilən bu poliqlot bir sıra Şərq dillərini, o cümlədən ərəb, türk, əfqan və Azərbaycan dilini də öyrənmişdi.

Y. Zauerveynas Mirzə Şəfi yaradıcılığının pərəstişkarı olmuş və Azərbaycan şairinin lirikasını yüksək qiymətləndirmişdir. O, F. Bodenştedtlə şəxsən tanış olduğu üçün Mirzə Şəfi və Bodenştedt münasibətləri ona məlum idi. Y. Zauerveynas digər müəlliflərdən fərqli olaraq, bu məsələdə müəyyən qədər obyektiv mövqə tutmuşdur. Bəlkə də buna səbəb Y. Zauerveynasın Azərbaycan dilini bilməsi olmuşdur. Bu münasibət «Mirzə Şəfinin Qərb-Şərq divanı» kitabından da hiss edilir.

«Mirzə Şəfinin Qərb-Şərq divanı» kitabı 1899-cu ildə F. Bodenştedtin anadan olmasının yetmiş illiyi (yubiley nəşri 10 il gecikmişdi - A. B.) münasibəti ilə çap edilmişdir. Kitab üç hissədən ibarətdir: «Xəstə dövrün hakiminə sağlamlıq və səadət arzulan», «Bir çox dillərdə səslər», «Sözdər».

Kitabın başlanğıcında Mirzə Şəfinin bir bənd şeri alman dilində epigraf kimi verilmişdir. Həmin parçanın sötri tərcüməsi belədir. «Kim haqiqəti axtarırsa, gərək ayaq əvəzinə qanadı olsun. Kim haqiqətdən xəbərdardırsa, gərək dilini ağzında saxlaya bilsin. Kim haqiqəti danışsın, gərək ayağı üzəngidə olsun. Amma Mirzə Şəfi deyir: «Yalan danışan döyülməlidir».

«Mirzə Şəfinin Qərb-Şərq divanı» kitabının əsas özəyini müxtəlif dillərdə yazılmış ayrı-ayrı təbriklər təşkil edir. Bu təbriklər bilavasitə F. Bodenştedtə həsr edilsə də, onlarda Mirzə Şəfinin də şəxsiyyətinə işarə olunur.

Burada Azərbaycan, rus, fars, Çin, fransız, ingilis, italyan, latın, polyak, yunan, rumın, macar, Niderland, Litva, Danimarka İsveç, Norveç, ərəb, qədim və müasir alman dillərində təbrik şeirləri də vardır. Kitabda şeirlərin alman dilində tərcümələri də verilmişdir. İlk təbrik

Azərbaycan dilindədir:

Xanənin darvazasında budur oldu izdiham,
Litvalılar, polşalılar göndərər sənə salam.
Hər qəbilələr, millətlər sənə bu şairi.
Ki, təmam aləmdə məşhurdu, şairlər müdam.
Azərbaycan, həm Tiflis təbrik göndərir,
Bu diyarın hamisi Mirzə Şəfidir təmam.
Mürşidin Mirzə Şəfi tatarca yaxşı söyləmiş,
Mən müridin də yazaram bu səhfi tətar kəlam.

Qeyd etmək lazımdır ki, Y. Zauerveynas tərəfindən təbrik üçün yazılmış şeirlərdən heç biri digərini təkrar etmir. Onların hər biri məzmun və məna baxımından digərindən fərqlənən nümunələrdir.

Y. Zauerveynasın Mirzə Şəfiyə və F. Bodenştedtə münasibətini aydınlaşdırmaq üçün «Mirzə Şəfinin Qərb-Şərq divanı» kitabındakı nəzm nümunələrinin qarşılıqlı müqayisəsini öyrənmək səmərəli olardı.

M. Ş. Vəzəh ədəbi irsinin hərtərəfli öyrənilməsi və bu böyük şairin adı ilə bağlı olan hər bir ədəbi hadisə xüsusi maraq oyadır. Fazil Rəhmanzadə Mirzə Şəfinin nəğmələri əsasında bəstələnmiş operettanın Luiz Rot və Avstriya bəstəkarı Karl Milyoker tərəfindən bəstələnməsi məsələsi üzərində geniş sorğu və tədqiqat işi aparmışdır. O, bu məsələ barəsində düzgün cavabı AFR-in məşhur tədqiqatçı alimi, professor E. Reblinqin, V. İ. Lenin adına SSRİ Dövlət Kitabxanasının keçmiş direktoru, filologiya elmləri doktoru, professor N. Sinkroskinin sorğusuna cavab məktubunda tapmışdır. Həmin məktubun məzmunu belədir:

«<...> 1887-ci ilin ilk günlərində Berlin küçələrində vurulmuş afişalar ciddi maraq doğurmuşdu. Xəbər verilir ki, həmin il noyabrın 5-də Berlindəki Fridrix Vilhelm teatrında «Mirzə Şəfinin şərqiləri» operettası göstəriləcəkdir. Əsərin libretto müəllifi Emil Poldur. İlk tamaşa günü afişada operettanın bəstəkarı kimi Karl

Milyokerin və o vaxtdək adı heç kəsə məlum olmayan Luiz Rotun adlan yazılmışdır. Görünür onlar operettam müştərək yazmışlar, Bir neçə tamaşadan sonra isə əsər repertuardan çıxarılmışdır. Buna səbəb L.Rotun məhkəməyə şikayət ərizəsi olmuşdur; o, nədənsə K.Milyokerin bu əsərdə müəlliflik hüququna etiraz etmişdir. Məhkəmə işə baxmamış, məsələ də beləcə açıq qalmış, elə bu da illər uzununu çəşqinliq yaratmışdır. Digər tərəfdən L.Rot bundan bədbinləşib tərk-i-dünyalıqə qapılmış, daha yazmamış, əsərləri itib-batmış, nəhayət. bu cavən bəstəkarın adı musiqi tarixinə düşməmişdir <...>

<...> Həmin operettanın məzmunu barədə İohannes Şolts özünün «Operetta haqqında sorğu»sunda qısa da olsa söhbət açır. Kitabın yeganə nüsxəsi Avstriya milli kitabxanasındadır. Buradan aydın olur ki, Mirzə Şəfi bir obraz kimi səhnəyə çıxarılmır. Onun yerinə əsərin baş qəhrəmanı Mirzə Yusifdir. O da Mirzə Şəfinin sözlərini məhnlərlə ifa edir».

Müəllif operettanın məzmunu barəsində qısa da olsa oxucuya izahat verir. Qeyd edir ki, əhvalat fars əyalətlərində qubernatorun başına gəlmiş macərələrdən, onun sevgi hissələrinin təsvirindən ibarətdir. O, təklidən, darıxdırıcı həyat tərzindən müvəqqəti qurtarmaq üçün sarayını tərk edir, paltarını dəyişib bazar meydanına gəlir. Lakin heç kəs tərəfindən tanınmır. Hadisələrin də əsas inkişafı buradan başlanır.

İndiyədək elə güman edilirdi ki, bu musiqi əsəri vaxtı ilə Hamburq nəşriyyatının həmin operettadan çap etdiyi on bir məhnnin notundan altısı itmiş, beşi isə həzırda Avstriya milli kitabxanasındadır. İtmış altı notun ikisi tapılmışdır. Bunlar təxminən qırx il qabaq vəfat etmiş münhenli etnoqraf Volf Brittenin şəxsi arxivindədir. Operettanın bütün klaviri isə dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır.

F.Rəhmanzadə «Mirzə Şəfinin şərqilər» operettasının yazılması, tamaşaya qoyulma tarixi, əsərin müəllifləri,

bütün bunlarla əlaqədar meydana çıxmış mübahisəli, bir-birinə zidd olan problem məsələləri araşdırıb üzə çıxarmaqda və mədəniyyət tariximizdə nisbətən qaranlıq qalan səhifəyə nəzər yetirməkdə diqqətəlayiq iş görmüşdür.

XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq, bir şair kimi bütün Avropada sevilə-sevilə oxunan M.S.Vazehin həyat və yaradıcılıqı haqqında Azərbaycanda, eləcə də başqa ölkələrdə çox yazılmışdır. Yuxarıda göstərilən və müqayisə olunan məxəzlər bir daha sübut edir ki, Azərbaycanda Mirzə Şəfi irsinin öyrənilməsi probleminə maraq zəif olmayıb, əksinə, günü-gündən güclənir. Azərbaycan ədəbiyyatnaslarının tədqiqatları nəticəsində Mirzə Şəfinin müəlliflik hüququ özünə qaytarılmaqdadır. İndi artıq bütün dünya ədəbi ictimaiyyəti şairin həyat və yaradıcılıqı haqqında bir sıra yeni elmi məlumatlarla tanış olmuşdur.

MİRZƏ ŞƏFİ - F.BODENŞTEDT MÜNASİBƏTLƏRİNİN ALMANİYADA ÖYRƏNİLMƏSİ

Yarım əsrdən artıq aparılan axtarışlar, tədqiqatlar hələ də Qərbi ölkələrində Mirzə Şəfi nəğmələrinin müəllifliyi problemini həll edib həqiqəti aşkara çıxara bilməmişdir. Alman alim və tədqiqatçılarından A.Berje, Q.Rozin, Q.Burqş, son dövrdə K.Zündermeyer, Y.Mundhenk və b. çox vacib bir məsələyə qeyri-obyektiv yanaşmaları Mirzə Şəfinin və F.Bodenştedtin bədii yaradıcılıq hüduclarını aşkar etməkdə istər alman, istərsə də sovet ədəbiyyatşünaslarının işini çətinləşdirmişdir. Elə buna görə də Mirzə Şəfinin bədii yaradıcılıqı indiyədək müəmmalı qalmış, F.Bodenştedtin tərcüməçilik sənətkarlığı da şübhə altına alınmışdır. M.Ş.Vazehin bütün dünyada şöhrətlənməsində böyük rolunu alan, ədibin yaxın dostu və tələbəsi, alman şair-tərcüməçisi F.Bodenştedtin həyatına və ədəbi fəaliyyətinə dair XIX əsr alman tənqidi fikrinə nəzər yetirmək vacibdir.

Fridrix Martin fon Bodenştedt 22 aprel 1819-cu ildə Almaniyanın Peyne şəhərində ticarətçi ailəsində anadan

olmuşdur. Ailəsinin arzusuna görə F.Bodenştedt ticarətçi olmalı idi. Lakin bu arzu ona qismət olmadı. O, Peynedə orta təhsil aldıqdan sonra bir müddət atasının ticarət idarəsində işləyir. Sonra Qotinq, Münhen və Berlin şəhərlərində fəlsəfə, tarix üzrə təhsilini davam etdirir, ədəbiyyatla maraqlanır. 1841-ci ildə rus knyazı Qolitsinin dəvətilə Rusiyaya gəlir və xeyli vaxt onun sarayında təbiişə-müəllim işləyir. Burada rus dilini öyrənir, rus ədəbiyyatı ilə tanış olur. 1843-cü ildə rus şairləri Kozlovun, Puşkinin, Lermontovun, 1845-ci ildə «Poetik Ukrayna» başlığı altında Ukrayna şairlərinin əsərlərindən alman dilinə tərcümələr edib, Leypsiq və Ştutqart şəhərlərində nəşr etdirir. Bu şeirlərin tərcümələri keyfiyyətli olmadığından alman oxucularının diqqətini cəlb edə bilmir. Lakin bu təşəbbüs rus və Ukrayna şairlərini alman oxucularına tanımaqda ilk addım idi. 1843-cü ilin əvvəlində F.Bodenştedt Qafqazın baş hakimi general Neydqartın dəvətilə Tiflisə gəlir və burada qəza gimnaziyasında alman, fransız dilləri üzrə müəllim işləyir. Qafqazda yaşayan yerli xalqlarla ünsiyyətdə olmaq üçün Azərbaycan dilini bilmək vacib idi. Odur ki, tale onu gimnaziyanın müəllimi M.Ş.Vazehlə görüşdürür. F.Bodenştedt Mirzə Şəfidən Azərbaycan, fars və ərəb dillərindən dərs alır. Tələbkar müəllimin sayəsində Azərbaycan dilini mükəmməl öyrənir. Yeri gəldikcə Şərq şairlərindən tərcümələr edir. Çox keçmir hər iki ədəbin tanışlığı dostluğa çevrilir. 1846-cv ilin axın, 1847-ci ilin əvvəlində F.Bodenştedt vətəni Almaniyaya qayıdır. O, Mirzə Şəfinin əsərlərini özü ilə aparıb, alman dilinə tərcümə edir. 1849-1850-ci illərdə Berlində nəşr etdirdiyi ikicildlik tarixi-etnoqrafik «Şərqdə min bir gün» kitabına Mirzə Şəfi i şeirlərinin bir hissəsini də salır. Kitabın xeyli hissəsi M.Ş.Vazehlə dostluğa həsr olunmuşdur. F.Bodenştedt «Şərqdə min bir gün» əsərində rus və Qafqazda yaşayan xalqların şifahi, eləcə də yazılı xalq ədəbiyyatlarından maraqlı məlumatlar da verir. Əsərdə verilən tarixi faktlar və hadisələr diqqəti cəlb edir (bu

barədə yeri gəldikcə danışılacaqdır), F. Bodenştedt oxucuların marağını nəzərə alıb, 1851-ci ildə «Mirzə Şəfinin nəğmələri» adda kitabça çap etdirir. O, 1853-1860-cı illərdə bir sıra şeirlərini və «Knyaz Ataris Brautfart» komediyasını yazır. 1863-1869-cu illərdə «Kiçik hekayələr» və «Seçilmiş əsərləri»ni nəşr etdirir, 1870-1882-ci illərdə «Mirzə Şəfi irsindən» kitabını, Ömər Xəyyamdan, Hafızdan tərcümələr çap etdirir. O, müxtəlif illərdə İtaliyanın Triyest şəhərində «Oster Loud», Berməndə «Vezer saytunq» qəzetinin redaktoru vəzifəsində çalışır. Berlində və Bisbadəndə «Teqlixer Rundşau» qəzetinin məsul nəşri olur.

F.Bodenştedt romantik təmayüllü şair Qeybelin Münhendə II Maksimilianın sarayında təşkil etdiyi ədəbi dərnəyin fəal üzvü idi. O, 18 aprel 1892-ci ildə Visbadəndə vəfat etmişdir.

Mirzə Şəfi nəğmələrini öz adına çıxmaqda F.Bodenştedti hələ sağlığında ikən alman ədəbi ictimaiyyəti kəskin tənqid etmiş və bu məsələnin həllini mühüm bir problem kimi qarşıya qoymuşdur.

Xristian ədəbiyyatı tarixçilərindən Fүүqer Røymund 1887-ci ildə «Frankfurter saytqemesse broşüren»də («Müasir Frankfurt broşürası») çap etdirdiyi «Modern ədəbiyyat və onun təhlükələri» məqaləsində, V.Lidemann 1889-cu ildə Frayburqda çıxan «Alman ədəbiyyatı tarixi» əsərində, F.Kirxner «XIX əsr milli alman ədəbiyyatı tarixi» kitabında Mirzə Şəfi nəğmələrinin forma və məzmununun alman poeziyası ilə heç bir əlaqəsi olmadığını göstərmiş, bu şeirləri Almaniyada baş verən ictimai-siyasi dəyişikliklərlə bağlamaqda F.Bodenştedti, onun tərəfdarlarını ciddi tənqid etmişlər.

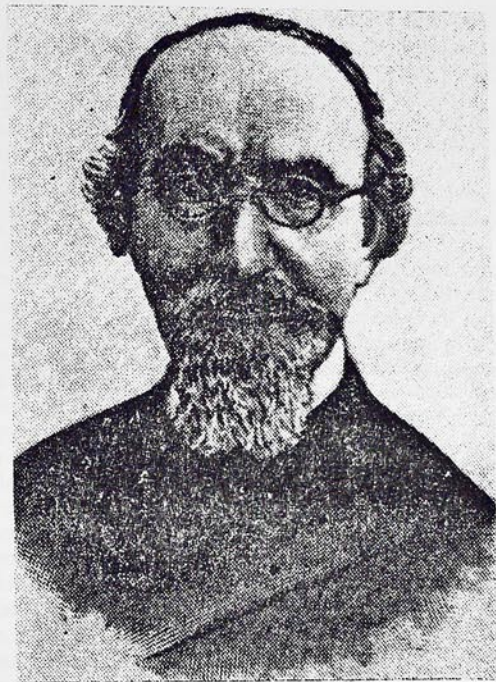
Tənqidçilərdən O.Sevendson 1892-ci ildə Berlində çıxan «Nasion» jurnalının 9-cu nömrəsində, Neuman Hofer isə «Maqazin fur literatur des In. und. Auslandes» («Daxili və xarici ölkələrin ədəbiyyatı») jurnalının 18-ci nömrəsində çap etdirdikləri «Fridrix Bodenştedt» nekroloqlarında qeyd etmişlər ki, F.Bodenştedtin haqiqi hissələrdən uzaq olması və

onun şairlik bacarığı tənqidçilər Herbert Quzare və Hüqo Biver tərəfindən çox az qiymətləndirilmişdir. F.Bodenstedt ədəbi yaradıcılığını hərtərəfli öyrənmək üçün XIX əsr alman ədəbiyyatına nəzər yetirmək kifayətdir.

Ədəbiyyatşünas-alim Robert Koeniq «Alman ədəbiyyatı tarixi» əsərində yazırdı:

<...> F.Bodenstedt Tiflisdə filosof Mirzə Şəfinin rəhbərliyi altında tatar (Azərbaycan - A.B.), fars dillərini öyrənir və müəlimindən eşidib öyrəndiyi fars şeirlərini tərcümə edirdi. Şərq poeziyasının yüksək zövqünü özünükü hesab edib nəzmə çəkdiyi xoşagələnlə nəğmələrin əti, qara bizim xalqın deyildir».

Ədəbiyyatşünas K.Busse Bodenstedt yaradıcılığından bəhs edərək yazırdı: «Alman poeziyası Bodenstedtin ucbatından məşhur Mirzə Şəfi məsələsində dözülməz təhqirə məruz qaldı. O, şiirniyyət dalınca qaçan bir uşaq kimi, birdən Qeybellə yanaşı durur, hətta onu ötürək bütün Almaniyaya yayılır. Bu zəif dövrü bu müvəffəqiyyət kimi, heç nə rəngarəngliyi ilə göstərə bilməzdi. «İnsan, özünü zəhmətə salma» fəlsəfi kəlamı bu dövrün evangelinə çevrilmişdi. Bodenstedt özünün bəzakli liberallığında qədim Şərq poeziyasını şəxsi yaradıcılığına qatmışdır».

Ф. Боденштедт

1848-ci il inqilabından sonra Almaniyada sərt irtica dövrü başlanmışdı. Alman burjuaziyası dvoryanlarla sazişə kirərək siyasi mübarizədən imtina etdiyi üçün alman ədəbiyyatında ictimai-siyasi problemlərə maraq zəifləmişdi.

Bu əhvali-ruhiyyə Bodənştedtin yaradıcılığında özünü aydın göstərmiş və 1854-çü ildən onu Bavariya kralının saray şairinə çevirmişdir.

Onun bədii-poetik inkişafı burada, yəni Münhen məktəbinin Heybel, Heyze və başqa saf sənət tərəfdarları olan şairlərin dərnəyində başa çatmışdır.

Bodənştedtin əsl yaradıcılığı - epik poemaları kimi lirik şerləri də sönük və qeyri-orijinaldır. Bu əsərlərdə Bodənştedt Heybelin, Heyzenin və tərcümə etdiyi bir sıra xarici şairlərin təqlidçisi kimi çıxış edir (biz hələ Mİrzə Şəfinin nəğmələrindən istifadə olunaraq yazdığı şeirləri demirik). Əksinə, bilavasitə tərcümə sahəsində isə Bodənştedt, ümumiyyətlə, mütərcimlik sənəti çox yüksək səviyyədə olan Almaniyada fəxri yer tutur. Onun sayca çox olan tərcümələrinin əksəri gözəl poetik texnikası ilə fərqlənir ki, bu da münhenlilərin incə ruhlı estetika məktəbində aşılarmışdı. Onun ədəbi fəaliyyəti XIX əsrin əllinci illərində, yəni alman ədəbiyyatının az qala ən sönük dövründə xüsusilə parlamışdı.

«Mİrzə Şəfinin nəğmələri»nin Avropada qeyri-adi müvəffəqiyyətini nə ilə izah etmək olar? Alman tarixçisi Leon Nebenshalın yazdığı kimi, «keçən əsrin ortalarında Almaniya «gəncəli mütəfəkkirin» həyatı təsdiq edən poeziyası üçün son dərəcə münasib bir zəmin olmuşdu. Bunun səbəblərini qıscaca izah edək: 1848-ci il demokratik inqilabından narazı qalmış alman liberal burjuaziyasının mənəvi halı elə idi ki, o, həqiqi varlıqdan Şərqi poeziyasının yeni, romantik, dumanlı aləminə getmək imkanını sevinclə qarşılamaya bilməzdi. Bodənştedt həmin burjuaziyanın çox köhnə ənənəsini - «Böyük əhəmiyyətli mənəvi tarixi hərəkəti», Qərb-Şərqi poeziyasını davam etdirirdi ki, XIX əsrdə onun inkişafı Höte, Platon, Daumer kimi adlarla

bağlı idi və nəhayət, Bodenştedtin Şərq lirikası ilə başa çatdırılmışdı. Bundan əlavə nəzərə almaq lazımdır ki, Mirzə Şəfinin Qafqazda azad, üsyançı fikir kimi qəbul edilən, Şərqin hakim siniflərində müəllifə qarşı qəzəb oyadan şeirləri Avropada çox sadə səslənirdi və Qərb hökmdarlarına zərrə qədər sataşmırdı».

«Alman yazıçılarının leksikonu» əsərində F.Bodenştedtin yaradıcılığı belə təsvir edilir: «<...> romantik təmayüllü və liberal dünyabaxışa malik olan F.Bodenştedt şairlikdən əvvəl, bir tərəcəmçi kimi diqqəti cəlb edir. Milli fars şairi Mirzə Şəfidən istifadə və tərtib etdiyi poetik «Mirzə Şəfinin nəğmələri» əsəri məzmununa görə Şərq şeirləridir. Nəğmələrin dərin mənə kəsb etmələrinə görə F.Bodenştedt onları hamar, xoşagələn formaya salıb, həyat müdrikliyinin ləzzətini öyrətmək istəmiş, hər şeydən əvvəl, öz yaradıcılığında filister görkəmini gizlədərək, burjuva ziyalıları qarşısında (şərabı, qadını tərifləməkdə) azad fikir yürütmək məqsədilə bunları ekzotik şəkildə təsvir etməyə çalışmışdır. Nəğmələrin bu geyimi də əks-sədaya səbəb olmuşdur. O, Şərq və ingilis ədəbiyyatlarından etdiyi tərəcəmələri ilə məşhurdur».

Müəllif «Puşkindən, Şiraz nəğməkarından (Hafizdən - A.B.), rus fraqmentləri adlaqdırılan tərəcəmələri də F.Bodenştedtin şəxsi əsərləri hesab edir».

Ədəbiyyatşünas Annalize Dühmer «Şeir kimindir?» adlı əsərində XVIII-XX əsr alman şairlərinə mənsub olan şeirlərin siyahısını tərtib etmişdir. O, «Mirzə Şəfinin nəğmələri»indən yalnız bir şeiri («Qızılgül bir vaxt özündən şikayətləndi») F.Bodenştedt qələminə mənsub etmişdir.

İohannes Qross «Alman şair və yazıçılarının ədəbi-bioqrafik leksikonu» əsərində F.Bodenştedtin həyat və yaradıcılığına nəzər yetirib onun məşhur əsərlərindən «Ləzgi qızı Ada» (1853), «Andiryas və Marta» (1853) şeirlərinin adım çəkir. O, Bodenştedtin Qafqaz səfərini Türkiyə ilə səhv salaraq göstərir ki, «Bodenştedt Türkiyəyə səfər etmişdir».

Bununla yanaşı bəzi alman ədəbiyyatşünasları Mirzə Şəfi nəğmələrini F.Bodenştedtin şəxsi yaradıcılıq məhsulu kimi qələmə verirlər. Emil Tomas «Axırncı iyirmi ildə alman ədəbiyyatı tarixi (1880—1900)» əsərində yazır: «Uzun müddət Şərq poeziyasından tərəcəmə sayılan «Mirzə Şəfinin nəğmələri» həqiqətən Bodenştedtin öz məhsulu olduğdan sonra, o, bir şair kimi məşhurlaşmış, həmçinin «Mirzə Şəfinin irsindən» kitabında müvəffəqiyyət qazanmışdır. Təəssüf ki, onun elmi əsərləri müəllifinə heç bir şöhrət gətirmədi. Mütərəcim bir tərəcəmçi kimi də müasirləri tərəfindən yüksək qiymətləndirildi».

Alman alimi Kurt Zündermeyerin 1930-cu ildə Kil şəhərində müdafiə və çap etdirdiyi «Fridrix Bodenştedt und di Lieder des Mirza Şafi» («F.Bodenştedt və Mirzə Şəfi nəğmələri») adlı doktorluq dissertasiyası diqqəti xüsusilə cəlb edir. Dissertasiya bu başlıqlara bölünmüşdür: Giriş; F.Bodenştedtin həyat və yaradıcılığı; F.Bodenştedt dövründə Almaniyada ictimai-siyasi dəyişikliklər; Mirzə Şəfi nəğmələrinin təhlili.

O, Mirzə Şəfi nəğmələrini üç hissəyə bölüb, belə bir qeyri-obyektiv fikir yürüdür: «Nəğmələr»ə daxil olan bir qisim şeirlər F.Bodenştedtin Tiflisdə tənha həyat keçirdiyi 1843-1845-ci illərdə yazmış olduğu əsərlərdir ki, bunları Mirzə Şəfi adı ilə bağlayıb Şərq lirikası geyimində vermişdir. İkinci qisim nəğmələr isə F.Bodenştedtin 1848-1849-cu illərdə Vyanada və Berlində istirahətdə olduğu vaxtlar yazmış olduğu şeirlərdir ki, bunlar forma və məzmununa görə «Şərqdə min bir gün» kitabında çap olunan əsərlərlə eyni vəhdət təşkil edir. Axırncı qisim o «Nəğmələr»dir ki, F.Bodenştedt 1850—1851-ci illərdə özünün Şərq poeziyasına olan münasibətini müəyyənləşdirmişdir» (səh. 67).

K.Zündermeyer «Şərqdə min bir gün» əsərində verilən tarixi faktları saxtalaşdıraraq göstərir ki, Mirzə Şəfi Vazehlə Mirzə Yusif arasında sənət barəsində gedən mübahisəni F.Bodenştedtlə onun müasiri alman yazıçısı Viktor Şeffell

arasında gedən mübahisə kimi başa düşmək lazımdır. O, daha sonra qeyd edir ki, «Mirzə Şəfinin nəğmələri»ində «Hafizə» «Züleyxa» başlığında verilən şeirləri F.Bodenstedt ilk məhəbbəti Yuliya adlı qıza həsr etmişdir» (səh. 83—84, 130).

Halbuki F.Bodenstedtin «Şərqdə min bir gün» əsərində ətraflı söhbət açdığı şəxs - Mirzə Yusif Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünün ədəbi yaradıcılığı ilə xüsusi yer tutmuş Mirzə Yusif Vədadi-Xoşnəvisdir. Onun bir sıra ədəbi əsərləri bizə qədər gəlib çıxmış və mötbuatda çap olunmuşdur.

F.Bodenstedtin «Şərqdə min bir gün» əsərində yazdığına görə «Mirzə Şəfi «Hafizə», «Züleyxa» adlı nəğmələri özünün tanış qadınlarına həsr etmişdir» (səh. 264).

O, bu barədə yazmışdır: «Yəqin ki, siz Mirzə Şəfi ilə mənim aylı gecədə Tiflisin sakit küçəsindəki gəzintimi xatırlayrsınız. Həmin daqiqələrdən həzz alan Mirzə Şəfi ən gözəl şeirlərini bu vaxtlar yaradırdı. İndi mən Mirzə Şəfinin sizə tanış olmayan bir şeirini xatırlatmaq istəyirəm. Bu şeir Mirzə Şəfinin ikinci və axıncı məhəbbəti olan Hafizənin canlı surətdə təsvirindən ibarətdir» (səh. 264).

K.Zündermeyer «Mirzə Şəfinin nəğmələri»ni təhlil obyektinə çevirib, bunları Almaniyada baş verən ictimai-siyasi dəyişikliklərlə bağlayır və qeyri-elmi faktlara əsaslanıb, Mirzə Şəfi şeirlərini bütünlüklə Bodenstedtin adına çıxır. Sol təmpyüllü bəzi alman ədəbiyyatşünasları da K.Zündermeyerin fikrini təhlilsiz qəbul edib «Mirzə Şəfinin nəğmələri»ni F.Bodenstedtin şəxsi yaradıcılığı hesab edirlər.

Son illərdə Almaniyada M.Ş.Vazeh - F.Bodenstedt münasibətlərinin öyrənilməsinə böyük maraq yaranmışdır. Mirzə Şəfi irsi 60-70-ci illərdə alman ədəbiyyatşünaslarının diqqətini ciddi surətdə cəlb etmişdir. 1971-ci ildə Qərbi Almanyanın Hamburq şəhərində Y.Mundhenkin «Mirzə Şəfi və Fridrix Bodenstedt Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında» adlı kitabı çapdan çıxmışdır.

Müəllif Almaniyada və Sovet İttifaqında M.Ş.Vazehin həyat və yaradıcılığına aid əsərləri öyrənmiş, sistemləşdirmiş, maraqlı mülahizələr irəli sürmüşdür.

Başlıca məsələ bundan ibarətdir ki, müasir alman ədəbiyyatşünasları M.Ş.Vazehin şəxsiyyətini, onun şairliyini tərəddüdsüz qəbul edirlər. Fridrix Bodenstedtin məlum plagiatlığı ilə yanaşı, onun Qərbi aləmində Mirzə Şəfini tanıtməsi xidməti də həmin tədqiqatlarda mühüm yer tutur.

Moskvada Lenin adına kitabxanada çoxlu mənbələrlə, o cümlədən Ə.Ə.Səidzadənin, M.Rəfilinin, İ.Yepikolopovun rus dilində çıxmış kitabları ilə tanış olan Y.Mundhenk təəssüf edir ki, Mirzə Şəfi haqqında Azərbaycan dilində ədəbiyyat yox dərəcəsidir. Y.Mundhenk Mirzə Şəfi və F.Bodenstedt münasibətlərinə həsr olunan bütün mövcud ədəbiyyatı nəzərdən keçirib, belə bir rəyə gəlir ki, hələ Azərbaycan ədəbiyyatşünasları həmin problemi - M.Ş.Vazehin həyat və yaradıcılığını «kifayət» qədər (səh. 67) tədqiq etməmişlər. O, Ə.Ə.Səidzadənin 1969-cu ildə çıxmış «Mirzə Şəfi» kitabını bu sahədə istisna edir.

Y.Mundhenkin əsəri aşağıdakı problemləri əhatə edir:

1. Mirzə Şəfi alman ədəbiyyatşünaslığında. Burada aşağıdakı

məsələlər verilir: Almaniyada Mirzə Şəfi ilə ilk tanışlıq; Adolf Berjenin Mirzə Şəfinin həyatı haqqında məqaləsi; H.Burqşun Mirzə Şəfinin Tiflisdə olmasına dair verdiyi məhdud məlumat; F.Bodenstedtin öz «saxta» məlumatını

elan etməsi; Mirzə Şəfi yaradıcılığının alman tədqiqində Bodenstedtin əlavə məlumatından sonra keçdiyi yol və Mirzə Şəfi nəğmələrindən nümunələr (səh. 21-23).

2. Mirzə Şəfi irsinə Sovet Azərbaycanında diqqətin artması (səh. 24-27).

3. Mirzə Şəfi haqqında Ə.Ə.Səidzadənin tədqiqatı. Şairin

əsərləri haqqında yaranmış bəzi fikir ayrılıqları. Mirzə

Şəfi «Divani-hikmət»in banisi kimi. Onun fəlsəfi görüşləri

Alman, Azərbaycan və rus mənəbləri. Ə.Ə.Səidzadənin tənqidi və nəhayət, A.Berje tərəfindən verilən Mirzə Şəfi şeirlərinin mətnləri (səh. 11-27).

4. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Mirzə Şəfi haqqında tədqiqatın təkamül yolu: 1903-cü il - F.Köçərli, 1920-1925-ci illər - S.Mümtaz, 1928-ci il - İ.Yenikolopov, 1959-cu il - M.Rəfilov (səh. 27-57).

5. Nəticə: Mirzə Şəfinin tərcümeyi-halı. Bodenştedtdə aid edilən plagiatlıq; Mirzə Şəfinin şeirləri haqqında (səh. 83-88)

6. Sözdərzi və əlavələr: Mirzə Şəfi ilə dramaturq M.F.Axundov arasında Ə.Ə.Səidzadənin sonralar yaratdığı «ziddiyyətlər» (səh. 89-94).

7. Bioqrafik məlumat (səh. 95-90).

8. Adlar haqqında məlumat (səh. 89-108).

Y.Mundhenk qeyd edir ki, Mirzə Şəfi haqqında geniş məlumatı o zaman Qafqaz geoloji kəşfiyyat komissiyasının sədri Adolf Berje «Alman şərqşünasları cəmiyyətinin jurnalı»nda (1870) vermişdir. Müəllif, A.Berjenin məqaləsindən istifadə edərək, Mirzə Şəfinin həyat və yaradıcılığı barəsində məlumat verir, onun şeyxülislam Axund Molla Əhmədlə söhbətində istinadən Mirzə Şəfinin həmin illərdə Tiflisdə bir şair kimi tanınmadığını göstərir (səh. 12).

Sonra o, misirşünas-alim Henrix Burqşun 1860-cı ildə Tiflisdə Mirzə Şəfi ilə əlaqədar axtarış apardığını («Prussiya səfirliyinin İrandan keçən səyahəti, 1860-1861»), Mirzə Şəfinin «qəbrini tapıb, ona «abidə» qoyulması təklifini irəli sürmək istədiyini, lakin şairin irsindən bir iz tapmadığını qeyd edir. 1874-cü ildə F.Bodenştedt «Mirzə Şəfinin irsindən» adlı kitabındakı giriş və əlavədə müəllimini «şair və böyük alim» kimi qiymətləndirir. O bildirir ki, kitabdakı «Molla, şərab təmizdir...» adlı şeir orijinaldan tərcümədir. Qalanları isə özü tərəfindən sərbəst tərtib edilmişdir.

Ə.Ə.Səidzadə isə göstərir ki, həmin misralarla başlayan şeir Mirzə Şəfiyə deyil, M.Füzuliyə məxsusdur. Deməli, Bodenştedt burada da səhvə yol vermişdir.

Y. Mundhenkin fikrincə Mirzə Şəfinin şairlik istedadı, zövqü və yaradıcı işi haqqında dünya şərqşünaslığında ən müfəssəl məlumat verən F.Bodenştedtdir.

F.Bodenştedt Mirzə Şəfidə özünü Allaha qarşı qoymaq meyllərini, onun fəlsəfi müdrikliyini göstərir. Haqiqət belə olduğu halda, Azərbaycan şairinin alman dilinə tərcümə olunmuş əsərlərindəki dinə «rəğbət» əlamətləri haradandır? Y.Mundhenk qeyd edir ki, Mirzə Şəfi irsinə dini ruhu F.Bodenştedt özü əlavə etmişdir. Onu məşhurlaşdıran şair, səyyah dramaturq, professor F.Bodenştedt 1849—1850-ci illərdə dərc etdirdiyi ikicildlik «Şərqdə min bir gün» əsəri ilə özünə ölməz abidə qoymuşdur. Bundan sonra nəşirlərin təşəbbüsü ilə 1851-ci ildə «Mirzə Şəfinin nəğmələri» kitabı çıxmış və 1881-1922-ci illərdə həmin kitab 149 dəfə nəşr edilmişdir. 1922-ci ildən bəri «Nəğmələr» dərc edilməmişdir.

Y.Mundhenk M.Ş.Vazehin həyatı haqqında «Böyük Sovet ensiklopediyası»nda, A.Berjenin məqaləsində və son əsərlərdə verilən məlumatı təhlil edir. Müəllif daha sonra bildirir ki, F.Bodenştedt nəinki Mirzə Şəfinin bədi əsərləri, hətta onun həyatı haqqında da başqa mənəblərə nisbətən bəzi dəqiq faktları yazmışdır.

Bəs Avropada, o cümlədən alman tənqidində F.Bodenştedtin «Nəğmələr» müəllifi kimi iddialan necə qarşılandı?

Əlbəttə, bu, böyük etiraza səbəb oldu. Mübahisənin məzisi ondan ibarət idi ki, Mirzə Şəfi şeirlərini F.Bodenştedt kimi zəif şair yox, yalnız «Qərb-Şərq divanı»nın dabi müəllifi Hôte kimi böyük bir şair yarada bilərdi. F.Bodenştedtin şairlik istedadının zəifliyi isə məlum idi. Sonralar Almaniyada elə bir vəziyyət yarandı ki, hətta F.Bodenştedtin özünün yazdığı şeir, dram və novellaların orijinallarına da hamı şübhə ilə yanaşdı. Belə ki «XIX əsr alman ədəbiyyatı tarixi» əsərinin (Berlin, 1899-cu il, I-ci

nəşri) müəllifi Rixard M.Meyer F.Bodenştedti ittiham etməyə məcbur oldu.

1961-ci ildə Ernest Alkerin Ştutqartda çap olunmuş «XIX əsr alman ədəbiyyatı» əsərində F.Bodenştedtin xidməti (Puşkin, Lermontov şeirlərinin, Xəyyam rübailərinin, Şekspir sonetlərinin tərcüməsi) yüksək qiymətləndirilsə də, onun Mirzə Şəfi irsini bu günədək müəmmal vəziyyətdə qoyması kəskin tənqid olunmuşdur. Yalnız onun həmyerlisi K.Zündermeyer 1930-cu ildə yazdığı «F.Bodenştedt və Mirzə Şəfinin nəğmələri» əsərində məsələyə birtərəfli yanaşaraq, F.Bodenştedtin müəlliflik məsələsində susmuşdur.

Y.Mundhenk daha sonra F.Bodenştedtin geniş elmi, tərcüməçilik, tədqiqatçılıq fəaliyyətini xatırladır, qeyd edir ki, o bir mütərcim kimi Qərb ilə Şərq arasında möhkəm körpü salmışdır.

«Şərqdə min bir gün» əsərində F.Bodenştedt Tiflisin və müəllimi Mirzə Şəfinin təsvirini də bir koloritlə vermişdir ki, bu lövhələr indi də tərəvətini saxlamışdır. Mundhenk həmin təsvirlərlə öz müşahidələrini müqayisə edir. Müqəddəs David kilsəsində keçirilən mərasim, gürcü gözəllərinin cazibədarlığı, dağ yamacında məşhur adamların qəbirləri mühafizə edilən panteon, qədim qala hasarları, burada Bodenştedtin vaxtla öz dostu və müəllimi ilə görüşlərini tez-tez nəzərində cəmləndirir. Mirzə Şəfinin həyata vurğunluğunu, gürcü şərabına və qadın gözəlliyinə heyranlığını, ruhanilərin hiyləgərliyinə, şahların və vəzirlərin aqlaşmaz qəddarlığına nifrətini xatırlayır. Mirzə Şəfinin mənəvi zənginliyini və böyük qəlbini burada daha yaxşı hiss edir.

Mirzə Şəfi bu söyləmələr haqda öz xatirələrini yazıb saxlamamışdır. Bunlar məhz Bodenştedt tərəfindən müfəssəl qələmə alınmışdır.

Y.Mundhenk yazır ki, şair və mütəfəkkir Mirzə Şəfi alman ədəbiyyatşünaslarının bəzilərinin göstərdiyi mifoloji obraz deyil, xalqın çoxəsrlik böyük ədəbiyyatının

qanunauyğun inkişafında görkəmli bir simadır. Lakin Azərbaycan ədəbiyyatşünaslarının bu sahədəki tədqiqatlarının genezisi çox «zəifdir» (səh. 38).

O, həmin fikrini Ə.Ə.Səidzadənin 1969-cu ildə çap edilmiş «Mirzə Şəfi Vazeh» kitabının müfəssəl təhlili ilə sübuta çalışır. Ə.Ə.Səidzadə hələ 20-ci illərdə Şəfi sözünün almanca iki «f» ilə yazılmasının əleyhinə çıxaraq, monoqrafiyasını Mirzə Şəfinin həyat və fəaliyyətinin ətraflı öyrənilməsinə həsr etmişdir. Y.Mundhenk Azərbaycan aliminin əsərini şair haqqında qiymətli tədqiqat hesab edir. Bununla belə o, Ə.Ə.Səidzadənin bir sıra hökmlərdə tələsdiyini, əsaslandırmadığını da qeyd edir. Ə.Ə.Səidzadə iddia edir ki, F.Bodenştedt öz plagiatlığının izini itirmək məqsədi ilə Mirzə Şəfi irsini məhv etmişdir. Y.Mundhenk isə Mirzə Şəfi irsinin məhv edildiyi fikri ilə razılaşmır. Mirzə Şəfinin orijinal əsərləri təcridən az da olsa əldə edilir. «Şərqdə min bir gün», «Mirzə Şəfinin nəğmələri» kitablarında bir çox əsərlərin, xüsusilə din əleyhinə yazılmış əsərlərin Mirzə Şəfiyə aid olduğuna şübhə yoxdur. Çünki F.Bodenştedt dindar-protestant idi, hətta onun Moskvada yaşayarkən aşxamlar alman kilsəsinə gedib ibadət etdiyi müşahidə olunmuşdu. Siyasi, mütərəqqi şeirlər də Mirzə Şəfinindir, çünki F.Bodenştedt o zaman siyasət meydanında irticapəst idi.

Y.Mundhenk Ə.Ə.Səidzadənin F.Bodenştedt plagiatlığının sübutuna həddən ziyadə aludə olduğunu bildirərək yazır ki, o, az qala bütün alman ədəbiyyatşünaslığını da bu işdə ittiham edir. Halbuki F.Bodenştedtin ədəbi-ictimai fəaliyyətinin bütün xüsusiyyətləri alman elmi fikrinə yaxşı məlumdur (səh. 68).

«Divani-hikmət» haqqında F.Bodenştedt və Ə.Ə.Səidzadənin verdiyi məlumatı alman alimi müqayisə edib göstərir ki, dəqiq faktlar üçün mənbələr zəifdir. M.M.Nacinin Mirzə Şəfi haqqında xatirəsi və onun divanında şairin şeirləri barəsində məlumat çox maraqlıdır. «Divani-hikmət»də rus, gürcü, erməni müəlliflərlə yanaşı,

alman Q.Rozen və F.Bodenştedtin iştirak etməsi fikri irəli sürülür. Burada orijinal əsərlər, tərcümələr və eləcə də ictimai, ədəbi problemlər üzrə mübahisələrin xüsusi yer tutduğu qeyd olunur. Məclisdə İ.Ş.Nasehin, A.Bakıxanovun xüsusi rolu da göstərilir. F.Bodenştedtlə A.Bakıxanovun Tiflisdəki xidmətləri də xatırlanır. Y.Mundhenk F.Bodenştedtin «Şərqdə min bir gün» əsərinin ikinci cildində M.F.Axundovun «Divani-hikmət»lə əlaqəsindən də danışıldığını qeyd edir. M.F.Axundovla Mirzə Şəfinin Tiflisdə mətbəə təşkil edib Vaqif və Zakirin əsərlərini çap etmək istəmələri də bildirilir. Müəllif belə hesab edir ki, «Divani-hikmət» haqqında mövcud olan bütün mənbələrdən daha çox «Şərqdə min bir gün» kitabında geniş məlumat vardır.

F.Bodenştedt Azərbaycan şairinin klassik Qərb ədəbiyyatının nümayəndələri ilə yaxından maraqlandığını göstərərək yazır ki, «Mirzə Şəfi Höte və Heyne ilə maraqlanırdı». Hətta F.Bodenştedt onun köməyi ilə almancadan azərbaycancaya tərcümələrə təşəbbüs göstərirdi. Sonra F.Bodenştedti Mirzə Şəfinin fəlsəfi baxışları düşündürmüş və o bu haqda yazmışdır ki, onun fəlsəfi ideyalarının kökü Qanq sahillərində doğulmuş sufizm ilə bağlıdır.

Ə.Ə.Səidzadə Mirzə Şəfinin hindlilərin məşhur «Pantçatandra» əsəri ilə səsleşən panteist ruhlu birçə olduğunu göstərmişdir. Panteizmlə əlaqənin mübahisəli olduğunu və yaxşı öyrənmədən ilk dəfə A.Berje tərəfindən irəli sürüldüyünü qeyd edən Y.Mundhenkin fikrincə panteizmi Mirzə Şəfi və onun banisi Seyid Cəmaləddinlə bağlamaq istəyən Firidunbəy Köçərli səhv edirdi. Bu, ondan görünür ki, 1858-ci ildə doğulmuş Seyid Cəmaləddinlə yeddi il əvvəl ölmüş Mirzə Şəfi necə məktublaşa bilərdi?! (səh. 38).

Ə.Ə.Səidzadənin əsərlərində Mirzə Şəfi dünyagörüşünün antik fəlsəfənin nümayəndələri Empedokl və Heraklitlə əlaqələndirilməsini də Y.Mundhenk əsassız

hesab edir və göstərir ki, şairin fəlsəfi baxışları Mirzə Fətəli Axundovun mənsub olduğu yeni dövrün materialist fəlsəfəsi ilə daha çox bağlıdır.

F.Köçərli hələ 1903-cü ildə M.Şəfini şair-filosof kimi təqdim edərək, Mirzə Fətəlinin dünyagörüşünə təsirini göstərmişdir.

Y.Mundhenk yazır ki, «Divani-hikmət»ə və onun ətrafında toplaşanlara (Bakıxanov, Naseh, Naci, Axundov və başqaları) xüsusi əhəmiyyət vermək lazımdır. «İnsan taleyi insanın öz əlindədir» - bu, onların şüan olmuşdur. Mirzə Şəfi dünyagörüşü etibarlı ilə daim maarifpərvər və istismar edilənlərin tərəfdarı idi. «Kastıblara hədiyyə ən yaxşı hədiyyədir», «Alimin silahı hikmətli sözdür, fikirdir, dövlətin silahı qılınc və qalxandır». Y.Mundhenk Mirzə Şəfinin bu aforizmlərini xüsusi təqdir hissi ilə nümunə gətirir.

Y.Mundhenk Mirzə Mehdi Nacinin (1804-1881) divanını da ən mötəbər mənbə hesab edir. Onun «Divani-hikmət»də iştirakı, az da olsa M.Ş.Vazehin qəzəllərini (iki qəzəlini) mühafizə etməsi müəyyən əhəmiyyətə malikdir.

Alman alimi yazır ki, «Kəşkül»də Mirzə Fətəlinin tərcümeyi-halı ilk dəfə dərc edilərkən Mirzə Şəfiyə aid sətirlərin ixtisarı təəssüf doğurur (səh. 48). Y.Mundhenk həmin ixtisarı tam şəkildə gətirərək Mirzə Fətəlinin fikirlərinə, geniş mənada diqqəti cəlb edir. Aydın olur ki, M.Şəfi hələ Gəncədə ikən ruhanilərlə gizli, lakin şiddətli mübarizə aparmışdır.

Müəllif ikinci dərəcəli mənbələr sırasında Y.F.Veydenbaumun (1845-1919), akademik A.İ.Krımskinin (1870-1941), N.Q.Çernişevskinin (1828-1889) əsərlərini qeyd edir. 1855-ci ildə N.Q.Çernişevski Bodenştedtin Mirzə Şəfini məharətlə tərcümə etdiyini göstərir, onu yaxşı tərcüməçi, lakin orijinal hissələrdən uzaq, zəif bir şair kimi qiymətləndirirdi. Y.Mundhenk qeyd edir ki, Sovet Azərbaycanı ədəbiyyatşünaslığı Mirzə Şəfini öyrənmək sahəsində böyük addımlar atmışdır. Bununla bərabər

sənədlər göstərir ki, Mirzə Şəfinin böyüklüyünü öz müasirlərindən heç kim Bodenştedt qədər yüksək qiymətləndirməmişdir. Eyni zamanda o, şüurlu olaraq Mirzə Şəfi irsini gələcəkdə mənimsəmək məqsədi ilə elə fikirlər, misralar və qafiyələrlə doldurmuşdur ki, müasir tədqiqatçılar pis vəziyyətdə qalmışlar. Onun müasiri olan A.Beje, H.Bruşş, Q.Rozen və başqaları da F.Bodenştedtin ardınca gedərək həqiqətə kölgə salmışlar.

Y.Mundhenk F.Bodenştedtin kitabında verilmiş Mirzə Şəfinin portreti üzərində xüsusi dayanır. Almaniyada rəsm qalereyasında həmin zəngin kompozisiyalı portret böyük rəğbət doğurmuşdur. «Mirzə Şəfinin irsindən» kitabında bu şəkilin altında alman rəssamı Pol Burdenin (1819-1874) imzası vardır. Həmin rəssam heç vaxt Zaqafqaziya olmamış, Mirzə Şəfini şəxsən tanımamışdır. Ə.Ə.Səidzadə müəllifini göstərmədən həmin portreti öz kitabında vermişdir.

Müəllifin fikrincə Ə.Ə.Səidzadə başqa bir faktın da üzərindən üstüörtülü keçir: A.Berjenin «Mirzə Şəfi haqqında» məqaləsində iki şeirin tərcüməsi vardır (müəllif bu şeirləri dəqiq göstərmir - A.B.). Həmin şeirlərin orijinaldan üslubi fərqləri F.Bodenştedtin kitablarında («Nəğmələr» və «Mirzə Şəfinin irsindən») tamamilə aydın hiss edilir. Bu şeirləri Ə.Ə.Səidzadə eynilə vermiş və öz mübahisələrinə məhz bu şeirlərlə yekun vurmuşdur. Y.Mundhenk Ə.Ə.Səidzadənin kitabından öz istədiyini tapa bilmədiyini təəssüflə qeyd edir. Alimə görə Mirzə Şəfi probleminə, şairin Avropada parlamasına mətbuatda doğru qiymət verən ilk dəfə F.Köçərli olmuşdur. O, öz məlumatında Mirzə Fətəliyə istinad edirdi. İkinci ciddi addım Mirzə Şəfinin bir neçə orijinal şeirinin məşhur mətnşünas-alim Salman Mümtaz Əskərov tərəfindən çap edilməsi ilə atılmışdır. Görünür Azərbaycan alimi H.Məmmədzadə tərəfindən farsca əslə əldə edilən və B.Azəroğlu tərəfindən tərcümə olunan «Məktubun intizarında» poeməsindən və Mirzə Şəfinin başqa

əsərlərinin orijinalından Y.Mundhenkin xəbəri yoxdur.

Y.Mundhenk İ.Yenikolopovun yazdıqlarına əsasən ən diqqətəlayiq mənbələrdən birini «Puşkin haqqında Qafqaz xatirələri» əsərinin müəllifi Y.F.Veydenbaumun tədqiqatını hesab edir. Ə.Ə.Səidzadə Mirzə Şəfinin İranda (İran Azərbaycanında - A.B.) olduğunu tamamilə inkar etdiyi halda, Veydenbaum Mirzə Şəfinin Təbrizdə şahzadə Abbas Mirzə ilə görüşünü naql edib bildirir ki, şairin Təbrizlə əlaqəsinin kökləri daha dərinidir.

X.Abovyanla Mirzə Şəfinin, F.Bodenştedtin əlaqələri də diqqətəlayiq faktdır və bu haqda bir çox mənbələrdə, o cümlədən «Şərqdə min bir gün» (III cild, XVI fəsil) əsərində bəhs olunur.

X.Abovyan alman, həm də Azərbaycan dilini bilirdi. O, Dorpat universitetini bitirmiş, məşhur alman dili müəllimi Parratın tələbəsi olmuş, alman qızı ilə evlənmişdir.

Məhz bu səbəbdən o, F.Bodenştedtə erməni və Azərbaycan dillərindən alman dilinə tərcümədə kömək etmişdir.

F.Bodenştedt X.Abovyandan da tərcümələr etmişdir. Çox səciyyəvidir ki, onların bəziləri Mirzə Şəfidə olduğu kimi sərbəst tərcümədir, müəyyən dərəcədə iqtibas xarakterindədir.

«Russkaya starina» jurnalının redaktoru M.Y.Semevski 1866-cı ildə Visbadəndə F.Bodenştedtlə görüşləri barəsində yazmışdır: «Cənab Bodenştedtdə qabaqlar Tiflisdə Şərq dillərindən dərs aldığı müəlliminin adına şeir məcmuəsi var idi. Onun bizi anladığına görə Aimanıyada hələ o vaxt söz azadlığı olmadığına və senzura nəşriyyəta yol vermədiyinə görə, ona öz həmvətənlərinə fars dilindən etdiyi tərcümələr vasitəsilə çox söz söyləmək daha asan idi».

Y.Mundhenk yazır ki, M.Rəfilin Mirzə Şəfi haqqındakı («Mirza Şəfi v mirovoy literature», 1958) faktlara münasibətində Ə.Ə.Səidzadədən fərqlənir. M.Rəfilin ikinci dərəcəli alman mənbələrini də tədqiqata cəlb etmiş, F.Bodenştedtin yazışmalarını da öyrənmişdir. Göründüyü

kimi o, F.Bodenştedtin söylərini Ə.Ə.Səidzadənin kəskin tənqidinə nisbətən rəğbətli öyrənmək istəmişdir. M.Rəfilili F.Bodenştedtin Mirzə Şəfini çox sevdiyini, onu fəvqaladə dərəcədə yüksəltmək təşəbbüslərini göstərmiş və «Şərqdə min bir gün» əsərini öyrənərək yazmışdır ki, Mirzə Şəfi nəğmələrinin tərcüməsi əsasən elə həmin əsərin («Şərqdə min bir gün» - A.B.) içərisində F.Bodenştedtin xatirələri şəklində verilmişdir.

M.Rəfilili Bodenştedtlə Mirzə Şəfi dünyagörüşü arasında ciddi fərq olduğunu «Şərqdə min bir gün»ə əsaslanaraq açıq söyləmişdir. Zəif iradəlilik, qeyri-müstəqillik, köməkəsizlik M.Rəfilinin dediyi kimi, F.Bodenştedtin dindarlığından irəli gəlirdi. O, həm də irticapərəst idi. Tiflisdən də, Vyanadan da baş verən inqilabi hadisələrlə əlaqədar tez qaçıb getmişdir. F.Bodenştedt mahir tərcüməçi, pis şair idi. Bu fikir alman mənbələrinə istinad edən M.Rəfilili tərəfindən düzgün müəyyən edilmişdir.

Y.Mundhenk bir daha qeyd edir ki, Mirzə Şəfidən tərcümələrin çoxu F.Bodenştedtin öz poeziyasının ideya məzmununa ziddir. Bu şeirlərdə təbiətə məftunluq, nıkbınlıq güclüdür, materialist fikirlər çoxdur. Bəzən söhbət mollarlara, feodallara qarşı mübarizədən gedir. Nə üçün F.Bodenştedtin başqa şeirləri belə deyil? Nə üçün o özüni dünyagörüşü ib ziddiyyət təşkil edən Mirzə Şəfi ilə birləşdirdi, onu mənimsəməyə təşəbbüs etdi? Bəlkə 70-ci illərdən etibarən F.Bodenştedtin dünyagörüşü dəyişməyə başlamışdı?

Müasir alman tədqiqatçısı Y.Mundhenkin M.Ş.Vazeh və F.Bodenştedt məsələsinə həsr etdiyi kitab maraqlı, səciyyəvi miisal və faktlarla zəngindir. Bütün bunlar bir daha göstərir ki, Mirzə Şəfinin yaradıcılığı, F.Bodenştedtin tərcümələri və Azərbaycan şairi ilə şəxsi münasibətləri hələ bundan sonra da diqqətlə, dərinləndirilməli, yeni-yeni həqiqətlər kəşf olunacaqdır.

Y.Mundhenkin kitabında müəllifin müsbət fikirləri ilə yanaşı, ikili, hətta bir-birinə zidd hökmlərə də rast gəlirik.

Dəqiq mənbələrə əsaslanıb mütərcimin yaradıcılığında bəhs edən müəllif göstərir ki, F.Bodenştedt Almaniya da yaşadığı və fəaliyyət göstərdiyi dövrdə o qədər də məşhur şair olmamışdır. O, yaxşı tərcüməçi, pis şair idi. «Şərqdə min bir gün» və «Mirzə Şəfinin nəğmələri» kitablarında verilmiş şeirlərdən başqa, onun sonrakı əsərləri heç də şöhrət gətirmədi, çünki bu şeirlər öz forma və məzmununa görə Şərq poeziyasından uzaqlığı ilə fərqlənirdi (səh. 87). O, sözüünə davam edərək yazırdı: «F.Bodenştedtin «Şərqdə min bir gün» əsərində çap etdiriyi şeirlərin əksəriyyəti ona aid deyildir. Bu şeirlər «Mirzə Şəfinin nəğmələri»ndə verilən əsərlərlə mövzu etibarlı ilə vəhdət təşkil edir. «Mirzə Şəfinin irsindən»də verilən şeirlər isə mübahisəsiz F.Bodenştedtin öz məhsuludur» (səh. 87).

Y.Mundhenk əvvəlcə aydın göstərir ki, «Şərqdə min bir gün» və «Mirzə Şəfinin nəğmələri» əsərlərindəki F.Bodenştedtə aid deyildir. Lakin 1874-cü ildə çap olunan «Mirzə Şəfinin irsindən» kitabında verilən «mübahisəsiz onun öz məhsulu» sayır. Y.Mundhenk nədənsə «Mirzə Şəfinin irsindən» adlı ilə çıxan əsəri «İrs» («Nachlass») kimi nəzərə çatdırır. Mirzə Şəfinin adını belə çəkmir.

Sonra Y.Mundhenk alman tarixçisi Rixard Meyerin 1900-cü ildə Berlində çap olunmuş «XIX əsr alman ədəbiyyatı tarixi» adlı əsərində «Mirzə Şəfinin nəğmələri»ndə verilən şeirləri F.Bodenştedtin yaradıcılıq əhvali-ruhiyyəsinə uyğun hesab edən aşağıdakı fikri ilə şərik olur: «Mirzə Şəfinin nəğmələri»ndə verilən şeirlər öz üslubu və məzmununa görə Bodenştedtə aiddir» (səh. 79).

Bu fikrə əsaslanan Y.Mundhenkə yaxşı bəllidir ki, R.Meyer o zaman alman poeziyasına xas olan məzmun və üslubun başqa milli poeziyalardan ciddi fərqləndiyini də göstərmişdir.

Y.Mundhenk «Mirzə Şəfinin nəğmələri»ni f.Bodenştedtin ünvanına yazmaq istəyən K.Züнденmeyerin «Bodenştedt və Mirzə Şəfi nəğmələri» adlı doktorluq dissertasiyasını əvvəl kəskin tənqid edir və göstərir ki,

burada iş birtərəfli, yəni F.Bodenştedtin xeyrinə aparılmışdır (səh. 87). Nəticədə isə özü K.Zündermeyərə istinad edib, «Mirzə Şəfinin nəğmələri»ni yenidən F.Bodenştedtin adına çıxır. O, fikrini təsdiq etmək üçün yazıb: «Mirzə Şəfinin nəğmələri»nin yazılma tərzı, Şərq üslubunda olması haqda bu gün heç bir mübahisə etmək lazım deyil. Onun poetik forması Avropa oxucularına bilavasitə başa düşülməzdir, lakin şerhlərdəki mənə XIX əsrin ortalarındakı Avropa fikridir» (səh. 87). Bu sözlərlə onun fikri açılmır, müəmmalı qalır.

İstər XIX əsr, istərsə də müasir alman ədəbiyyatşünaslığında F.Bodenştedtin həyat və yaradıcılığı haqqında olduqca məhdud məlumat verilir. Alman ədəbiyyatı tarixlərində onun səfərləri və əsərləri barəsində səthi danışılmışdır. Həm bu səbəb, həm də K.Zündermeyer və Y.Mundhenkin Azərbaycan ədəbiyyatına, xüsusən M.Ş.Vazeh yaradıcılığına dərindən bələd olmaqları onların tədqiqatlarını birtərəfli etmişdir.

Mirzə Şəfi problemi Qərb ədəbiyyatşünaslığı tərəfindən çətin «həll olunsun» da, sovet, o cümlədən Azərbaycan tədqiqatçıları bu nəticə ilə heç vaxt razılaşmamışlar. Sovet ədəbiyyatşünasları hələ 20-ci illərdə haqlı olaraq öz etirazlarını bildirmişlər. Akademik Y.E.Bertels bu haqda yazmışdır. «Bu gün Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı qarşısına belə bir məqsəd qoyulmuşdur. «Mirzə Şəfinin əsərlərinin əslini təqdim etmək və bununla da Fridrix Bodenştedtin şeirlərinin tərcümə olduğunu aydın sübuta yetirmək. Yalnız bu yol sizi elmi cəhətdən səmərəli nəticələrə gətirib çıxara bilər».

İndiyədək ədəbiyyatşünaslarımız F.Bodenştedtin söylədiklərinə, xüsusən onun «Şərqdə min bir gün» kitabından və nəşirlə məktublaşmasından gətirdikləri sitatlarla əsaslanaraq, Mirzə Şəfi nəğmələrini öz adına çıxmaqda onu ittiham edirdilər. Lakin bununla belə onların ittihamı bu gün tam mənada inandırıcı görünür.

L.Nebenshal tamamilə doğru olaraq qeyd edir ki, bütün

xidmətlərinə baxmayaraq, Fridrix fon Bodenştedt ikili təbiətə malik adam idi, hədsiz dərəcədə təkbəbbürlülük azarına mübtəla olmuşdu. Məhz bu hiss həqiqətə uyğun hərəkət etməyəndə onun üzərində hakim kəsilirdi. O, nəşirə yolladığı bəzi məktublarını «Doktor» adı ilə imzalayırdı. Halbuki bu ada heç vaxt sahib olmamışdır. Başqalarının əsərlərini öz adına çıxır, yaxud öz yazılarını başqalarının əsərləri kimi qələmə verirdi.

Yukovskiyyə istinad edilən belə bir məlum hikmətamiz ifadə vardır: «Nəsrin tərcüməçisi - qul, şeirin tərcüməçisi isə – rəqibdir», V.Mayakovski şeirlərinin məşhur mütərcimi doktor Hüqo Hüppert məhz həmin məsələ barəsində yazmışdır: «Bütün qabiliyyətin müəllifə xidmət göstərməyə sərf edən mütərcim birdən kəşf edir ki, onun özü də şairdir (əgər bu həqiqətən belədirsə), müəllifə qısqanaraq xidmət göstərdiyini özü üçün daxilən aşkar edir. Poeziyanın tərcüməçisi (əgər bu tərcümə poeziyadırsa) ona şorik çıxmaya bilməz, o, mütləq təkmilləşdirən rəqib olmalıdır. Məhz bu rəqabət müstəqil şair kimi bəxti gətirməyən qısqanc Fridrix fon Bodenştedtə ömrü boyu əzab vermişdir. Elə həmin rəqabət hissəsi Bodenştedti 1874-cü ildə «geniş əlavələr» etməklə, öz xoşbəxt rəqibini bir insan kimi məhv etməyə təhrək etmişdir».

Bodenştedtə kim etiraz edə bilərdi? Kim bu bəyanatı təkzib edə bilərdi? Mirzə Şəfi çoxdan (1852-ci ilin noyabrında) vəfat etmiş və Tiflisdən xəbər vermişdilər ki, Mirzə Şəfinin varisləri yoxdur. Demək Mirzə Şəfinin Fridrix fon Bodenştedtə çevrilməsinə daha heç bir şey mane olmurdu.

Alman tarixçisi və tədqiqatçısı Leon Nebenshal alman tədqiqatçısı Xorst Rappixin 1958-ci ildə Berlində müdafiə olunmuş «Fridrix Bodenştedt, İ.A.Aksakov və İ.S.Turgenevlə şəxsi əlaqələri baxımından Rusiyaya münasibəti» dissertasiyasına istinad edərək, belə bir tezisi müdafiə edir: Bodenştedt XIX əsrin ikinci yarısında Rusiyanın mənəvi və mədəni həyatı ilə tanış olmaq üçün ilk

çığrılar açmışdır. «L.Nebenshal R.F.Rodetskinin «Rus lirikası» kitabından F.Bodenştedtin xidmətini qiymətləndirmək üçün belə bir sitat gətirir: «O, rus poeziyasının ilk carçısı olmuşdur. Almaniyanın Rusiyana başa düşməsi üçün yollar və körpülər salmışdır. İlk çığır açmış Bodenştedtin çox köhnə, ağır əməyi indi də, gələcəkdə də dərin ehtirama və diqqətə layıqdır».

Azərbaycan ədəbiyyatının yaşlı nəslə Mirzə Şəfinin Avropada və bütün dünyada şöhrət qazanmasında F.Bodenştedtin rolunu heç də azaltmırlar. Görkəmli ədəbiyyatşünas-alim, yorulmaz tədqiqatçı Salman Mümtaz yazırdı: «Azərbaycan türklərini avropalılara tamdan və nəzər-diqqətini Azərbaycan ədəbiyyatına cəlb etməyə müvəffəq olan ədib və şairlərimizdən ən görkəmlisi məşhur Mirzə Şəfidir. Və Mirzə Şəfinin də bütün Avropa və bilxəssə Almaniya şöhrət kəsb etməsinə səbəb olanların ən birincisi Mirzə Şəfinin öz şagirdi Fridrix fon Bodenştedtdir».

Xalqların mədəni əlaqələri tarixindəki pozitiv, müsbət faktları diqqət mərkəzinə çəkmək, ikinci dərəcəli, əhəmiyyətsiz, neqativ cəhətləri də olduğu kimi qiymətləndirmək daha doğru yoldur. L.Nebenshal belə yol tutmuş və çoxlu mübahisələr törətmiş bir məsələ barəsində yeni söz demək istəmiş və məqsədinə nail olmuşdur. Bu sözün alman alimi tərəfindən söylənməsi isə bizim üçün daha qiymətlidir, ona görə ki, Mirzə Şəfi-Bodenştedt mübahisəsinin həm elmi, həm də coğrafi həddləri xeyli genişlənməmiş olur. L.Nebenshalın məqaləsində ədəbiyyatşünaslarımıza mübahisəli görünən cəhətlər ola bilər. Hər halda fikir mübadiləsi şəksiz faydalıdır.

L.Nebenshal Fridrix Bodenştedti Tiflisə gətirib çıxaran həyat yolunu qısaca olaraq belə göstərir. «Çətin vəziyyətdən» qurtula bilməyən yoxsul bir ailədə (1819-cu ildə) doğulmuş Fridrix Bodenştedt «heç kəsin böyüklük, rəhbərlik etmədiyi fərəhsiz ilk gənclik» illərindən sonra, 1837-ci ilin payızında Rusiyaya, qohumlarının yanına gəlir.

1840-cı ilin payızında o, knyaz Qohtskinin evində tərbiyəçi-mürəbbi olur. 1843-cü ilin sonunda Şərq dillərini və adətlərini öyrənmək, sonra Şərq poeziyasını alman dilinə tərcümə etmək məqsədi ilə Qafqaza yola düşür. Burada ona məsləhət görürlər ki, Tiflis qəza gimnaziyasının müəllimi, «yorulmaz zəhmətkeş, bəxti gətirməyən böyük Azərbaycan şairi, gəncləli mütəfəkkir Mirzə Şəfidən dərs alsın<...> Tale Bodenştedti məhz belə bir insanla görüşdü. Məhz Mirzə Şəfi Bodenştedtdə fars, gürcü, erməni, türk və başqa dilləri öyrədir. Məhz Mirzə Şəfi Bodenştedtin qarşısında Şərq poeziyasının gözəlliyini açıq <...> Məşğələlər zamanı Mirzə Şəfi Bodenştedtdə öz saysız-hesabsız əsərlərini oxuyur və axırda şagirdinə saxavətlə qiymətli bir dəftər - öz əli ilə yazdığı və «Divani-hikmət» adlanan dəftəri bağışlayır. Bodenştedtin yazdığına görə bu dəftər «qismən aforizmlər şəklində, qismən şeirlə müəllifin qeyri-adi dünyagörüşünü bütünlüklə ifadə edirdi».

Alimin göstərdiyi bu fakt barəsində F.Bodenştedt «Şərqdə min bir gün» kitabında məlumat vermişdir. O bu dəftərin adını «hikmətli sözlər kitabı» və «Ağlların açarı» adlandırmışdır.

F.Bodenştedt M.Ş.Vazehin istər şeir məclislərində, istərsə də tərcümə sahəsində hazırcavablığını və geniş biliyə mənəsb olduğunu da «Şərqdə min bir gün» əsərində dəqiq xatırlayır: «Şərqşünas Budaqovla birlikdə alman dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə zamanı bir mətndə «filoloq» sözünün Azərbaycan dilində qarşılığını tapa bilmirdik. Fikirləşdik ki, bu sözün qarşılığını ancaq Mirzə Şəfi deyə bilər. Biz ona müraciət etdikdə, o, bir az düşünüb «filoloq» sözünü «dilibilir» kimi tərcümə etdi. Bu sözü ayrı cür yazmaq qeyri-mümkün idi. Mirzə Şəfi sözləri yerli-yerində işlətməkdə mahir idi <...>

Mən alman və ingilis dillərindən tatar (Azərbaycan - A.B.) dilinə Şərq üslubuna uyğun tərcümələr etməkdə məşq edirdim. Bu mənim üçün çox vacib idi <...>

Almaniya tez-tez eşitdiyim və Mirzə Şəfinin xoşuna

gələn, tatar (Azərbaycan - A.B.) dilinə tərcümə etdiyim bir nəğmə yadıma düşür.

Sakit gecədə, mavi göldə,

Su zambağı qalxmışdı.

Onun yarpaqları suda bərq vurub panlıyırdı.

O ağ zambağ, sanki qara bənzəyirdi.

Bu vaxt səmada

Qızıl günəş görkəmi ilə ay görünərdi,

Öz işığını başısağa

Hər yana əymişdi.

Göldə bir ağ qu quşu

Gülün ətrafında üzərək,

Gülə baxıb

Həzin-həzin, məlahətə oxuyardı.

O zambağın yanından ötüb keçərkən,

Həzin məlahətə oxuyaraq

- Oh!. Zambağım, ağ gülüm,

Sən bu nəğməni bilirsənmi? - deyərdi.

Mirzə Şəfi bu nəğmənin tərcüməsinə qulaq asdıqdan sonra «axmaq qu quşudur» - deyərək əlimdəki vərəqi yana itələdi.

- Olmaya xoşunuza gəlmədi? - deyərək müəllimdən soruşdum.

- Axın xoşuma gəlmədi - deyərək dilləndi. - O necə quşdur ki, gültü sevmir. Onun oxumağı ancaq özünü sakitləşdirməkdən başqa bir şey deyildir. Mən isə nəğmənin axırını belə bitirərdim:

O, dimdiyində zambağı

Götürüb özüyə apardı (səh. 209).

Gətirdiyimiz bu sətirdən bir daha aydın olur ki, lirik şeiri yüksək qiymətləndirən və onu sevən Mirzə Şəfi öz tələbəsi Bodenştedtin Azərbaycan dilinə tərcümə etdiyi ilk əsərlərdən yüksək sənətkarlıq tələb edirdi. Şübhəsiz ki, F.Bodenştedt mütərcimlik sənətinin sirlərini müəllimindən öyrənmişdir.

F.Bodenştedt tərcümə prosesində Şərq dillərinə məxsus

olan ifadələri alman oxucularına aydın çatdırmaq üçün bu sözləri ətraflı izah edir. Bəzi şeirlərin tərcüməsində isə Azərbaycan dilində verilmiş sözlərin alman dilində qarşılığını axtarmamış və həmin sözləri olduğu kimi vermişdir. «Şərqdə min bir gün» kitabında və «Mirzə Şəfinin nəğmələri»ndə tərcümə olunan şeirlərdə azərbaycanlılara yaxşı məlum olan «qələmdan», «kahin», «qəlyan», «bülbül», «vallah», «çadraq», «molla», «müctəhid», «müfti» və s. sözlər işlədilmişdir. F.Bodenştedt bunu, şübhəsiz, Mirzə Şəfi şeirlərinin orijinallığına xələf gətirməmək, milli koloriti saxlamaq xatirinə etmişdir, təəssüf ki, sonrakı çaplarda Azərbaycan dilindəki sözlərə rast gəlmirik.

Ömrünün axırına qədər dini fanatizmin barışmaz düşməni olan M.Ş.Vəzəh, Azərbaycanın mütəfəkkir yazıçısı və filosofu M.F.Axundovun müəllimi olmuş, onun dini təhsildən əl çəkib ictimai xadim kimi yüksəlməsində əvəzsiz rol oynamışdır. Mirzə Fətəlinin mübariz ateist dünyagörüşünün formalaşmasında Mirzə Şəfi bir mayak idi.

1850-ci ildə çap olunmuş «Şərqdə min bir gün», «Mirzə Şəfinin nəğmələri» və «Mirzə Şəfinin irsindən» kitablarında din əleyhinə yazılmış «Der Mullah» («Molla»), «Ein Mollah auf Ferbotenen Veq» («Bir molla qadağan olunmuş yolda»), «Der Vayze nent mit Erfrucht Qotdes Name» («Adil adam Allahın adını çəkərkən») və s. şeirlər şübhəsiz Mirzə Şəfi qələminin məhsuludur. Bodenştedt dini etiqad etibarını ilə xristian idi. Bəs necə olur ki, onun bədii yaradıcılığı dinə qarşı (həm də islam dininə qarşı) olmuşdur?

F.Bodenştedt 1874-cü ildə «Mirzə Şəfinin irsi» əsərində şeirlərin özünəməxsus olması haqqında fikir irəli sürərək ziddiyyətli vəziyyətə düşmüşdür. O, bildirmişdir ki, Mirzə Şəfi dünyagörüşü etibarını ilə sufi idi (Zein Veltənşauq vurselte im Sufisius, yerer an den ufer des Qançes entsprunqen..!) səh. 209.

O, sufizmin nə olduğu barəsində alman oxucusuna

məlumat verir. Halbuki «Şərqdə min bir gün» əsərinin ilk çapında Mirzə Şəfinin sufizmi haqda bir fikir və ya mülahizə yoxdur. Şairin ölümündən sonra çap olunan «Mirzə Şəfinin irsindən» adlı şeirlər kitabında isə sufizm xarakterli bəzi şeirlər («Adil adam allahın adını çəkərkən», «Biz gərək allaha oxşayaq») verilmişdir. Əslində bu şeirlərdə sufilərə istehza olunmuşdur. Əgər bu şeirlər Mirzə Şəfiyə aiddirsə, bəs nə üçün F.Bodenştedt bunları da öz adına çıxır? Alman ədəbiyyatşünası Alger haqlı olaraq yazır:

«Mirzə Şəfinin irsindən» kitabçası ilə Bodenştedt, nəhayət, öz müəlliflik rolunu həll etmişdir. O, müxtəlif lirik kitabçalarla böyük şöhrət qazanmağa çalışdısa, lakin heç bir müvəffəqiyyət qazanmadı».

F.Bodenştedtin orijinal şeirlərinin taleyinə dair L.Nebenshalın söylədiyi» tənqidi fikirlər diqqəti xüsusilə cəlb edir və sovet ədəbiyyatşünaslarının işini nisbətən asanlaşdırır. O yazır: «F.Bodenştedtin öz əsərləri təqlid xarakteri daşıyan romantikliyi ilə, orijinaldan, canlı hissələrdən, insan həyəcanlarının qüvvəsindən və dərinliyindən uzaqlığı ilə fərqlənirdi».

Məhz belə bir mövqedən yanaşdıqda K.Marks F.Engelsə 8 mart 1882-ci il tarixli məktubunda nə üçün Bodenştedti «boşboğaz» və «11 Vilhelmin Horatsisi» adlandırdığını əsas mənası müasir oxucuya aydın olur. L.Nebenshal fikrini davam etdirərək nəzərə çatdırır ki, bizim üçün Bodenştedt rus və alman ədəbiyyatı arasında bir vasitəçi kimi yalnız müəyyən tarixi əhəmiyyətə malikdir. Onun əsərləri isə haqlı olaraq unudulmuşdur.

Bununla L.Nebenshal F.Bodenştedt yaradıcılığına obyektiv elmi münasibət bəsləyir və göstərir ki, müasir alman ədəbiyyatı tarixində Bodenştedt <...> az yer verilir<...> Məhz buna görə Bodenştedtin öz əsərləri təhlil olunmur. Mirzə Şəfinin şərqçiləri isə şərtsiz Bodenştedtin öz şeirləri kimi qələmə verilir və onlarla bərabər təhlil obyektindən kənara atılır.

O, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslarının Mirzə Şəfi haqda

mövqeyini müdafiə edərək yazır: «Lakin burada SSRİ-nin çox qədim xalqlarından biri - Azərbaycan xalqı səsini qaldırıb öz klassiki Mirzə Şəfini, öz milli mədəniyyətinin böyük nəğməkarını müdafiə edir. Azərbaycan xalqı haqlı olaraq Mirzə Şəfi nəğmələrinin həqiqi müəllifini aydınlaşdırmağı tələb edir». (səh. 176).

Ədəbiyyatşünas-alim Həmid Məmmədzadə L.Nebenshalın fikirlərini qiymətləndirərək qeyd edir ki, Mirzə Şəfinin ədəbi irsini ortalığa çıxartmaq üçün Azərbaycan və alman ədəbiyyatşünaslarının birgə çalışmaları gözəl nəticələr verər, çünki bu irsi həm Azərbaycan, həm Gürcüstanda, həm də F.Bodenştedtin vətəninə axtarmaq zərurəti hələ də qarşıda durur. Müəllif fikrini davam etdirərək təəssüf hissələ göstərir: «Doğrusu, mən gözləyirdim ki, o, F.Bodenştedtin şəxsi arxivindən çıxış edəcək və bu sirrin üstündən, nəhayət, pərdəni götürəcəkdir».

Mirzə Şəfinin Azərbaycan, fars dillərində mühafizə olunmuş əsərləri ədəbiyyatşünaslarımız tərəfindən təhlil olunmuşdur. Alman dilindəki «Şərqdə min bir gün» və «Mirzə Şəfinin nəğmələri» adlı kitablardakı şeirlərin müəllifliyini tədqiqatçılar istisnasız olaraq Mirzə Şəfiyə aid edirlər. Bu əsərlərin bir hissəsi 1961-ci ildə Bakıda «Uşaqgəncəşər» tərəfindən «Nəğmələr» adı ilə çap olunmuşdur.

İ.K.Yenikolopov da «Mirzə Şəfi» əsərində F.Bodenştedt tərəfindən alman dilinə tərcümə olunmuş bütün şeirləri Mirzə Şəfiyə aid edir, halbuki «Mirzə Şəfinin nəğmələri»nin sonrakı çaplarında F.Bodenştedt tərəfindən yazılan xeyli şeirlər də vardır. «Mirzə Şəfinin irsindən» başlığı altında çıxan kitabda isə Mirzə Şəfi yaradıcılığı ilə əlaqəsi olmayan: «Di Lieder des Şvarsen Meer» (Qara dəniz haqqında mahnı), «Abram and Sara» (Abram və Sara), «Şule der Vayze» (Ustadın məktəbi), «Yunq und Alt» (Gənc və qoca), «Ven Yemin» (Benyemin) və s. şeirlərə rast gəlmək olar.

Azərbaycan şeirinin minillik tarixinin özünəməxsus

inkışaf yolu vardır. Poeziyamız hansı dildə olursa olsun, yaxud hansı dilə tərcümə edilirsə edilsin, öz milli keyfiyyətini, poetik vüsətini, ideya-bədii qüdrətini saxlayır. Yuxarıda bir çox tədqiqatçılardan misallar gətirdik ki, Bodenştedt yaxşı tərcüməçi olmuşdur və onun tərcümələrində Azərbaycan şeirinin səlisliyi, axıcılığı qorunmuşdur. Məhz bu səbəbdən də Mirzə Şəfinin orijinal və tərcümə əsərlərinin müfəssəl müqayisəli təhlilini vermək əsas tutulmalıdır. Bu, M.Ş.Vazehin bədii-estetik idealını, onun mövzu və obrazlar aləmini, poeziyasının Azərbaycan və Şərqi klassik ədəbiyyatı ənənələri ilə bağlılığını bir daha aydınlaşdırır.

Mirzə Şəfi irsinin nəşrləri

1840-cı ildə Tiflis gimnaziyasında müəllim işləyərkən M.Ş.Vazehi maarif məsələləri dərindən düşündürürdü. Azərbaycan dilində heç bir vəsaitin olmamasını Mirzə Şəfi kimi qabaqcıl ziyalılar ağır, dözülməz hal hesab edirdilər. Dərslük yaratmaq XIX əsrin birinci yarısında Azərbaycan maarifçi yazıçılarını düşündürən mühüm problemlərdən olmuşdur. Ədəbiyyatşünas Əziz Mirəhmədov «Azərbaycan» (bibliografiya) kitabının müqəddiməsində yazır: «Nə ömrünün axırlarına doğru çarizmin nəzərində etibardan düşən A.Bakıxanov, nə həyatda özünə təzəcə yol açan gənc M.F.Axundov, nə də böyük maddi sıxıntı içində yaşayan M.Ş.Vazeh doğma Azərbaycan xalqı üçün kitablar nəşr etmək haqqında öz arzularını hələ yerinə yetirməyə imkan tapmamışdılar. M.F.Axundov və Q.Zakir Tiflisdə mətbəə açmaq haqqında təşəbbüs etmişdilər. M.F.Axundov Qafqaz canişini general Qolovinə ərizəsində yazırdı ki, hazırda «<...> müsəlman dillərində kitab çox azdır. Bu ehtiyac Qafqazdakı məktəblərdə daha çox özünü göstərir. Bunun səbəbi tamamilə aydındır. Kitabların çoxu əlyazmasıdır, çap kitabı isə azdır. Çünki bu yaxınlaradək müsəlman hökumətlərində mətbəə yox idi. Bir ay bundan qabaq Türkiyədə tipografiya, Hindistanda, İranda isə litoqrafiya açılmışdır. Mən İranda olanda bir neçə litoqrafiyanı özüm

gedib gəzmişəm. Burada mənə Hafizin təzə çapdan çıxmış bir divanını bağışladılar». Sonra Axundov göstərir ki, Qafqazda azərbaycanca kitab çap edən mətbəə olmadığına görə «müsəlmanlar Türkiyə və İranda kitab gətirməyə məcburdurlar. Lakin ucqar xalqlara amansız milli təzyiq göstərən və onların qabaqcıl meyllərinə qarşı cürbəcür əngəllər törədən çar hökuməti Azərbaycan yazıçıları üçün bu arzusunun ürəyində qoymuşdu» (səh. 300-301).

Kitabşünas-alim B.Allahverdiyev də «Kitablar haqqında kitab» əsərində bu məsələyə xüsusi əhəmiyyət verərək yazmışdır: «Azərbaycan şəhərlərində yeni tipli məktəblərin açılması ana dilində dərslər vəsaitlərinin və dərslüklərin yaradılması zərurətini irəli sürdü. Azərbaycanın A.A.Bakıxanov, M.F.Axundov, M.Ş.Vazeh kimi görkəmli oğullarını bu məsələ ciddi düşündürməyə başladı. Nəticədə bir sıra əhəmiyyətli dərslüklər: A.A.Bakıxanovun «Qanuni-Qüdsi» (1831), M.Ş.Vazehin «Müntəxəbat» (1855) və s. əsərlər yarandı».

Mirzə Şəfi gimnaziyada fars dili müəllimi İ.Qriqoryevlə yaxın dostluq edirdi. Hər iki dostu dərslük tərtib etmək uzun müddət düşündürmüşdür. 1851-ci ildə Mirzə Şəfi ilə İ.Qriqoryevin birlikdə tərtib etdikləri «Müntəxəbat» hazır idi. İbtidai siniflər üçün nəzərdə tutulmuş həmin dərslük (əsl adı «Tatarskaə xrestomatia azerbaydçanskoqo nareçie»dir) iki hissədən ibarətdir. «Polnaə ili prostrannaə xrestomatia azerbaydçanskoqo nareçie» adlanan birinci hissə yuxarı siniflər üçün, ikinci hissə isə aşağı siniflər üçün nəzərdə tutulmuşdu və «Izvləçenie iz prostrannoy xrestomatii» adlanır. «Müntəxəbat»ın «Kitabi-türki» adlandırılmış ikinci hissəsi (lüğətə birlikdə) 1855-ci ildə İ.Qriqoryev tərəfindən Təbrizdə nəşr olunmuşdur. Öz orijinallığı ilə fərqlənən həmin əsər dərslük kimi geniş istifadə edilmişdir.

1856-cı ildə birinci hissə də Tiflis şəhərində nəşr olundu. İ.K.Yenikolopov verdiyi məlumatla görə 1856-cı ildə «Müntəxəbat»ın əsas hissəsi çapdan çıxdıqdan sonra Peterburqa göndərilib dərslük kimi istifadə etməyə icazə

istənilmişdi. Lakin həmin kitabın dərslik kimi istifadəsinə razı olmamışlar.

Zənnimizcə həmin əsərin dərslik kimi bəyənilməməsi çarizmin mərkəzi dairələrindəki şovinizmlə əlaqədar idi. Çünki həmin dərsliklərdə yerli materiallardan, şifahi xalq ədəbiyyatından və klassiklərdən istifadə olunmuşdur.

Çarizm və onun mənfur senzura siyasətində kiçik xalqların tarixi və mədəni nailiyyətlərini inkar etmək, hakim qüvvələrin milli-müstəmləkə zülmünü əsaslandırmaq zəruri şərt idi.

M.Ş.Vazehin Füzuli irsinə dərin rəğbətini nəticəsi idi ki, onun İ.İ.Qriqoryevlə birlikdə tərtib etdiyi «Müntəxəbat»da qəzəl ustasının əsərləri geniş yer tutmuşdur.

Füzulinin ecazkar sənəti gənc nəslin tərbiyəsində qüvvətli bədii «təsir gücünə» malikdir. Bu cəhət dərslikdə nəzərə alınmışdır. «Müntəxəbat»da Mirzə Şəfinin zövqünə uyğun olaraq seçilən əsərlər əsas yer tutur. Füzulidən verilən parçalarda əxlaqi, təlim-tərbiyəvi cəhətlər də nəzərə alınmışdır.

«Müntəxəbat» yüksək bədii və elmi prinsiplər əsasında hazırlanmışdır. Birinci hissə fars və ərəbcədən tərcümə olunmuş məqalələr, əxlaqi nəsihətlər və təmsillərdən ibarətdir. Tarixə dair verilən materiallar da elmi prinsipə əsaslanmışdır. İslamiyyətə qədər Şərq tarixi öz əksini ikinci hissədə tapmışdır. Mirzə Şəfi Mirxondun «Rövzətüs-Səfa» əsəri üzrə seçdiyi materiallarla xalqımızın qədim tarixindən maraqlı səhifələr vermişdir. «Qarabağnamə» və «Dərbəndnamə»dən tərcümələr də «Müntəxəbat»da əsas yer tutur. Üçüncü hissəyə Füzulinin qəsidə və qəzəlləri, «Leyli və Məcnun»dan parçalar daxil edilmişdir.

Mirzə Şəfi aforizmlər işlətməkdə də mahir bir sənətkar idi. Onun hikmətli sözləri, dərin məna daşıyan şeirləri bütün nəşrlərdə verilmişdir. Şərq aforizmləri ilə dolu şeirlərin Füzuli ənənələrinin davamçısı Mirzə Şəfiyə aid olması şübhəsizdir.

İstər bədii əsərlərində, istərsə də «Müntəxəbat»da M.Ş.Vazehin cənnət və cəhənnəm anlayışlarına tənqidi münasibəti, ciddi istehzaları onun bədii-estetik görüşlərini aydınlaşdırmaqda prinsipial əhəmiyyətə malikdir.

Mirzə Şəfi Vazehin aforizmləri insanları xeyir əməllərə, faydalı əməyə, ədalətə, cəsarətə, biliyə, özünü idraka, arifliyə, namusluluğa, açıqgözlükliliyə çağırır. Bu fikir və tövsiyələr şairin qabaqcıl dünyagörüşünü dərk etməkdə bizə yardım göstərir, onun real, insani sifətini canlandırır.

Şairi oxuculara sevdiren cəhətlərdən biri də mənalı fikirləri ifadə etmək məharətidir: «Üç keyfiyyət ancaq üç vəziyyətdə məlum olur: qəhrəmanlıq - döyüşdə, ariflik - qəzəb vaxtı, dost - ehtiyacda».

Və yaxud: «Alim üçün belə bir şəhərdə yaşamaq layiq deyil ki, orada beş məsələ yoxdur: mühakiməli hökmdar, ədalətli məhkəmə, bacarıqlı hakim, axar su və təhlükəsiz bazar».

Atalar sözü, lətifələr, nağıllar, müxtəlif şəkildə ifadə olunan hikmətli fikirlər onun poeziyasında yeni məna alır.

Məlum olduğu kimi XIX əsrin bir sıra görkəmli sənətkarları mənsur miniatürlər yazmışlar. Azərbaycan ədəbiyyatında kiçik epik formanın təkamülünü izləmək cəhətdən bu miniatürləri nəzərdən keçirmək vacib və maraqlıdır.

«Üç görkəmli şairin - Mirzə Şəfi Vazehin, Seyid Əzim Şirvaninin, Mirzə Mehdi Şükühinin nəsrli miniatür hekayə yazmasının, əlbəttə, müəyyən ictimai səbəbləri var idi<...>»

Xırda hekayələrin - konkret olaraq mənsur miniatürlərin yaranmasına gəlincə, bu hər şeydən əvvəl, məktəbin, pedaqoji didaktik prinsiplərin tələbindən, yeni tədris üsulunun ehtiyacından yaranmışdır. Yeni məktəb yeni dərslik tələb edirdi; yeni dərsləri yeni bədii ədəbiyyat lazım idi. İki məşhur şairi - Mirzə Şəfi Vazehi və Seyid Əzim Şirvanini mənsur hekayəyə sövq edən, bu janrdə müəyyən islahat aparmağa gətirib çıxaran, hər şeydən əvvəl, pedaqoji mülhazizələr olmuşdur. Bu şairlərin ikisi də müəllim, özü də

yeni tipli məktəbin yeni tipli müəllimləri idi. Onların qarşısında məktəb üçün Azərbaycan dili və ədəbiyyatından dərslik tərtib etmək vəzifəsi də durmuşdu».

Mirzə Şəfinin «Kitabi-türki» əsərində «Məzhəkə» adlandırdığı mənsur miniatürlərin iştirakçıları qazılar, dərvişlər, xəsislər, oğrular, axmaqlardır.

Lətifələrin birində deyilir: «Bir oğru o birisinin paltarını oğurladı və bazara aparıb bir dəllala verdi ki, satсын. İttifaqən o libası ondan dəxi oğurladılar. Oğru əliboş yoldaşlarının yanına gəldi. Ondən soruşurlar ki, paltarı neçəyə satdın?»

Dedi: «O qiymətə ki, almışdım».

Mirzə Şəfi dövlət məmurları və qoşun adamlarının fətnəkarlığını ifşa edən miniatür məzhəkələrin birində belə yazır: «Bir qoşun adamı var idi, hansı hamama ki, gedirdi haqqında (haqq-hesabda) hamamçıya deyirdi ki, mənim filan paltarım itibdir və filan şeyim oğurlanıbdır, onu tap, ya əvəzini ver. Bu bəhanə üzrə cəng və qovğa edərdi, axırda hamamçının mizdunu verməzdi. Hamı hamamçılar onu tanıyırdılar. Dəxi heç hamamçı onu hamama qoymazdı. Yenə qoşun adamı bir hamama gedib hamamçı ilə şərt elədi ki, dəxi bir kəsə töhmət edib, deməsin ki, «mənim filan şeyim oğurlanıbdır və hamamçı mizdunu versin». Bu şərtə bir neçə adamlar şahid, tutub hamama daxil oldu. Hamamçı onun hamam paltarını oğurlayıb, bir kəməri, bir qılıncını qoydu. Elə ki, o hamamdan çıxdı, gördü ki, paltarı yoxdur və bir sözü yox idi ki, deyə. Bu səbəbdən ki, şahidlər hazır idilər. Fitadər fitəni onun belindən açdı, çılpaq qaldı. Zərurət ilə kəməri və qılıncı belinə bağlayıb hamamçıya dedi: «Mən heç bir söz demirəm, amma özün insaf elə ki, mən bu sifətlə hamama gəlməmişdim?»

Hamamçı və orada olan adamlar hamısı güldülər. Hamamçı onun paltarını özünə verib əhd elədi ki, o hər həftə hamama gəlsin və mizd verməsin».

Mirzə Şəfinin lətifə-hekayələrində xəsislər, ruhanilər və dərvişlər də şiddətli tənqiddə məruz qalmışlar.

«Bir kufəli bəxil (paxıl) eşitdi ki, Bəsrədə bir bəxil var ki, bəxillik sifətində kamildir, bəxilliyin mükəmməl mücəssəməsidir. Bəsrəyə üz qoydu ki, onunla söhbət edib bəxilin sifətini məlum eləyə ki, nə həddədir.

Elə ki ona yetişdi, dedi ki, uzaq yoldan gəlmişəm ki, sənə söhbət edib, qonaq olum və o sifətdən ki, xalq arasında məşhursən, xəbərdar olum.

Bəsrəli dedi ki, çün mənə qonaq gəlibsən, sənə mehmandarlıq eylərəm, indi hansı xörəyə meylin varsa, məlum eylə ki, hazır eyləyim.

Kufəli dedi:

- Müddətdir ki, mənim könlüm təzə pendir istər.

Bəsrəli bir qab götürüb bazara getdi. Elə ki pendir satan dükana yetişdi, dedi ki, bir kufəli mənə qonaq gəlibdir, məndən təzə pendir istər. Baqqal dedi ki, ey xacə, sənə elə pendir verərəm, qar kimi.

Güman eylədi ki, qar pendirdən yaxşı olur, lazımdır qonaq üçün yaxşı zad almaq. Pəs pendir satanı qoyub qar satanın dükana gəldi və dedi ki, yaxşı qar istərəm.

Qar satan dedi ki, sənə elə qar verərəm ki, pak, saf ola zeytun yağı kimi.

Elə ki bu sözü eşitdi, güman eylədi ki, zeytun yağı qardan yaxşıdır. Onu dəxi qoyub, zeytun yağı satanın dükana gəldi. Dedi ki, zeytun yağı istərəm.

Yağ satan dedi ki, sənə elə yağ verərəm ki, saf və təmiz su kimi. Xəyal eylədi ki, zeytun yağından su yaxşı olur. Öz evinə gəlib bir kasa saf su qonağın qabağına qoydu və dedi ki, hamı yeri dolandı. Bundan yaxşı zad tapmadım və macəramı əvvəldən axırədək nəql eylədi.

Kufəli onun əlini öpüb dedi ki, sən bu elmdə məndən mahir və ustadсан».

Məlumdur ki, XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında həmin mövzuda xeyli bədii əsər yazılmışdır. M.Ş.Vəzəh də xalq ədəbiyyatından istifadə yolu ilə öz fikirlərini gənc nəsə çatdırırdı.

Ağılsızlıq, avamlıq hallarının tənqidinə də bir neçə lətifə

həsr olunmuşdur: «İki əbləh bir yol ilə gədirilər. Dedilər ki, bir-birimizlə söhbət eləyək ki, yolun zəhməti bizə asan olsun. Birisi dedi ki, mən Allahdan istərəm ki, mənə min qoyun verə, ta onun südündən və yunundan və quzusunun bəhrəmənd olum.

O biri dedi ki, mən onu istərəm ki, Allah mənə min yırtıcı qurd verə, onları sənin sürünə buraxam.

Qoyun istəyənin dedi. «Allahdan utanmaz, sən ki bu qədər qurdlan mənim sürümə buraxırsan və mənim halal malımı zay eləyirsən, yoldaşlıq və dostluq belə olur?»

Qurd istəyənin dedi ki, Allahdan qorxmazsan ki, bu qədər südü və yunu və quzunu yeyirsən, mənə heç zad verməzsən?

Qoyun istəyənin dedi ki, sənə qoyundan heç zad vermək olmaz. O qədər mənim fəqir əhli-əyalım var ki, ancaq onlara riayət eylərəm.

Qurd istəyənin dedi: «Mənə dəxi lazım deyil ki, səndə var, gərəkdir ki, sənin qoyunlarını mənim qurdlarım tələf eləyələr».

Axırda onların aralarına bir cənki-qovğa düşdü ki, bir-birinin başlarını yardılar. Elə ki yorulduqlar, yolun kənarında əyləşdilər, gördülər ki, bir qoca kişi bir tuluq ərnik balı bir uzunqulağa yükləyib gəlir.

Bir-birinə dedilər ki, bu qoca kişi bizim aramızda həkəm olsun. Onun yanına gedib macərəm nəql eylədir.

Elə ki qoca onların işlərindən xəbərdar oldu, bir bıçaq çəkib tuluğu para-para eylədi ki, «mənim qanım bu bal kimi tökülsün, əgər sizin ikiniz də axmaq deyilsiniz».

M.Ş. Vazeh uşaqlara təmizqəlbli, səxavətli olmaq kimi nəcib hisslər aşılamaq məqsədi ilə pis ilə yaxşını məharətlə qarşılaşdırır, nəticə çıxarmağı oxucunun öz öhdəsinə buraxır.

«Bir çöl ərəbi ac və susuz, bir çayın qırağına yetişdi. Gördü ki, bir özgə ərəb dağarcığı çiyindən düşürüb, ağzını açdı, parça-parça çörək və ət çıxarıb yeyir, gəlib onun yanında durdu.

Dedi:

- Ey ərəb qardaş, hardan gəlirsən?

Dedi:

- Sənin qəbiləndən.

Dedi:

- Mənim evimdən xəbərin varmı?

Dedi:

- Bəli, çox şeyini abad gördüm.

Dedi:

- Mənim Alaca adlı itimi gördünmü?

Dedi:

- Əcəb itdir, sənin sürünə çox yaxşı pasibanlıq eylər ki, bir ağac yoldan qurdun məcalı yoxdur ki, irəli gəlib

sənin

sürünün ətrafına dolansın.

Dedi:

- Mənim oğlum Xalidi gördünmü?

Dedi:

- Məktəbdə müəllimin yanında əyləşib uca səslə dərs oxuyurdu.

Dedi:

- Xalidin anasını gördünmü?

Dedi:

- Bəh, bəh, onun kimi qəbilədə həyalı və varlı və gözəl və ağıllı övrət yoxdur...

Dedi:

- Mənim qəsrimi gördünmü?

Dedi:

- Onun eyvanı keyvana baş çəkmişdi, mən ondan ucaraq qəsr heç yerdə görməmişəm...

Ərəb xanımının güzərişini bilib xətirçəm oldu. Şadlıqla çörəkdən və ətdən doyunca yedi və ac ərəbə bir zad vermədi. Biçarə çox məlul olub, ac qaldı.

Ərəb elə ki, tox oldu, qalan çörəyi və əti dağarcığına qoyub ağzını bağladı...

Bu halda bir arıq it ora yetişdi. Ərəb bir sümük götürüb o itin qabağına atdı. Durdu ki, dağarcığı çiyinə götürüb

gedə, çöl ərəbi dedi:

- Əgər sənin Alaca itin sağ olsa idi, elə bu itə oxşardı.

Ərəb dedi:

- Məgər mənim Alacam ölübdür?

Dedi:

- Bəli, mənim yanımda öldü, sən sağ ol.

Dedi:

- Onun ölməyinə səbəb nə idi?

Dedi:

- Əzbəs ki, sənin suçəkən dəvənin əfkəsindən çox yemişdi, gözləri kor olub öldü.

Dedi:

Mənim dəvəmə nə oldu ki, öldü?

Dedi:

- O dəvəni Xalidin anasının xeyratında öldürdülər.

Dedi:

- Məgər Xalidin anası ölmüşdü?

Dedi:

- Bəli.

Dedi:

- Səbəb nə idi?

Dedi:

- Zəlzələ oldu, sənin uca qəsrin uçub Xalidin başına töküldü.

Elə ki ərəb bu xəbərləri eşitdi, dağarcığı çiyindən atıb, başına vurub, ağılaya-ağılaya biyabana üz qoydu, Çöl ərəbi dağarcığı götürüb qaçdı».

Azərbaycan oxucuları M.Ş.Vazeh ədəbi irsinin cüzi bir hissəsi ilə yalnız Sovet hakimiyyəti illərində tanış ola bildiylər. Bu sahədə görkəmli mətnşünas-alim S.Mümtazın xidmətləri ayrıca qeyd edilməyə layiqdir. 1926-cı ildə «Kommunist» qəzeti nəşriyyatı S.Mümtazın «Azərbaycan ədəbiyyatı» seriyasından olan «Mirzə Şəfi Vazeh» kitabçasını nəşr etmişdir. S.Mümtaz həmin kitabçanın müqəddiməsində yazırdı: «Təqribən on iki il bundan əqdam Gəncə şəhərində bulduğumuz bir əlyazma cüng içərisində

Mirzə Şəfi şeirlərinin bir neçə parçasına təsadüf etdik. O cüng məşhur Mirzə Mehdi Naci təxəllüsün topladığı bir məcmuədir. Orada görünən Mirzə Şəfi əsərlərinin əhəmiyyətlərindən dolayı klişe etdirərək və klişeləri mətnləri ilə bərabər bu kitabçaya köçürməyə qərar verdik. O əsərlər Mirzə Şəfi məsələsinə böyük yardım edərək bir çox məlumat verməlidirlər». Bu kitabça:

Nə qədər ki, fələyin sabitü səyyarəsi var,

Ol qədər sinədə qəməzən oxunun yarəsi var.

Mətləli bir qəzəldən, «Süsəni» rədifli azərbaycanca müxəmməsdən, bir qitə, üç müxtəlif beyt, farsca üç qəzəl və bir məktubdan ibarətdir. Azərbaycanca bir qitə və iki beyt, farsca nəzm və nəsrə qarışıq yazılmış məktubun içindədir; üçüncü beyt isə A.A.Bakıxanovun «Gröstərir» rədifli qəzəlinə yazılan nəzirənin mətləidir.

S.Mümtaz tərəfindən M.Ş.Vazehin «Var» rədifli qəzəlinin avtoqrafı müəyyənləşdirilənə qədər bir çox mənbədə həmin qəzəl M.V.Vidadiyə aid edilmişdir. Ədəbiyyat tariximizin qayğıkeşi S.Mümtazın xidməti sayəsində indi ədəbiyyatşünaslıq əsərlərində həmin «Var» rədifli qəzəl istisnasız Mirzə Şəfinin orijinal əsəri kimi verilir. Həmin qəzəl, qəlb döyüntülərinin yüksək obrazlı dillə ifadə edilməsi ilə fərqlənir.

S.Mümtazın nəşr etdirdiyi fars dilində üç qəzəldə saf eşqin, gözəl və ali hislərin tərənnümü əsas yer tutur.

Mirzə Şəfinin fars dilində yazdığı əsərlərdə bəzi sufizm təsirləri də duyulmaqdadır. Bununla belə mərhum akademik Feyzulla Qasımszadənin haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, «Mirzə Şəfi Vazeh yaradıcılığı üçün hər hansı bir təriqətçilik və ya panteizm təsiri xarakterik keyfiyyət deyildir. Şairin farsca qəzəllərində panteist görüşlər hiss olunmaqdadır. Məhəbbəti və gözəli tərənnüm edərək Mirzə Şəfi bəzən mücərrəddiyyət qapılıb, «vəhdəti-vücut» şeirləri kimi «hüsnü-mütləq»dən danışır. Lakin bu hal keçicidir. Mirzə Şəfi üçün səciyyəvi deyildir».

Akademik F.Qasımszadənin bu fikirlərinin doğruluğu

Mirzə Şəfinin alman dilinə tərcümə edilən bütün şeirlərində müşahidə edilir.

Dini və milli ayrı-seçkilik M.Ş.Vazeh yaradıcılığına tamamilə yad olmuşdur. O, «Süsəni» rədifli mükəmməsində gözəl erməni qızını tərənnüm etmişdir. Bədii təsvir vasitələri, təşbeh, istiarə və s. obrazlı ifadələrlə zəngin olan «Süsəni» mükəmməsi bu misralarla başlayır:

Ey nəzakət cəməni içrə xuraman Süsəni,
Xubluq kişvərinin taxtına soltan Süsəni...
Ana dilində yazdığı mükəmmədə zəngin təşbehlər işlətmək bacarığını aşağıdakı bəndlər, də aydın göstərir:

Hərəkəti-rəvişin qıldı səhi-sərvini pəst,
Sünbülə türreyi-zülfün tikoni verdi şikəst,
Laləni dağə salıb ruyin edib badəpərəst
Ey könül, qaş-göz arada nə gəzirsən belə məst,
Yoxdu vəhmin ki, ara yerdə təkə qan Süsəni?
Gün ki, hər gün ki, çıxar dərgəhinə səcdə edər,
Sərv rəftarə gələr, qılsa qədin bağə güzər.
Qönçə gər ağzın ilə qarşı dura boynun əgər,
Küfr eşqin yetişib bir yerə kim, ey kafər,
Desələr Vazehə böhtandı müsəlman, Süsəni.

Mütəxəssislər haqlı olaraq Süsəniyə həsr olunmuş bu mükəmməsi M.P.Vaqifin məşhur əşıqanə şeirləri, nikbin, humanist poeziyası ilə müqayisə edirlər. Süsəniyə belə bir mükəmməs həsr edilməsi təsadüfi hadisə deyildir. M.Ş.Vazeh həmin mövzuda farsca nəsr və nəzmlə əşıqanə bir məktub da yazmışdır.

Bəzi məcazi mənada işlədilən dini ifadələr, hətta Qurandan alınmış qısa ayələr olmasına baxmayaraq, həmin şeirdə təbii hisslər yüksək səviyyədə ifadə olunmuşdur. Akademik F.Qasımsadə Süsəni haqqında farsca həmin mənzum və mənsur məktubu təhlil edərkən onun bədiiliyini xüsusi olaraq nəzərə çatdırır: «<...> Məktubda bir neçə bədii, mənalı təşbehə (gözdən tökülən yaşın səfərə çıxanın ardınca atılan suya, ayrılığın gecəyə, vəsalın gündüzə oxşadılması), cinsalara (məni eşqin oduna

yandırdın, çünki gördün yanırəm yan durdun) və s. məcazi ifadə vasitələrinə rast gəlirik».

S.Mümtaz tərəfindən üzə çıxarılan Mirzə Şəfi irsinin bu cüzi hissəsi onun yaradıcılığının əsl mahiyyətini təyin etmək üçün, əlbəttə, kifayət deyildir.

M.Ş.Vazehin bədii irsi Azərbaycan sovet alimlərinin, yazıçıların, şairlərinin diqqətini özünə həmişə cəlb etmişdir. 1937-ci ildə xalq şairi R.Rza, 1952-ci ildə M.Seyidzadə Mirzə Şəfinin bəzi şeirlərini alman dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edib, «Ədəbiyyat qəzeti»ndə çap etdirmişlər. 1961-ci ildə Aslan Aslanov şairin alman dilindəki şeirlərinin bir hissəsini tərcümə edib, «Nəğmələr» başlığı altında ayrıca kitabça çap etdirmişdir.

1964-cü ildə şair B. Azəroğlu M.Ş.Vazehin iki qəzalını fars dilindən yüksək sənətkarlıqla tərcümə etmişdir. Qəzəllərin tərcüməsində mənə zənginliyinə, axıcılığa ciddi fikir verilmişdir.

Filologiya elmləri doktoru, professor Həmid Məmmədzadə Gürcüstan SSR Elmlər Akademiyası yanında K.Kekelidze adına Əlyazmaları İnstitutunda M.F.Axundov mövzusu ətrafında axtarışlar apararkən M.Ş.Vazehin farsca iki beytini, iki qəzal və «Məktubun intizarında» poemasını tapmışdır. Bu əsərlər həmin institutda R-107/137/ şifri ilə qeyd olunan bir cümgəddir. H.Məmmədzadənin verdiyi məlumata görə «Şeir məcmuəsi» adlanan bu cümg hələ Mirzə Şəfi Gəncədə ikən, 1821-ci ildə onun öz xətti ilə yazılmışdır. Mirzə Şəfinin bu vaxta qədər məlum olmayan həmin əsərlərinin şairin yaradıcılığının işıqlandırılmasında ciddi elmi əhəmiyyəti vardır. Bu şeirlər öz əsas ruhu və motivləri ilə Mirzə Şəfi irsinin bundan əvvəl tapılan orijinalı ilə, eləcə də 1961, 1964-cü illərdə Azərbaycan dilində nəşr edilmiş «Nəğmələrdəki əsərlərlə həmahəngdir. Üslub, təşbeh, istiarə və s. bədii təsvir vasitələri baxımından bu şeirlər bir-birinə oxşayır.

H.Məmmədzadə bu barədə yazırdı:

"Fototipini təqdim etdiyimiz bu cümg Gürcüstan SSR

Elmlər Akademiyasının K.S.Kekelidze adına Əlyazmaları İnstitutunda P-137 (107) şifrosi ilə mühafizə olunur. Cüngün bu müəssisəyə nə vaxt və harada daxil olması haqqında hələlik məlumatımız tam deyil. Hər halda əlyazmasının iki şifrəli olması onun bu fonda çoxdan düşdüyünü aydınlaşdırır. Fondun kataloqunda bu cüng "Şer məcmuəsi" adlanmış, onun kimə məxsus olması ilə heç kəs maraqlanmamışdır".

Əlyazmasını təsvir edərkən bu kitabı "Şeir məcmuəsi" adlandıranlar yanlışdır. Həqiqətən ilk səhifələrindən məlum olur ki, burada Şərq klassiklərinin irsi ilə yaxından tanış olan bir şəxs onların əsərlərindən şah beytləri, bəzən də ən yaxşı rübailər və qəzalləri toplayıb, mövzu etibarli ilə bir neçə bölmədə tərtib etmişdir. Həcmi 5500 misradan artıq olan bu cüngdə Sədi, Hafiz, Mövləvi, Əvhədi, Rəşid Vətvət, Cami, Nəvai, Ürfi, Qəzali, Ənvəri, Əsirəddin, Əhdi, Vəhşi, Əhli, Sahib kimi məşhur şairlərlə bir sırada nisbətən az tanınmış şairlərin əsərlərindən də nümunələr gətirilmişdir. Bunların çoxu XVII əsrin ikinci yarısı və XIX əsrin birinci yarısında yazıb yaratmış fars-tacik və Azərbaycan şairləridir. Bu şairlərin bəzisinin adı bir neçə yerdə və bəzisinin də adı yalnız birçə yerdə çəkilmişdir. Xüsusi qeyd edərkən, cüngdə başqa şeir məcmuələrində rast gəlmədiyimiz bir sıra gözəl şeirələr və adına ilk dəfə təsadüf edilən şairlər də vardır. Məcmuədə şeirlərdən nümunələr verilmiş şairlər aşağıdakılardır: Hatif Məcmər Aşiq, Azar, Kəmal, Hilali, Müştəq, Səbah, Zəhir, Xosrov, Şəfai, Rəfi, Şapur, Vahib, Təbib, Nəva, Lisani, Möhtəşəm, Nəziri, Səhab, Əşraf, Fəsihi, Əhməd Heyrəti, İsa, Safi, Mömin, Səbri, Məcdəddin, Rəfiq, Ahi, Kəlim, Şərəf, Meyli, Sail, Müqimi, Haləti, Hüzuri, Əsirəddin, Saxa, Zövqi, Rəhi, Ünsi, Cəfəri, Fəhmi, Zəmiri, Tövhi, Şeyx Nasir, Səhba, Şəhidi, Qərari, Fariqi, Məsud, Qeydi, Rəşqi, Baba Gəfani, Bəhsi, Zülali, Həzini, Həsənəxan, Baba Şəhidi, Mir Səbri, Əmini, İsmət, Mir Məhəmməd, Saleh, Şeyx Əlinəği Nuri, Məşrəb Məzhəri, Səlman, Məsrur, Yağma, Sahiri, Şərif,

Fikari, Təcəlli, Nəsibi, Feysi, Heydər, Fiyasi, Məqsud, Seyid Həsən, Şüaf, Sahib, Niyazi, Üzri, Nəsib, Şeyda Vəli, Xari, Xəyali, Dərviş Məcid, Şüca, Xacə Həsən, Türki, Həsən Qumi, Nai, Nəvid, Sabit, Şəmsəddin Məhəmməd, Hüseyni, Musəvi, Zehni, Vəhdəti, Nikuyi, Vəhid, Məsih, Humayi, Xadim, Niki, Ədhəm, Xəzra, Nəsir, Məhəmmədşah, Mir Şəmsəddin, Hicri, Fəda, Fənavi, Bəzmi, Tufan, Şövkət və b. Daha sonra müəllif qeyd edir ki, "Həmin siyahıya ötəri nəzər saldıqda məlum olur ki, Mirzə Şəfi Vəzeh XIX əsrin əvvəllərində fars ədəbiyyatında başlamış "Ədəbi ricət" nümayəndələrinin əsərlərinə daha geniş yer vermişdir. Xüsusilə Lütfuli bəy Azərdən elə qəzəl və beytlərə rast gəlirik ki, onları başqa məxəzlərdə görmürük".

Məcmuənin hansı məxəzlər əsasında tərtib olunması haqqında fikir söyləmək çətindir. Lakin nəzərə alınmalıdır ki, bir-iki şairin divanı istisana edilərsə, qalan məxəzlər nadir tapılan əlyazmaları olmuşdur.

Mirzə Şəfi məcmuəyə topladığı şeirlərin hamısının müəllifinin adını aydın şəkildə qeyd etdiyi halda, cüngün əvvəlində və sonunda ağ qalmış vərəqələrdə yazdığı şeirlərdə bu qaydaya riayət etməmişdir. Odur ki, həmin şerhlər kimə aid olduğu məsələsini həll etmək vəzifəsi qarşıda durur. Biz hələlik onların ancaq bəzisinin müəllifini müəyyənləşdirdiyimiz üçün gələcək tədqiqatçıların zəhmətini yüngülləşdirmək məqsədi ilə müxtəlif məlumatla kifayətlənəcəyik. Bir də ehtimalla deməliyə ki, əsasən mənzum hekayə və müəyyən mənada təmsil janrına aid olan bu şeirlərin çoxu Mirzə Şəfinin qələminin məhsuludur. Həmin şeirlərin geniş təhlili bizim ehtimalın doğru olub olmadığını sübuta yetirə bilər.

Məcmuənin cildinin arxasında Mirzə Şəfinin "Peyda" rədifli bir qəzəl yazmaq istədiyini görürük. Qəzəl yazmaq istədiyini ona görə deyirik ki, burada bir misra və bəzən bir beyt iki-üç şəkildə yazılıbdır. Bu isə qəzəlin Mirzə Şəfiyə məxsus olduğunu aydın göstərməklə bərabər, onun öz

yaradıcılığına nə kimi məsuliyyətlə yanaşdığını, bədi ifadə vasitələri axtarışındakı söylərini bir növ nümayiş etdirir. Qəzəldən on dörd misra yazılmasına baxmayaraq burada həzlilik onun yalnız üç, bəlkə də iki beyti yaranmışdır. Ola bilsin bu beytlərin özü də şairi təmin etmiş və qəzəl beləcə yarımçıq qalmışdır. Digər tərəfdən, ola bilsin ki, Mirzə Şəfi həmin qəzəli sonralar təkmilləşdirmiş və başqa bir dəstərə köçürmüşdür. Qəzəlin məcmuədə olan beytlərinin mənası müxtəfərəcə belədir: hasrət güşəsində canım əridi, könül qan oldu. Nə canıma bir munis, nə də könlümə bir həmdəm var. İlahi, bu dərdi kimə söyləyim ki, o hərcəyi afətdən kədərdən başqa bir şey görmədim. Göz yaşım artıq qurudu, indi göz yaş yerinə ürək qanı axıdıram, bəri bir məlhəm çataydı...

İkinci səhifədə Mirzə Şəfi üç beytdən ibarət mənzum bir hekayə yazmışdır. Bundan əvvəlki səhifədə yazılmış xətt ilə həmin mənzum hekayənin xətti arasında ilk baxışdan böyük fərq görünür. Lakin yarımçıq qəzəlin qaralama olduğu və şairin qəzəl yazarkən bütün diqqətini xəttə deyil, şeirin yaranmasına verdiyi nəzərə alınarsa, həm də kalliqrafiya baxımından yanaşılsa, həmin xəttin də Mirzə Şəfiyə aid olduğu meydana çıxar. Bundan əvvəlki səhifədə yazılmış qəzəldən fərqli olaraq, bu mənzum hekayə gözəl şikəstə-nəstəliq xətti ilə yazılmış, həm də bir para misralar müxtəlif rəsmi-xətt ilə təkrar qələmə alınmışdır. Hekayənin məzmunu belədir. Günlərin birində bir adam Məcnuna dedi ki, özün üçün Leylidən daha gözəl bir sevgili tap. Onun sözündən Məcnun pərt oldu və gülə-gülə dedi: əgər sən mənim gözümlə baxsan Leylidə gözəllikdən başqa bir şey görməzsən.

Həmin mənzum hekayənin iki beyti, yuxanda qeyd etdiyimiz kimi, başqa yerdə də təkrar yazılmışdır. Bu səhifədə Sədinin məşhur "Qoyun və canavar" mənzum hekayəsindən bir beyt və namalun bir şeirin bircə misrası da Mirzə Şəfi tərəfindən yazılmışdır.

Üçüncü səhifədə Mirzə Şəfi 26 misradan ibarət başqa

mənzum hekayə yazmışdır. Bu mənzum hekayə indi də xalq məsəli kimi el arasında geniş şəkildə işlənməkdədir. Məsəl belədir: Ağ ilə qara arasında mübahisə olur. Qara deyir: özünü nə öyürsən, məndən sənin üzünə bir nöqtə düşsə xal olar, sənin gözəlliyini birə yüz elər, səndən mənim üzümə bir nöqtə düşsə, məni ala xəstəliyinə tutulmuş bilib hamı məndən qaçar.

Bu məsəl Mirzə Şəfinin qələmə aldığı mənzum hekayədə aşağıdakı şəkildə ifadə olunmuşdur: Bir cahü calallı, yaüzlü (gözəl) qara qula nifrat edirdi. Gündüz gecə qaranlıqından qaçdığı kimi, bu gözəl büt də quldan uzaq gəzirdi. Sifəti qara, lakin könlü işıqlı qul o daşıraklı gözələ belə söylədi: Ey üzü Zöhrə, alnı Ütarid, mənə belə alçaq nəzərlə baxma. Çünki biz qara da olsaq, ağ da, bir gülşəndə doğulmuşuq. Sənə o bədirlənmiş ay üzü verən mənə də qədir gecəsi simasını verdi. Sənin cəmalını günəş kimi yaradıb, məni zülmət kimi qaraltdı. Əgər mənim qaralıqmdan bir nöqtə gözəl camalına düşsə, bu tərdə üzünə tamaşa etmək istəyənlərin sayı-hesabı olmaz. ma əgər sənin ağılığndan bir zərrə mənim üzümdə görünsə, xalq məni ala və idbar bilib məndən qaçar. Əslində mən səndən kənar gəzməliyəm, sənin məndən qaçmağının səbəbi nədir? Mən üzümün qaralıqından utanmıram, bu qara sifətli olmaqdan ürəyim sıxılır.

Göründüyü kimi, bu mənzum hekayəni Mirzə Şəfi yuxanda gətirilən xalq məsəlindən alıb işləmişdir. Ancaq bir məsələ hələ tədqiqat tələb edir: aydınlaşdırmaq lazımdır ki, Mirzə Şəfi bu məsəli şifahi ya yazılı ədəbiyyatdan almışdır?

Məcmuənin sonundakı səhifələrdə Lütfəli bəy Azərdən iki qəzəl, yenə də Leyli və Məcnun haqqında mənzum hekayə və sevgi haqqında Ərəstu ilə Əflatunun söhbəti vardır. Bunların müəllifi bizə məlum deyil. Birinci hekayənin məzmunu belədir: Ürəyi yarıq Məcnundan biri soruşdu ki, ey könlü kimi özü də pərişan aşiq, bu məbəddə allaha səcde etməkdən məqsədin nədir? Cavabında o təsəlli şamı dedi: "Onun üçün səcde edirəm ki, allah Leylini

yaratmışdır..."

Bu səhifədə yazılmış ikinci mənzum Leyli haqqındadır. 16 misradan ibarət olan bu hekayədə hikmətamiz bir məzmun xülasə şəkildə ifadə olunmuşdur: Leyli yaz mövsümündə lələzarın seyrinə çıxır. Böyüklərdən biri onu görüb yaxın adamlarından soruşur: O Leyli ki, deyirlər, budur? Qeys onun eşqindənmi dəli olmuşdur? Deyəsən o ələ əzəldən divanə imiş, evi cünun səhrasında tikilmiş imiş. Leyli bunu eşitcək acıqlandı, zülfü kimi pərişan olub dedi: Ey eşqin adını ömründə eşitməyən, eşq bədəsindən ömründə mey içməyən, bəli, Leyli mənəm, dünyada tayım yoxdur. Fəqət sən Məcnun deyilsən, qədrimi bilməzsən. Get əvvəl məcnun ol, sonra yanıma gəl, onda mənim cəmalımı dərk edə bilərsən.

Ərəstu ilə Əflatun söhbəti sevgidən xəstələnmiş aşiqin dərdinin əlacı haqqındadır. Bu mənzum hekayə 14 misradan ibarət məsnəvidir: Bir gecə Ərəstu Əflatuna deyir: Ey gizli dərdlərin çarəsini bilən həkim, azarlamış bir biçarənin dərdi hamını əzaba salmışdır. Ona heç kəs çarə edə bilmir, amma əhvalından mənə məlum oldu ki, eşqdən bədəni qızdırır. Buna nə çarə etmək olar? Əflatun Ərəstunun halına ağladı və sonra dedi: Eşqdən qızdırmaya düçar olan xəstəyə sevgilisinin iki innab kimi dodağı əlac edər.

Nəhayət, məcmuənin son səhifəsində bir təkbeyt, üç rübəi, bir qəzəldən dörd beyt Mirzə Şəfinin xətti ilə yazılmışdır. Bu şeirlərdən yalnız dörd beyti yazılmış qəzəlin müəllifi bizə məlumdur. Həmin qəzəl Sədinin "Bədaye" əsərindəndir. Üç rübəinin isə müəllifi hələlik məlum deyil (bəlkə də onlar Mirzə Şəfinin öz şeirləridir).

Cüngün əhəmiyyəti onun yalnız Mirzə Şəfi Vazehin olması, şairin öz xətti ilə yazılması ilə məhdudlaşmır. Ədəbiyyat tarixi üçün onun misilsiz dəyəri ondadır ki, bu əlyazmasında Mirzə Şəfinin indiyədək məlum olan irsindən iki dəfədən artıq (214 misra) orijinal şeiri vardır. Beş təkbeyt, iki qəzəl və bir poemadan ibarət olan bu şeirlər

şübhəsiz və mübahisəsiz Mirzə Şəfinin əsərləridir. "Şübhəsiz və mübahisəsiz" ifadəsini işlətməyi ona görə mümkün hesab edirik ki, bunların hamısında ya "Vazeh" təxəllüsü var, ya da onların üstündə Mirzə Şəfi öz təxəllüsünü yazmaqla özünə məxsus olduğunu qətiləşdirmişdir.

Mirzə Şəfi irsinin bu hissəsinin indiyədək tapılmış hissədən üstün cəhəti ondadır ki, bunlar həcm etibarı ilə, iki dəfədən artıq olmaqdən əlavə, şairin avtoqrafıdır. Bunu qeyd edərkən, indiyədək Mirzə Şəfinin bizə gəlib çatmış irsi onun bilavasitə öz xətti ilə yazılmamışdır, onlar ya F. Bodenştedtin tərcümələridir, ya da şairin müasirləri və dostları tərəfindən köçürülmüşdür. Göstərilən əsərlərdən əlavə, cüngdə bir neçə başqa qəzəl, rübəi və qitə də vardır ki, onların Mirzə Şəfiyə aid olmasını hələlik ehtimala söyləmək olar. Ona görə ki, yuxarıda adlarını çəkdiyimiz əsərlərdən fərqli olaraq, bu şeirlərin nə üstündə, nə də mətnində heç bir təxəllüs yoxdur.

Qeyd etdiyimiz iki qəzəl əlyazmasının 105 və 106-cı səhifələrindədir. Birinci qəzəl 20 misradan ibarətdir. Hicran dərdi və eşqdə sədaqətə həsr edilmiş bu qəzəldə onun müəllifinin yetgin sənətkarlığı, bədii ifadə vasitələrindən bacarıqla istifadə olunması həmin qəzəlin Mirzə Şəfinin ilk əsərlərindən olmadığı qənaətinə gəlməyə imkan verir.

İkinci qəzəl 14 misradan ibarətdir. Burada şair sevgən ürəyin ülvyyətinə, insanın eşq qanadları üzərində yüksələ bilməsini tərənnüm edir, aşiqin pərvanə və bülbüldən fədakarlıq dərsi almalı olduğunu söyləyir və sevməyən, sevdə və eşq qəmindən xali olan ürəyi susuz, qaranlıq quyuya oxşardır.

Mirzə Şəfinin poeması haqqında ayrıca bəhs etmək lazımdır. 170 misradan ibarət olub, "Məktub intizarında" adlanan bu poema Mirzə Şəfi irsində orijinallığı, həcmi və sənətkarlığı etibarı ilə çox mühüm yer tutur. Ona görə ki, əvvələn, şairin indiyədək əlimizdə yalnız almanca tərcüməsi olan "Sədi və şah", "Teymur", "Dərviş" kimi süjetli mənzum əsərlərinin orijinalı əldə yoxdur: ikincisi, onların həcmi bu

poemaya nisbətən çox kiçikdir. Ədəbiyyat tarixində onlara poema deyilibsə də, doğru deyil; həmin əsərlər mənzum hekayə adlandırılıbsaydı, daha dəqiq olardı.

Məlum olduğu kimi, Mirzə Şəfinin F.Bodenştedt tərəfindən tərcümə edilib almanca nəşr olunan şeirlərinin birinci qismi onun Gəncədəki ilk məhəbbətinə - Züleyxaya və onunla əlaqədar aşiqanə hissələrin təəssübünə həsr etdiyi şeirlərdir. Haqqında bəhs etdiyimiz poemanı da öz mövzusu və süjetinə görə Züleyxaya həsr olunmuş şeirlər silsiləsinə daxil etmək olar. Görünür, bu poema Bodenştedtin əlində olmamışdır; o bu əsəri tərcümə etməmiş olmalıdır.

Mirzə Şəfi bu lirik poemada əvvəlcə öz sevgilisinin gözəlliyindən, "məhəbbət gülzarının sərvə, vafə səmasının parlayan ayı, mehr və şəfqət bürcünün dürdanəsi olan" dildarından söz açır, onun bədnəzərdən iraq olmasını, gərdişi-dövrünün məşuqəsinin kamınca dolanıb sağ-salamat yaşamasını istəyir, gül kimi həmişə xəndən, qönçə tər-təzə olmasını arzulayır. Sonra aşiq hicrandan şikayətlənir, nalə-əfqardan leysan yağışı kimi yağan göz yaşlarını təsvir edir...

Hicran dərdi çəkən aşiqin iztirab və həyəcanları real şəkildə təsvir olunan sonra məşuqədən məktubun gəlməsi, qızın öz aşiqinə həmişə vəfadar olub, ayrılıq odunda yanması qələmə alınmışdır. Məşuqə aşiqə hicran dərindən çox da nalə etməməyi, öz eşqində mətin və dayanatlı olmağı, vüsaldan ümidini kəsməməyi tapşırır.

Bələliklə, şikayətçi, bir qədər bədbin ruhda başlanan poema gələcəyə ümid, nikbinlik motivləri ilə bitir. H.Məmmədzadə öz fikrini belə tamamlayır: "...Yeni tapılmış bu əsərin tədqiqindən aşağıdakı ilk nəticələr çıxarmaq mümkündür;

1. Fridrix Bodenştedt, Adolf Berje və başqalarının Mirzə Şəfinin şairliyi haqqında şübhəsi qətiyyətlə rədd olunur. Haqqında danışdığımız cümgün 1821-ci ildə tamamlanması nəzərə alınsa, məlum olar ki, Mirzə Şəfi hələ Tiflisdə Bodenştedtlə görüşməmişdən iyirimi iki il əvvəl

yetgin bir şair imiş.

2. İndiyədək Azərbaycan ədəbiyyatına aid əsərlərdə bir qayda olaraq Mirzə Şəfinin yaradıcılığı XIX əsrin otuzuncu illərindən başladığı qeyd edilmişdir. Yuxarıda müxtəsər şərhini verdiyimiz şeirlər aydın göstərir ki, Mirzə Şəfi keçən əsrin iyirminci illərində öz vətəninə bir şair kimi tanınmışdır. Bunu, cümgündəki şeirlərdən əlavə, həmin kitabı "Bəzi dostların xahişi ilə" tərtib etməsi də göstərir. Deməli, iyirminci illərdə Mirzə Şəfinin dostları onu yalnız bir şair kimi deyil, həm də ümumiyyətlə dərin məlumatlı bir ədəbiyyatçı kimi tanımış və belə bir şeir məcmuəsini tərtib etməyi ondan xahiş etmişlər.

3. Cümgün şairin təvəllüd tarixi barədə 1845-ci ildə tərtib olunmuş qulluq haqqında formulyar siyahısındakı məlumatın yanlış olduğunu təsdiq edir, onun 1805-ci ildə deyil, 1792-ci ildə anadan olmasını irəli sürənlərə və hamıdan əvvəl Ə.Seyidzadə haqq qazandırır.

4. Bu əlyazmasının tapılması Mirzə Şəfi irsinin bütünlüklə xaricə aparıldığı və ya itib getdiyi barədə fikrin doğru olmadığını sübuta yetirməklə bərabər, tədqiqatçıları bu irsi şairin öz vətəninə daha ciddiyyətlə axtarmağa ruhlandırır və bu axtarışın müsbət nəticə verəcəyi ümidini artırır."

«Məktubun intizarında» poemasında insan təbiətinə xas olan qəmginlik və şadlıq hisləri real şəkildə təsvir edilmişdir:

Haray, ey çərx, əlindən, nə edərsən?!
Bu könlümü hər an dərdlə didərsən.

Mənə min dərdi verdin, yoxdu dərman?

Bir anlıq vəsl üçün bu qədr hicran?

Nəçə min sinəyə dağlar çəkibsən,

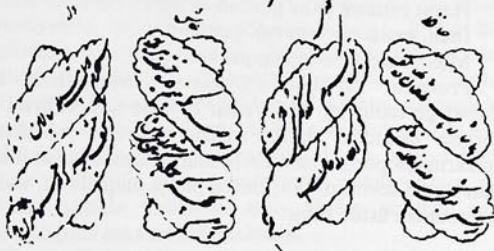
Usanmazsan məgər bu cövrədən sən?..

M.Ş.Vazehin tapılmış avtoqrafları. (1821-ci ildə tərtib etdiyi məcmuədən bir səhifə).

Nə olardı, məhəbbət olmayaydı!
 Olurdu, kaş bu möhnət olmayaydı!
 Üzünü görməyə yox əldə imkan,
 Nə də gül dərmədim vəslin bağından.
 Nə bir kəs var ki, həməsrarım olsun,
 Nə bir kəs var mənim qəm-xarım olsun...

Şairin səcdə etdiyi şey həyat gözəllikləridir. Sevməsilə fəxr edən, həmişə xoş xəbər gözləyən Mirzə Şafi real insanın, gözəl insanın vurğunudur:

Xoş olsun ol könül, eşqə məkandır,
 Var olsun ol fikir, eşqə həyəandır.
 Susuz çəşməyə bənzər ol ürək kim
 Nə eşqin dərđini, nə qəm duyandır.
 Bax öyrən, gör necə pərvanə, bülbül
 Olublar eşq şeydasi, zamandır.
 Məhəbbət əhlinə bu kafidir kim,
 Öz eşqiylə o rüsvayi-cahandır.
 Məhəbbət mürği cövlan etsə harda
 O eşq ovlar, xəbərdir ol, amandır.
 İki dünyanı verrəm sən baxanda,
 Mənə eşqin bu sövdəsi ayandır.
 Necə, Vazeh, əsiri olmayım mən,
 Bu eşqin qarşısında Qaf yalandır.

*M.Ş. Vazehin tanınmış avtoqrafları.
 (1821-ci ildə tərtib etdiyi məcmuədən bir sahifə)*

Şair öz coşğun, mənalı eşqilə əfsanələri alt-üst edir. O, cənnət və cəhənnəmi bu dünyada, məhəbbətinin təmsalında görür. Sevgilisindən xəbər yoxdur, o intizardadır. Bu, sevən aşiqə cəhənnəm iztirabından da ağırdır. Elə ki, sevgilisindən xoş xəbər gəldi, onun qəlbində ümid çıraqı yenidən şölə saçı. Şair həqiqi cənnəti sevgilisinin hicranından xilas olmaqda, onunla qovuşmaqda tapır. Xeyli zaman yarından məktub almayan, qara fikirlər aləmində dolaşan şair cəhənnəm əzabı keçirir:

Nə gecəm var, nə də bir gündüzüm var,
Nə bir iş görməyə yox məndə girdar.
Qərarım ol şəkər köftarım idi,
Mədarım ol gözəl rəftarım idi.
O sözlərdən ürəkdə dərd qalmış,
O rəftardan məni tufanlar almış.
Ürəkdə qəm, bu canımda soyuq tər,
Həyat bağçamda da əsir külüklər.
Haray, mənim bahar fəslim nə oldu?
Həyat çəsməm daha görünməz oldu.
İnan, sənəzsiz elə yannam, yaxıllam.
Mənim tək görməmiş təsnə bu əyyam...

Professor Ziyəddin Göyüşovun tədqiqatında haqlı olaraq göstərilir ki, M.Ş.Vazeh həyatın xoşbəxtliyini kor-koranə etiqadda deyil, əqildə axtarırdı. «Məktubun intizarında» poemasında da belədir. Məşuqəsindən məktub alan aşiqin sevincini şair, bütün başqa etiqadların, vədlərin mənasından üstün tutur:

Bu namə dilruba, o yardan idi,
O munis sevgilim, dildardan idi.
Gah öpdüm, gah da qəlbim üstə qoydum.
Mənə sevinc gətirmişdi, duyduam.
Fəqət birdən halım oldu pərişan,
O xəttə baxmağım deyildi asan.
Təcəüb eyləyirdim iqbaldan,

Mənə namə gəlib mişkin xalımdan.
Baxanda naməyə halım duruldu,
Ürək də namənin ətriylə doldu.
İlahi, bu neçə xoş saat idi?
Bu ki, bir əvəzsiz səadət idi.
Məgər bu dövrənin rəyi dolandı,
Yatan bəxtim məgər birdən oyandı?
Nə oldu, cövrü-çərx, ol zülmü-dövrən?
O zülmündən məgər oldu peşiman?
Mirzə Şəfəfin yeni tapılan əsərləri içərisində «Məktubun intizarında» poemasının xüsusi əhəmiyyəti vardır. 168 mısradan ibarət olan bu poema fars dilində, məsnəvi şəkildə yazılmışdır. F.Qasımzadə yazırdı: «Poema özünün orijinallığı ilə seçilir, məzmunu, ruhu etibarı ilə XIX əsrdə ondan qabaq yazılan aşiqənə poemalardan əsaslı surətdə fərqlənir. Əsər həcmnin kiçikliyi, məzmununun avtobiografik mahiyyətdə olması ilə Əndəlib Qaracadağının «Leyli və Məcnun» poeması ilə birləşsə də, məzmun və üslub xüsusiyyətlərinə görə ondan seçilir.

Hər iki qəzəl məzmun dolğunluğu və lirizmi ilə seçilir. Ümumiyyətlə, mənalı və ürəkdən yazmaq Mirzə Şəfi qəzəllərinin əsas xüsusiyyətlərindəndir. Bu baxımdan onun qəzəlləri Fuzuli şeirini xatırladır. Beləliklə, M.Ş.Vazehin yeni tapılan farsca iki qəzəli və «Məktubun intizarında» poeması onun ustad lirik şair olduğunu bir daha təsdiq edir.

Füzuli ədəbi məktəbini ləyaqətlə davam etdirən Mirzə Şəfi öz əsərlərində insan gözəlliklərini ilahiləşdirmir, onu real bir şəkildə tərənnüm edir. Qadın azadlığı onun yaradıcılığının əsas motivlərindəndir.

Öz gözəlliyi və hikməti ilə həyatı, insan qəlbini bəzəyən qadın, islam dininin hakim olduğu dövrdə kölə məxlük sayılırdısa, şairin əsərlərində vəfalı, çalışqan, öz həyat yoldaşına sadıq bir varlıq kimi nəzəri cəlb edir. Şair, qadın əsarətinin nişanəsi olan çadraya qarşı öz «etiraz sesini» ucaldır.

O, qadını həyatda mənəvi cəhətdən azad, sevib-sevirlən

bir insan kimi görmək, göstərmək istəyir. Dərin estetik zövqə malik olan M.Ş.Vazeh dünyəvi gözəllikləri lirik planda yüksək sənətkarlıqla tərənnüm etmişdir.

Qərbi Avropada geniş şöhrət qazanmış M.Ş.Vazeh şeirləri keçən əsrin 60-cı illərindən başlayaraq Rusiyada da böyük maraq oyatmış və tərcümə olunmağa başlanmışdır.

Mirzə Şəfi əsərlərini rus dilinə tərcümə etmək üçün müxtəlif dövrlərdə bir çox mütərcimlər qələmlərini sinamişlər.

Diqqətəlayiq cəhət budur ki, Mirzə Şəfinin şeirlərini rus dilinə ilk dəfə Mixail Larionoviç Mixaylov (1829-1865) tərcümə etmişdir. V.İ.Lenin onun adını «zülm və istismarın əyilməz düşmənləri» sırasında çəkmişdir. M.L.Mixaylovdan sonra M.Ş.Vazeh əsərlərinin tərcüməsi ilə V.Markov, M.Ramişev (P.F.Yakuboviç), S.Y.Nadson, N.Eyfert məşğul olmuşlar.

Böyük rus inqilabçı-demokratı N.Q.Çernişevskinin yaxın silahdaşı olan M.L.Mixaylov Mirzə Şəfinin «Hafizə haqqında» şeirinin tərcüməsini ilk dəfə 1862-ci ildə Berlində çap etdirmişdir. Həmin şeir 1887-ci ildə təkrarən «Russkae starina» məcmuəsində dərc olunmuşdur. Şeir olduqca gözəl tərcümə edilmişdir:

Распахни покрывало, не прячь ты себя,
Ведь не прячутся розы в саду у тебя.
Красота тебе богом, как роза, дана,
Ты, как роза, на радость очей создана.
Создана ты под солнцем цвести и сиять,
Перестань же чадрую лицо закрывать.
Распахни покрывало! Увидит весь свет,
Что пышней и желанней, красавицы нет.
Пусть огнем по сердцам пробегает твой взгляд,
А уста многоцветным рубином горят.
И одна только ночь самотканной чадрой
Облекает твой лик и твой стан молодой...
Покажись! Пред лицом твоим бледен и нем
У султана в Стамбуле смутится гарем.

Да и где же, когда же, какой падишах
Перед взглядом таким не упал бы во прах?
Не тумань же чадрой лучезарных очей,
Торжества красоты и блаженства людей.

1878-ci ildə Mirzə Şəfi şeirlərinin bir qismi V.Markov, 1887-ci ildə P.Yakuboviç tərəfindən rus dilinə tərcümə edilmişdir. Lakin 1880-ci ildə «Mirzə Şəfinin nəğmələri» kitabı N.İ.Eyfertin tərcüməsində rus dilinə tam tərcümə olunaraq Moskvada nəşr edilmişdir. «Mirzə Şəfinin nəğmələri»nin Rusiyada nəşr olunub yayılması rus ictimai və ədəbi fikrinin yüksək dairələrində əks-səda doğurmuşdur.

Çar senzurası o zaman M.Ş.Vazehin əsərlərinin dərin ictimai mənasını və onun hakim qüvvələrə, din xadimlərinə, mütləqiyyətə qarşı çevrildiyini aydın başa düşmüşdü. Ə.Ə.Səidzadə qeyd edirdi ki, çar senzoru İ.F.Raxmaninov N.İ.Eyfertin tərcümə etdiyi və nəşrə hazırladığı «Mirzə Şəfinin nəğmələri» kitabını nəzərdən keçirdikdən sonra onun haqqında öz mülahizələrini belə ümumiləşdirmişdir: «Senzura nöqtəyi-nəzərdən birinci növbədə diqqəti cəlb edən xalis maddi, dünyəvi işrəti tərənnüm edən və dinin vəd etdiyi səmavi nemətlərə qarşı çevrilən mənzumələrdir ki, bunlar 25, 42, 53, 56, 77, 145, 153 və 159-cu səhifələrdə verilmişdir. İkincisi, müəllifin hökumətə qarşı kəskin tənqidi və satirik baxışını ifadə edən mənzumələrdir ki, 69 və 170-ci səhifələrdə yerləşdirilmişdir. Nəhayət, üçüncüsü, 96-cı səhifədə verilən və şəhvanı hissi tərənnüm edən bir mənzum parçadır ki, həddindən artıq elastik bir şəkildə ifadə edilmişdir. Müəllif dini məsələlərə çox yüngülcəsinə yanaşaraq, allahın behişt və cəhənnəminə, məscidə, zahidə gülür və gələcək həyata ümid bəsləyir ki, bunların oxucular üzərində yaxşı əxlaqi təsir bağışlaya biləcəyinə ümid etmək olmaz.

Bütün iş ondan ibarətdir ki, müəllif oxucularına sübut etmək istəyir ki, insanın yeganə səadəti olan şərab, qadın və

məhəbbət xatirinə hər bir şey unudulmalıdır. Hər halda sensor şəxsən bu mənzumələri çapa icazə vermək məsələsində son dərəcə çətin bir vəziyyətdə qalmışdır. Hökumət əleyhinə yazılan şiddətli satiralara gəlincə sensor bu mənzumələrin bizim hökumətə deyil, Şərq hakimləri əleyhinə yazıldığını nəzərə alaraq, bunların nəşrinə icazə verməyi mümkün hesab edir».

Şübhə yoxdur ki, N.İ.Eyfertin tərtib və tərcümə etdiyi «Mirzə Şəfinin nəğmələri» kitabı nəşr olunarkən sensor İ.F.Raxmaninovun bu ciddi rəyi nəzərə alınmış, həmin kitabdən hakim qüvvələrə qarşı çevrilən kəskin tənqidi şəirlər çıxarılmışdır.

Bu müdrik sənətkarın ədəbi irsi sovet dövründə də bir sıra istedadlı şair-tərcüməçilərin nəzər-diqqətini cəlb etmişdir.

Moskvalı şair Naum Qrebnev «Mirzə Şəfinin nəğmələri»ndən 179 şeiri alman dilindən rus dilinə tərcümə edib, 1964-cü ildə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında «Mirzə Şəfi» adlı kitab çap etdirmişdir. O, tərcümələrini təkmilləşdirərək 1967-ci ildə Mirzə Şəfi nəğmələrini «Lirika» başlığı altında Moskvada «Xudocestvennao literatura» nəşriyyatında nəşr etdirmişdir. Nəğmələrin tərcüməsində şair L.Maltsev də iştirak etmişdir. N.Qrebnev bu xüsusda yazır: «Zənnimcə bu kitabın tərcüməçiləri qarşısında iki yol dururdu: ya Bodenştedtin şeirlərinin əsl mənasına xələl gətirmədiyinə əsaslanıb <...> ona istinad etmək, ya da Mirzə Şəfinin öz yaradıcılığını onun adına çıxılanlardan ayırmağa və mütərcimin bəzən açıq-aşkar pozduğu Mirzə Şəfi şeirlərinin Şərq üslubunu bərpa etməyə cəhd etmək...

L.M.Maltsev Bodenştedtə daha yaxın olmuş, məni isə Mirzə Şəfi üslubunu «bərpa» etməyə çalışmışam».

1967-ci ildə çapdan çıxan «Lirika» kitabındakı şeirlərin tərcüməsi 1964-cü ildə çap olunmuş «Mirzə Şəfi» kitabından ciddi surətdə fərqlənir. «Hafız» şeirinə diqqət yetirək. Bu şeirin ilk bəndi 1964-cü ildə belə tərcümə olunmuşdur:

Босые, в запыленных власяницах
Однажды из соседственной земли,
Чтоб нам к великой вере приобщиться,
В наш город проповедники пришли...
(səh. 111)
1967-ci ildə isə belə:

Чтоб нам к великой вере приобщиться,
Однажды из соседственной земли,
Босые, в запыленных власяницах,
В наш город проповедники пришли...
(səh. 129)
1964-cü ildə tərcümə olunmuş başqa bir şeirə yetirək:

И в молодости и на склоне лет
Мы любим женщин, в том позора нет,
Когда ж они кого-нибудь полюбят,
То им весь свет с презреньем смотрит вслед.
(səh. 118)
1967-ci ildə bu şeir belə tərcümə olunmuşdur:

И в молодости, и на склоне лет
Мы любим женщин, в том позора нет.
Когда ж кого-то женщина полюбит,
С презреньем каждый смотрит ей вослед.
(səh. 135)

Göründüyü kimi N.Qrebnev son kitabda Mirzə Şəfi şeirinin ruhunu saxlamaq xatirinə qafiyələrin, sözlərin yerini dəyişməklə əsərdə ifadə olunan fikrin təsir qüvvəsini artırmışdır.

Чтоб нам к великой вере приобщиться,
Однажды из соседственной земли,
Босые, в запыленных власяницах,
В наш город проповедники пришли.
Они кричали – мир погряз в разврате,

И горе тем, чья совесть нечиста,
Их прегрешенья, может быть, оплатит
Лишь вера во спасителя Христа.
Они вздымали в небеса распятия,
Но до людей не доходил их зов,
И грешники просили доказать им
Правдоподобье доводов и слов.
Я никакого не приму ученья,
Не выскажусь ни «против» и ни «за»,
Покуда не сгорят мои сомненья
В огне твоих объятий, Хафиза!
Мой проповедник, все на свете зыбко,
Открой свою мне веру, Хафиза.
Есть довод у тебя – твоя улыбка,
Есть доказательство – твои глаза.
(səh. 211)

Klassik ədəbiyyatımızın inkişafında realist və nikbin yaradıcılığı ilə mühüm rol oynamış M.Ş.Vazehin obrazı son vaxtlar təsviri sənətdə, musiqidə və ədəbiyyatda geniş təcəssüm etdirilir. Əlisa Nicat «Nəğməyə dönmüş ömür» romanını, Faiq Mustafayev isə «Mən işığa gedirəm...» povestini (rus dilində) yazıb çap etdirmişlər.

F.Mustafayev Mirzə Şəfinin həyatından ancaq Tiflis dövrünü (6 may 1840 - 16 noyabr 1842-ci il) qələmə almış və təsvir etdiyi epizodları altı hissəyə ayırmışdır.

Tarixi-bioqrafik povest olan «Mən işığa gedirəm...» əsəri maraqlı süjeto, əhəmiyyətli bədii təsir gücünə malikdir.

Əsərin birinci hissəsində biz XIX əsrin əvvəllərində Zaqafqaziyada mövcud olan iqtisadi, ictimai-siyasi və mədəni həyatla tanış oluruq. Müəllif elə həmin hissədən başlayaraq öz qəhrəmanlarının yüksək intellektual keyfiyyətlərini göstərməyə səy edir. Burada poetik sənət və onun müqəddəs vəzifəsi haqqında dərin fikirlərə rast gəlirik. Qanunauyğun bir haldır ki, Mirzə Şəfi poeziyasının böyük idraki əhəmiyyəti haqqında ilk sözü də müəllif, Mirzə Fətəlinin dili ilə söyləyir. Mirzə Fətəli poeziyanın ali

məqsədini həyatı dərk etməkdə, insanlara kömək göstərməkdə görür. O, mütləqiyyət üsuli-idarəsinə, müstəbid hakimlərə təmtəraqlı qəsidələr həsr edən şairlərə nifrət edir. Mirzə Şəfi məhz M.F.Axundovun tələbləri səviyyəsində yazıb-yaradan həqiqi sənətkardır. O, poeziyanı saxta təriflərdən, mənasız təşbehlərdən təmizləyir. Öz müdrik əqli ilə həyatı, gözəllikləri tərənnümə çalışır. Məhz Axundov ilə Abovyan - Qafqazın bu iki mütəfəkkiri arasında gedən mükalimələr Mirzə Şəfinin böyüklüyünü, onun poetik istedadını oxucuya çatdırmaqda həlledici rol oynayıb.

Mirzə Şəfi oxucuya ensiklopedik biliyə malik böyük istedad sahibi kimi təqdim olunur. O, yalnız həyat gözəlliklərini, insanı tərənnüm edən bir şair deyildir. Azərbaycanca və İranda məşhur olan bir xəttat - kalligrafdır. Onun əli ilə yazılmış kitablar xaricdə eynilə çap olunur. Mirzə Şəfi bir neçə dili, xüsusilə ərəb və fars dillərini mükəmməl bilir: fars dilində də bədii əsərlər yazıb. Hələ Gəncədə ikən onun müəllimlik bacarığı bizə tanışdır. Dövrünün gözüaçıq, qabaqcıl ziyalıların bir yerə toplanmağı, onlarla görüşüb fikir mübadiləsi aparmağı çox sevirdi. Mirzə Şəfinin din tarixi haqqında da aydın təsəvvürü var və öz tələbəsi M.F.Axundov kimi «kullü ədyanı puç və əfsanə» hesab edir.

Mirzə Şəfinin Tiflisdə qarşılınması epizodu koloritli lövhələrlə canlandırılmışdır. Mirzə Fətəliyə onun ailəsi ilə Mirzə Şəfinin görüşü hərərətli sətirrlərlə təsvir edilmişdir. Mirzə Şəfi öz dostuna, sabiq tələbəsinə mənalı şeirlər hədiyyə götürməklə kifayətlənməmiş, Gəncənin qoca çinarlarının yarpaqlarını da götürmüşdür. Müəllif həm Mirzə Fətəlini, həm də Mirzə Şəfini təbiət gözəlliyinin, nəcib insanların vurgunu kimi təsvir edir.

Əsərdə Mirzə Şəfi ilə Hafizə arasındakı məhəbbət daha geniş və ardıcıl göstərilmişdir. Bu ardıcılıq Hafizəni başqa surətlərdən fərqləndirir, onun haqqında nisbətən müfəssəl təsəvvür yaradır. Hafizəni Mirzə Şəfiyə bağlayan da onun

həyat və mənalı gözəllik vurğunu olmasıdır. Müəllif oxucunu inandırır ki, şəxsiyyət etibarlı ilə mürəkkəb və qaranlıq təbiətə malik varlı bir tacir qızı olan Hafizə safürəkdir, aydın zəkali və nikbindir, bütün varlığı ilə sənətə bağlıdır. Mirzə Şafinin incə və dərin fəlsəfi poeziyasının vurğunudur.

Hafizə ilə Mirzə Şafinin məhəbbət əlaqələri şairin bədii yaradıcılığının ümumi ruhuna qüvvətli təsir göstərmişdir. Şair bunu poetik sözün qüdrəti ilə etiraf edir. Yeri gəlmişkən deməliyə ki, müəllif, Hafizə ilə Mirzə Şafinin məhəbbət səhnələrinə geniş yer vermişdir ki, belə epizodlar da tarixi-ictimai hadisələrin təsvirini üstələmiş, epik məzmunun müəyyən dərəcədə zəifləməsinə səbəb olmuşdur.

F.Bodenştedt tərəfindən tərcümə və nəşr olunmuş «Mirzə Şafinin nəğmələri» əsərində bir çox şəxslərin adları çəkilir. Xüsusilə lirik şeirlərdə Hafizə, Züleyxa və Mirzə Yusif adlarına tez-tez rast gəlirik. Tarixi mənbələr göstərir ki, bədii əsərlərdə adı çəkilən və şeirlərdə təənnün olunan şəxslərin əksəriyyəti M.Ş.Vazehin şəxsi həyatı ilə sıx bağlı olmuşdur. F.Bodenştedt həmin şəxslər və onlarla Mirzə Şafinin əlaqəsi haqqında «Şərqdə min bir gün» əsərində müfəssəl məlumat vermişdir.

Şəxsiyyətlərin və onların əhatə edən tarixi hadisələrin mahiyyətini, rolunu düzgün göstərmək tarixi-bioqrafik janrın mühüm xüsusiyyətləridir. Məhz bu mənada povestdə bəhs olunan hər bir tarixi şəxsiyyət: Mirzə Şəfi, Mirzə Fətəli, Abovyan, Budaqov, Bodenştedt, Ağa Mir Fəttah, Fəzil xan Şeyda, Paskeviç və başqaları konkret tarixi hadisələrin məzmununu dərk etməkdə oxucuya kömək edir.

1846-cı ilin aprelində Fridrix Martin fon Bodenştedt Tiflisdən vətəni Almaniya qayıdır. O, 1850-ci ildə Berlindəki «Dekker» nəşriyyatında «Şərqdə min bir gün» adlı ikicildlik əsərini çap etdirir. F.Bodenştedt həmin əsərində «adamı» ilə tanışlığını, həmçinin kitabın və ona bağlılanmış şeirlərin tərcümə tarixini ətraflı nağıl edir. O, yazır: «Bu kitabda məhəbbət, sevinc, şərab, təsəlli və təqdir

haqqında - bütün gözəl və nəcib varlıqların şərfinə nəğmələr toplanmışdır, bunlarla bərabər bütün bayağılıqları rüsvay edən və qırmanclayan nəğmələr də verilmişdir <....>

Bu şeirlər pis şairləri və riyakarları (Ar olsun onlara!) tanımaq üçün meyar olmalıdır, onların şeirlərini ürəkdən yazan və daim həqiqət yolu ilə gedən şairlərin əsərlərindən fərqləndirmək üçün məhək daşı olmalıdır».

F.Bodenştedt 28 mart 1851-ci ildə Almaniyanın Bermen şəhərindən öz yaxın dostuna Mirzə Şəfi nəğmələrinin tərcüməsi barəsində yazırdı: «Mənim mənalı anlarım Mirzə Şəfidən etdiyim tərcümələrlə olmuşdur».

F.Bodenştedt bu şeirləri məzmununa görə üç yerə bölmüşdür:

1. Di Lisder der Freude und Liebe, Lieder Prayze allee şonqi Quten, (Sevinc və məhəbbətin, gözəllik və yaxşılığın tərənnümü.). Burada Mirzə Şafinin 18 şeirinin tərcüməsi verilmişdir.

2. Şprüxe Veuze (Hikmətli sözlər). Bu hissədə şairin 24 şeirinin tərcüməsi verilmişdir.

3. Lider der Klappe (Şikayət şeirləri).

1851-ci ildə yenə də Berlində Fridrix Bodenştedtin müqəddiməsi ilə «Di Lider des Mirza-Şaffi» («Mirzə Şafinin nəğmələri») kitabı birinci dəfə nəşr olunur. Kitabın çap edilməsi dünya miqyasında təntənəli bir hadisəyə səbəb olmuşdur.

Həmin kitab geniş proloqdan və aşağıdakı bölmələrdən ibarətdir:

1. Züleyxa haqqında şeirlər - 18 şeir; 2. Şikayət şeirləri - 10; 3. Şərab və dünya nemətlərinin mədhi haqqında - 15; 4. Həkimanə şeirlər - 32; 5. «Tiflis» və digər şeirlər - 15; 6. Mirzə Yusif haqqında - 6; 7. Hafizə haqqında şeirlər - 14; 8. Müxtəlif şeirlər və həkimanə sözlər - 12.

«Mirzə Şafinin nəğmələri» o qədər gözəl qarşılandı ki, az bir müddətdə bütün Avropa dillərinə tərcümə olunmağa başlandı. Alman ədəbiyyatşünası Otto Burger bu xüsusda

yazır: «<...> 1849-50-ci illərdə F.Bodenştedtin «Şərqdə min bir gün» əsərində Şərq poeziyasından verilən şeirlər o qədər gözəl səsləndi ki, onlar ayrıca kitabça halında 1917-ci ilə qədər 264 dəfə çap olunmuşdu».

Ədəbiyyatşünas D.Balke özünün «Şərq və Şərq ədəbiyyatı» məqaləsində Mirzə Şəfi nəğmələrinin 300 dəfə çap olunduğunu və kitab satışında görünməmiş müvəffəqiyyət qazandığını göstərir.

F.Bodenştedt 1851-ci ildə «Şərqdə min bir gün» əsərində kitabının nəşr olunması münasibətilə yazırdı: «Mehriban Mirzə Şəfi öz gözəllik kitabın ilk səhifəsində özünün şəklini (bir az oxşar və incə) görəndə nə qədər sevinəcək. O bir daha əmin olacaq ki, onun ətirli nəğmələrinin əksəri artıq necə Qərb paltarları geymişdir. Kitab ona çatana qədər yəqin ki, xeyli vaxt keçəcəkdir. Lakin bu xəbər (yəni nəğmələrin çap olunması - A.B.) ona çatanda, o inanmayacaq ki, onu burada alman dostları da başa düşürlər» (səh. 288-289).

1874-cü ildə F.Bodenştedt özünü «Mirzə Şəfinin nəğmələri»nin müəllifi elan etdikdən sonra kitaba Azərbaycan xalqının həyatından doğmayan, Şərq koloritindən, mənə zənginliyindən uzaq, təbliğat xarakterli şeirlər əlavə edilmişdir.

1874-cü ildən nəşr edilən «Mirzə Şəfinin nəğmələri» ilə onun ilk çapı arasında böyük fərq vardır. 168 səhifədən ibarət olan ilk nəşrdə şairin 98 lirik şeirinin tərcüməsi verilmişdir. 1874-cü ildən 1894-cü ilə qədər olan çaplarda nəğmələrin sayı 177 olmuşdur. Qəribədir ki, F.Bodenştedt ilk çapda verdiyi proloqdan sonrakı nəşrlərdə 158 misra atmışdır. Bu bir daha şübhə doğurur ki, bəlkə proloq Mirzə Şəfinin F.Bodenştedtdə bağışladığı şeir dəftərində öz dəsti-xətti ilə yazdığı müqəddimədir? Çünki ixtisar edilmiş misralarda nəğmələrin necə yaranması və kimə mənsub olması göstərilirdi. Yəqin ki, bu misralar Mirzə Şəfinin müəllifliyini kölgələmək məqsədi ilə atılmışdır.

«Mirzə Şəfinin nəğmələri»nin son çaplarında aşağıdakı

şeirlər verilmişdir:

1. Züleyxa haqqında şeirlər – 15 (şeir); 2. Şikayət şeirləri – 13; 3. Şərab və dünya nemətlərinin mədhi haqqında – 17; 4. Həkimanə şeirlər – 33; 5. Tiflis haqqında şeirlər – 23; 6. Mirzə Yusif haqqında şeirlər – 7; 7. Hafizə haqqında şeirlər – 14; 8. İnam və həyat haqqında şeirlər – 114; 9. Müxtəlif şeirlər və həkimanə sözlər – 42; 10. Tiflislə əldə - 10 şeir və epiloq.

Göründüyü kimi nəşrlərdə bəzi şeirlər atılmış və bir çox şeirlər əlavə edilmişdir.

Tədqiqat nəticəsində belə bir səciyyəvi cəhətin şahidi olduq: M.Ş.Vazehin mövcud avtoqrafları ilə F.Bodenştedtin 1850-ci ildə nəşr etdirdiyi «Şərqdə min bir gün» və 1851-ci ildə buraxılmış «Mirzə Şəfinin nəğmələri» kitabındakı şeirlər mövzu və ideyaca möhkəm vəhdətdədir. Lakin sonrakı illərdə bu vəziyyət getdikcə dəyişmiş və xüsusilə M.Ş.Vazehin vəfatından sonra nəşr olunmuş «Mirzə Şəfinin irsindən» kitabında isə (1874) vəhdət pozulmuşdur.

Mirzə Şəfinin şeirlərini alman dilinə tərcümə edən F.Bodenştedt bəzi nəşrlərdə Azərbaycan şairinə aid olmayan şeirlər də çap etdirmişdir. «Bu şeirlər Azərbaycan həyatından doğmayan, yerli və milli xüsusiyyətləri əks etdirməyən, klassik Azərbaycan şeiri ilə həmahəng olmayan, ancaq alman filisterçiliyinin əhvali-ruhiyyəsini oxşayan, Kantın və kantçıların ideyalarını xatırladan əsərlərdir ki, bunlar Mirzə Şəfi yaradıcılığına aid deyildir». Bu şeirlərdən «Mirzə Şəfi, sən etiqad haqqında nə rəydəsən?», «Mənə küçədə rast gəldi və tilsimdən yaz dedi» və s. göstərmək olar.

F.Bodenştedt bu xüsusda yazırdı: «Mənim öhdəmdə heç yerdə çap olunmamış qiymətli əlyazmalar külliyyatı vardı. Bunun üçün mən qismən Lermontova və qismən də ümumi bir dostuma borcluym. Bunun səbəbidir ki, öhdəmdə olan əlyazmaların nəinki sayını çoxaltmaq, eyni zamanda senzura tərəfindən qısaldılmış yerləri əlavə

etməyə, nəhayət, imkan tapdım».

Çox güman ki, F.Bodenştedt «ümumi bir dostuma borcluyam» deməklə Mirzə Şəfini nəzərdə tutmuşdur.

Qeyd etməliyə ki, Mirzə Şəfinin orijinalları tam halda əldə edilməmişdir.

Məhz bu baxımdan Mirzə Şəfinin əlimizdə olan orijinal şeirlərinin forma və məzmununu F.Bodenştedtin 1850-ci ildə nəşr olunmuş «Şərqdə min bir gün» və 1851-ci ildə çıxmış «Mirzə Şəfinin nəğmələri» kitabında verilmiş tərcümələrin forma və məzmunu ilə müqayisəli tədqiq etmək məqsəduyğun hesab olunmalıdır.

1874-cü ildə Berlində F.Bodenştedtin tərcümə və tərtib etdiyi, müqəddimə və son söz yazdığı «Mirzə Şəfinin irsindən» adlı kitabı kütləvi tirajla nəşr edilmişdir.

Mündəricəsi etibarlı ilə «Mirzə Şəfinin nəğmələri» adlı birinci kitabdən əsaslı şəkildə fərqlənən bu nəşr aşağıdakı bölmələrdən ibarətdir:

1. Sevgi nəğmələri; 2. Qızılgül, şərab, bülbül və sərv ağacı haqqında şeirlər; 3. Şərqin surətləri və tarixi; 4. Yusif və Züleyxa haqqında nəğmələr; 5. Təsəlli nəğmələri; 6. Dünya sirləri haqqında nəğmələr.

Bu kitabdakı «Fətəli», «Aus next und next» («Gecədən-geccəyə»), «Ya vor leben in eyniqer grosse sayt»_ («Biz böyük bir ildə yaşayırıq») və bir çox şeirləri Mirzə Şəfi qələminə aid edə bilmərik. Çünki bu əsərlər öz koloriti ilə Şərq poeziyasından ciddi fərqlənir. Mirzə Şəfi yığcam mənalı lirik şeirlər ustası idi.

F.Bodenştedtin öz şeirlərinin taleyinə dair 1874-cü ildə söyləmiş olduğu «Mirzə Şəfinin gözəl yaz gecəsində oxuduğu qısa şerlər «Şərqdə min bir gün» əsərində öz əksini tapmışdır» - fikri də onun öz kitabında verdiyi şeirlərin Mirzə Şəfiyə aid olmamasını bir daha təsdiq edir.

Mirzə Şəfinin «sıxışdırılması» mərhələlərini əyani surətdə izləyə bilmək üçün başqa bir fakta da müraciət edək, «Şərqdə min bir gün» kitabının cildində Bodenştedt böyük Azərbaycan şairinin ayaqları yanında oturmuş

vəziyyətdə təsvir edilmişdir. «Mirzə Şəfinin nəğmələri» kitabının titulu vərəqində isə Bodenştedt artıq onunla yanaşı əyləşmişdir. «Mirzə Şəfinin irsindən» adlı üçüncü nəşrdə şairin rəsmi təamimlə çıxarılmışdır.

M.Ş.Vazeh dövrünün mütəfəkkir sənətkarı kimi həyatın və varlığın sirrini açmağa, onun mənasını dərk etməyə çalışır. Şair, öz varlığı ilə həyatı bəzəyən insanı, onun ulvi yaradıcılığını dərk edən azadfikirli, müstəqil dünyagörüşə malik bir mütəfəkkir idi. O, yaşadığı dövrün ictimai ziddiyyətlərini dərinədən dərk etmişdir. F.Bodenştedtin 1890-cı ildə Almaniyada böyük sənətkarlıqla tərcümə edib «Şərqdə min bir gün» kitabında çap etdirdiyi «Çadranı at» şeiri bu baxımdan diqqətəlayiqdir.

Şlaq die Çadra suruk! Vas ferhullst Du dix?
Ferhult aux di Blume des Quartens zix?
Und hat dix nixt Qott, vie der Blume praxt,
Der Erde sur Sierde, sur Şönhaytqemaxt?
Şuf er all dizen qlans, dize herlixkayt,
Su ferblühen in dumpfer ferborqenhayt?

Tərcüməsi:

Tulla gəl çadranı... görünsün üzün,
Gül də gizlədərmi də, bağda üzün?!
Səni qadir allah, ey inca çiçək,
Yaratmış dünyaya verməkcəin bəzək.
De, bunca ləfəzət, bunca məlahət,
Solsun dar qafəsə də neyçün, nəhayət!

İnsanın mənəvi və cismani gözəlliyi də bir həqiqətdir. Bu həqiqəti cəmiyyətdən gizlətmək insanlığa ləkədir.

Şairin yaşadığı dövrdə qadının saf məhəbbətini, onun sevimləsinə qələmə alıb tərənnüm etmək dinə, şəriətə zidd sayılırdı. Mirzə Şəfi bu ədalətsizliyə öz etirazını bildirərək yazırdı:

Şlaq die Çadra suruk! Las aller Velt zeh'n,
Das auf Erden vic Du Kind kein Medxen zo şön!
Las die Auqen hersündende Funkeln şprüh'n,
Las die Lippen in roziqen Lexeln qlüh'n,
Das Dix herde kein anderer şleier ümşvebt,
Ale mit dem Dix des Dunkel der Next umvebt.

Tərcüməsi:

Tulla gəl çadram... bilsin ki, dünya,
Yoxdur yer üzündə sənin tək afət.
Qoy sənin nəzərin hər yana baxsın,
Baxışın qəlbləri yandırır yaxsın.
Pəmbə dodaqların təbəssümləri
Ətrafa nur yaysın, açsın səhəri.

Şair başqa bir şeirində deyir:

Göy üzünü bəzəyirsə ol günəş necə,
Qəlb evimi bəzəyirsən sən də, eləcə.
Yetmişəm sayəndə mən bu səadətə,
Könlüm bil ki, düçar olar sənəzsiz zülmətə.

Bəllidir ki, yerə zülmət düşəndə birdən,
O, gizlədər hər nə varsa gözdən, nəzərdən.
Amma günəş nur saçanda göylərdən bizə,
Yerin bütün gözəlliyi görürsən gözə.

Yeri gəlmişkən qeyd etməliyik ki, şeirin ahəngdar səslənməsində, Mirzə Şəfi ruhuna xas olmasında Fridrix fon Bodenştedtin əməyi böyükdür. Əsər o zaman sevilə-sevilə oxunur ki, orada bədii sözün qüdrəti qəlblərə hakim kəsilir. F. Bodenştedt Mirzə Şəfi lirikasına yaxşı bələd olduğundan onu incəliyi ilə alman dilinə tərcümə etmişdir. Heç təsadüfi deyil ki, Fridrix fon Bodenştedt «Şərqdə min bir gün» əsərində yazırdı: «Mən Mirzə Şəfinin şeirlərini dəyişmədən

alman geyimində vermişəm». Şairin fars dilində yazdığı «Məktubun intizarında» poemasının və Salmanın Mümtazın çap etdirdiyi «Süsoni» şeirlərinin ruhu, ahəngi də «Çadramı at» şeri ilə vəhdət təşkil edir.

M.Ş. Vazehin bəzi əsərlərində narazılıq, xalq etirazı üsyankarlıq ruhu açıq-əşkar ifadə olunur. Onun epik-lirik planda yazdığı «Sədi və şah» poeması üslubu, ideya-bədii təsiri etibarlı ilə ictimai mənə daşıyır. Əsərdə xalq iradəsinin nəticə etibarlı ilə tənənəsi fikri cəsarətlə irəli sürülmüşdür. Poemanın bədii-fəlsəfi mənası, onun xalq və hökmdar problemini cəsarətlə irəli sürməsi ilə izah olunur. Ümumiyyətlə, xalq və hökmdar problemi M.Ş. Vazeh yaradıcılığında görkəmli yer tutur. Epik səciyyəli əsərlərində Mirzə Şəfi şahlıq haqqında maraqlı fikirlər irəli sürmüşdür: «Şah ağilsiz və axmaqdır, lakin camaat avam olduğu üçün o, padşahlıq edə bilər».

Şairə görə xalq maariflənersə, onun əqli və kamalı yerində olarsa, hakimlərin özbaşınalığına son qoyular.

«Şərqdə min bir gün» kitabının ilk nəşrində şairin həyat gözəlliklərinə məftunluğu, dini xurafatın tənqidi əsas yer tutur. O, xalqın niçat yolunu maariflənməkdə görür, öz hikmətli sözləri ilə gəncləri gələcək həyatda düzgün yola istiqamətləndirmək istəyir.

«Mirzə Şəfinin nəğmələri»ndəki şeirlərdə İrənin hakim dairələrində çalşan tarixi şəxslərin tənqidinə də rast gəlirik. Belə ki şeirlərin birində vaxtilə İrəvanda mollalıq edən, sonralar Məhəmməd şahın müşfidi və qəddar vəziri olan Hacı Mirzə Ağası kəskin tənqid olunur. İrən idarə üsulunun simvolu olan Hacı Mirzə Ağası haqqındakı başqa satiralarında Mirzə Şəfi hakim və xalq problemini irəli sürür. Öz şöhrətini təmin etməyə çalışsan, lakin xalqa heç bir fayda verməyən bu maskalanmış hakimin iç üzünü açan şair deyir: «Döşündəki nişanlara baxmayaraq, sən pis adamsan, sənin zətin pis xəmirəndə yoğrulub, sənin bətinin eybəcərdir, sən zahirini bəzəyib, eylərlərini örtmüşsən».

Şairin İrən müstəbidləri ilə barışmaz mübarizə aparması

biyə M.F.Axundovun sonrakı dövrdə bu səhədəki ardıcıl, kəskin ideya çarpışmalarını xatırladır. Onun bir çox satırası ümumən tənqidi mahiyyət daşıyan şeirləri bilavasitə din başçılarına - şeyxülislamlara, müftülərə və mollalara qarşı çevrilmişdir. Təsadüfi deyildi ki, şairin müasiri Gəncə ruhanisi Molla Hüseyn Pişnamazzadə onu kafir elan etmişdi.

F.Bodenştedt «Şərqdə min bir gün» adlı əsərində M.Ş.Vazehlə Gəncə axundu Pişnamazzadənin bir-birinə olan münasibətindən bəhs edərək yazmışdı: «Bir gün Mirzə Şəfi qəzəbli halda gəlib dedi ki, mənimlə ayı oyunu oynamaq istəyirlər. Mən ondan fikrini açıq söyləməsini xahiş etdikdə o dedi: «Ayının dişlərini çıxarıb, özünü zəncirləyib oynadan kimi, mənim də ağzımı bağlayıb oynatmaq istəyirlər». Mirzə Şəfi bir qədər sakitləşəndən sonra dedi: «Axund mənə qəzəblənib dedi ki, sən öz laməzəhb şeirlərinlə cavanların əxlaqını pozursan».

Hələ M.F.Axundovun ardıcıl materialist və ateist çıxışlarından, S.Ə.Şirvaninin, H.B.Zərdabının tənqidi fikirlərindən çox əvvəl M.Ş.Vazeh din xadimlərini ifşaya girişmişdi. O, müfti haqqında satırasında yazırdı:

...Xəsisliklə vurub ömrünü başa,
O dünyada cənnət axtarır nadan.
Bizi cəhənnəmlə qorxudur müfti,
Qorxmaz boş sözlərdən ağıllı insan.
Müftinin nə qədər olsa əfsunu,
Uymaz Mirzə Şəfi ona heç zaman.

Şairin ədəbi, bədii-estetik, fəlsəfi konsepsiyası həyatla daim bağlı olan materialist, nikbin mündəricəyə malikdir. O, heç bir əsərində dinin təlqin etdiyi cənnət xülyalarını tərənnüm etməmişdir.

Böyük mütəfəkkir rübailərinin birində yazmışdır:
Der prediqt fon des Lebens Rixtiqnayt,
Und Yener fon des Lebens Vixtiqnayt;
Hör baydes vohl, mayn zohn und merke Dir;

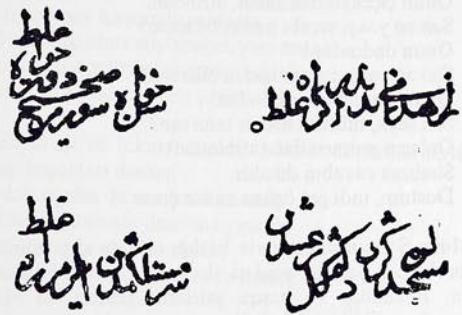
Halb hat's mit bayden zayne Rixtiqnayt.

Sətiri tərcüməsi: «Bəziləri həyatın puç, bəziləri isə həyatın zəruri olduğunu təbliğ edirlər; oğlum, yadımdan çıxarma ki, bu deyilənlərin hər ikisinin yarısı doğrudur».

Mirzə Şəfi bu misralarda həyatın ziddiyyətlərini, onun mənfəi və müsbət qüvvələrin vəhdətindən ibarət olması fikrini məharətlə vermişdir.

«Şərqdə min bir gün» kitabında «rübai dördlük deməkdir: 1-ci, 2-ci və 4-cü misralar həmqafiyə, 3-cü misra isə sərbəst olur» - deyən F.Bodenştedt alman oxucularına rübai janrının xüsusiyyətlərini izah etdikdən sonra sözüne davam edərək yazmışdır: «Mirzə Şəfi qələmi əlinə alıb bu sətirləri səliqə ilə yazıb mənə verdi. Həmin vərəqə mənə olduğundan müəllimimin bu yadigar, yeganə yazısını olduğum kimi burada verməyi qərara aldım».

Mirzə Şəfinin özünəməxsus bir xatlı yazmış olduğu aşağıdakı rubainin klişesini F.Bodenştedt olduğu kimi kitabında çap etdirmişdir:

M.Ş.Vazehin əlyazmasının foto surəti

Zahid, meyi-nabdəndir ikrah qələt,
Sən xah sözüm səhəh dut, xah qələt.

Məscidlərə girməyim deyil rəğbətədən,
Sərməsliyimdən eylərəm rah gələt
Ətirli çiçək, dadlı şərab, insanpərvərlik, eləcə də şəhər
qüvvələrin rəmzi olan ruhanilər, müfti və şeyxlər şəirin
oxucuya tələqin etdiyi həyatı həqiqətlərdir.

- Voran erkennest Du die şöneten Blüten?
- An ihrer Blüte!
- Voran erkennest Du die besten Vayn?
- An ihrer Qüte!
- Voran erkennest Du die besten Menşen?
- An dem Qemüthe!
- Voran erkennest Du den Şayx und Mufti?
- An der Kapuse!
- Di Antwort, Freund ist rixtix - qeh'und
- Maxe zi Dir su Nuse!

Şeirin sətri tərcüməsi:

- Sən ən gözəl gülü nədən bilərsən?
- Onun çiçəklənməsindən, ətrindən.
- Sən ən yaxşı şərabı nədən bilərsən?
- Onun dadından!
- Sən ən yaxşı insanı nədən bilərsən?
- Onun insanpərvərliyindən.
- Sən şeyx, müftini nədən tanırsan?
- Onların paltarından (idmindən).
- Sualıma cavabın düzdür.
- Dostum, indi get özünə nəticə çıxar.

«Mirzə Şəfinin nəğmələri» başlığı altında çap olunmuş
kitabda Mirzə Şəfinin şeirləri ilə yanaşı, Sədi Şirazinin,
Hafizin, Füzulinin və başqa şairlərin şeirləri də Mirzə
Şəfinin nəğməsi kimi verilmişdir.

Belə bir hikmətə nəzər yetirək:

Der Staub, vi hox der Vind ihm erhebt,
Bleibt dox qemayn.

Der Edelştayn, den man in Ştaub beqrebt.
Bleibt Edelştayn.

Sətri tərcüməsi:

Külək tozu nə qədər yüksəklərə qaldırırsa, toz yenə
özlüyündə kiçik toz olaraq qalacaq. Toz cavahiri örtərsə,
cavahir qiymətini itirməz, yəni cavahir olaraq qalacaq.

Sədi Şirazidə bu hikmət belədir: «Cavahir toz-torpağa
batsa da yenə qiymətini itirməz, toz-torpaq göyə qalxsa da,
yenə qiymətə minməz».

Başqa bir hikmətə nəzər yetirək. F.Bodenştadt bunu
belə tərcümə etmişdir:

Ver über Andre şlextes hört
Zoll es nixt vaytere nox erkünden;
Qar leixt vird menşenqlüq serştören.
Dox şver ist Menşenqlüq su qründen.
Sətri tərcüməsi:
Kim pis şey haqqında eşidərsə
Gərək heç kimə söyləməyə, yəni susa.
İnsan xoşbəxtliyini pozmaq asandır,
Onu özünə qaytarmaq çətin.

Sədidə isə bu hikmət belədir: «Xəbər ürəkaçan deyilsə,
sən sus, başqaları desin».

Ədəb sayılsa da məclisdə susmaq
Məsləhət zamanı danışmaq gərək.
İki şey ağıla nöqsan sayılar:
Yersiz susmaq ilə yersiz söz demək.

F.Bodenştadtın tərcüməsində bu şəhər belə səslənir.
Sətri tərcüməsi:

Svai Dinqe zind şedlix fiir yeden
Der di ştufen des Qlüqs vill erştayqen –
Şvayqen venn sayt ist su reden,

Und reden venn sayt ist su şvayqen.

Sətri tərcüməsi:

Yüksəlmək dərəcəsinə iki şey nöqsan sayılır, danışmaq vaxtı susmaq, susmaq vaxtı danışmaq.

Göründüyü kimi F.Bodenştedt Sədi Şirazinin yuxarıda göstərilən şeirlərini özü demişkən «orijinalına xələl gətirmədən alman dənunda vermişdir».

Ömər Xəyyam:

Cəhənnəmdən qorxan, cənnət axtaran,
Əl çəkməz məsciddən, kəlisalardan.
Allahın sirrindən olan xəbərdir
Qəlbində bu toxumu əkməz heç zaman.

F.Bodenştedtin tərcüməsi:

Der Vayze nennt mit Ehrfruxt Qottes Namen,
Er vays, das er das Vayzen nixt erfast;
Der Thor malt Qottes Bild, vie es sum Namen,
Des enqen Thorenhirnes past.

Sətri tərcüməsi:

Ağıllı adam allahın adını hörmətlə çəkər, lakin onun varlığına inanmaz, ağılsızlar isə onun adına görə öz axmaq beyinlərində allahın surətini yaradılar.

Aydın olur ki, hər iki şeirdə obyekt eynidir. Ömər Xəyyamda cənnət axtaranlar, cəhənnəmdən qorxanlar ağılsızlardır. F.Bodenştedtdə məzmun təxminən eynidir, şeirin ikinci beyti isə hər ikisində eyni mənə daşıyır.

Füzuli:

Xoş ol ki, dəmi-əcəl çəkəm badeyi-nab,
Sərməst yatam qəbrdə ta ruzi-hesab.

Govğayi-qiyamətdə duram məstü xarab,
Nə fikri-hesab ola, nə idraki-əzab.

F.Bodenştedtin tərcüməsində bu şeir belə səslənir:
Fort auf der alten zatsunqen dumpfen raumen
Vill ix den Fus su besserm ştreben fuhren.
Baym Vein und Libe, unter Rozenbaumen
Zollst Du ein noueres, şöneres Leben Führen.

Sətri tərcüməsi:

Qədim əngin səmanın qaranlıqlarından uzaq, mən yerdə qızılgül kolları altında şərab və məhəbbətlə daha gözəl həyat sürərəm.

F.Bodenştedtin tərcümə etdiyi şeirlərdən çoxlu misallar gətirmək olar ki, onlar həm mövzu, həm də koloriti etibarilə Şərq şairlərindən alınmış və almanlaşdırılmışdır.

Mirzə Şəfinin didaktik mahiyyət daşıyan şeirləri ideya baxımından onun pədaqoji fəaliyyəti ilə əlaqədar olduğu üçün həmin əsərlərdə təربiyəvi məsələlər əsas yer tutur.

M.Ş.Vəzəh ədəbiyyatın bədii-estetik rolunu doğru dərk edib qiymətləndirən və onu əməli işində müvəffəqiyyətlə həyata keçirməyi bacaran müqtədir sənətkarlarımızdandır. O, təربiyədən kənar, insan-zövqünə və əməlinə uyğun gəlməyən sənət əsərini məqbul hesab etməmişdir. Şairin ədəbiyyat haqqında fikirləri onun həyatla daha sıx bağlılığı ilə səciyələnilir.

Mirzə Şəfi yeni dövr ədəbiyyatının mənasını onun yenilikçi olmasında, hər bir sənətkarın öz sözü, fikri və nəfəsi ilə ədəbiyyatı zintələndirməsində görürdü. F.Bodenştedt «Şərqdə min bir gün»də yazırdı: «Mirzə Şəfi pis şairlər haqqında belə dedi. «Pis şairi bataqlığa bənzətmək olar. Çünki onun dibi heç vaxt görünmür. Ona görə yox ki, o dərinidir. Zəkani nurlandırmaq, onu cılızlıqlarından təmizləmək üçün ondan heç bir fayda görə bilməzsən». Yaxşı şair haqqında isə bu sözləri demək olar: «O, yüksək nəciibliyi ilə fərqlənir və onun səsi müdriklik

təxtində əyləşən kralın, hökmdar gözəlliyinin qüdrətini xatırladılar».

«Mirzə Şəfinin nəğmələri» kitabından fərqli olaraq «Mirzə Şəfinin irsindən» kitabında lirik şeirlərlə yanaşı, bir çox lirik-epik əsərlər, poemalar vardır. Halbuki M.Ş.Vəzch əsərlərinin Almaniyadakı ilk nəşrində («Mirzə Şəfinin nəğmələri»ndə) epik əsərlər yoxdur. İkinci kitabda «Sədi və şah», «Dərviş», «Teymur», «Yusif və Züleyxa» kimi poemaların olması bu fərqi aydın göstərir.

Müxtəlif xalqların ədəbiyyat tarixində işlənən «Yusif və Züleyxa» əfsanəsi burada yeni səpkidə işlənmişdir. Poemaya A.Bakıxanovdan alınmış hikmətli bir epigraf verilmişdir. Bu epigraf Züleyxanı Yusifin günəşi, Yusifi isə Züleyxanın ulduzu kimi oxucuya təqdim edir.

Klassik şeirin ən yaxşı ənənələrini davam etdirən şair lirik əsərlərində mücərrəd ilahi eşqi deyil, həyatla bağlı həqiqi sevgini tərənnüm etmişdir. Qəlbi sevinc ilə dolu olan həyat şairi bütün təbiəti və kainatı özü kimi şad və sevgiyə aludə görür: «Təbiətdəki bütün gözəlliklər, xoş nəsim, rayihədar çiçəklər, ulduplar, ağacların pıçılısı, sanki bizim sevgimizi şirirləşdirmək üçün yaranmışdır».

Həyata bağlılıq, onun maddi və mənəvi nemətlərindən istifadə etməyə çağırış M.Ş.Vəzch şeirlərinin ümumi ruhunu Xəyyam rübailərinə yaxınlaşdırır. O, şeirlərinin birində yazır: «Həyat əta deyil, sən bilməlisən ki, hər addım atdıqca məzara yaxınlaşırsan. Bu beşgünlük dünyada vaxtını qənimət bil, həyatdan naümid olma və ondan səmərəli istifadə et».

Poetik ifadə, fəlsəfi ümumiləşdirmə baxımından Mirzə Şəfi poeziyasının Ömər Xəyyam poeziyası ilə əlaqəsi məsələsi xüsusi tədqiqə möhtacdır. Həyatı canlı müşahidələr əsasında öyrənmək, təbiətin nemətlərindən faydalanmaq, zövq almaq fikri onun poeziyasında cəsarətlə irəli sürülmüşdür.

Klassik ədəbi ənənələrə uyğun olaraq məscidə, zahidə qarşı maddi həyatın zövqləri qoyulur, şərab, meyxana

tərənnüm edilir. Dini etiqadların və türki-dünyalıq fəlsəfəsinin tənqidi gözəlin real və ideal surəti ilə əvəz olunur.

Z.Göyüşov özünün «Azərbaycanda estetik fikirlər» adlı kitabında yazırdı: «Dini-estetik əxlaqın və onun təbliğatçılarının tənqidi onun (Mirzə Şəfi Vəzch - Z.G.) etikasında mərkəzi yer tutur. Feodal-dini əxlaqı kəskin tənqid etməklə o, insanları maddi varlığın nemətlərini daha dərindən dərk etməyə, onun gözəlliyini, nikbinliyini qiymətləndirməyə çağırırdı».

Mirzə Şəfi yazırdı:

Cəhalət içində olmuşdum sərsəm,
Qocalıb getmişdim ürəyimdə qəm,
Gümrah cavan etdi yenidən məni,
Bir mey, bir məhəbbət, bir də ki nəğməm.

Mey iç, Mirzə Şəfi, dayanma gəl boş,

Ol meylə, sevdəylə, nəğməylə sərxoş.

Yalnız nəşə çağı coşar nəğmələr,

Odur ki, ey nəğməm, nəşələnb coş.

O, gözəli və şərabı rəmzi mənada deyil, həqiqi mənada tərənnüm edirdi. Mirzə Şəfi yaradıcılığında romantika, həm də mütərəqqi romantika olduqca güclüdür. O, nikbin şairdir.

Ədəbiyyatşünas Kamran Məmmədov «XIX əsr Azərbaycan şeirində satira» kitabında yazır: «Zakir, Vəzch, Bakıxanov, Şaiq, Nadim və başqa sənəqkarları satira yazmağa təhrik edən səbəblər silsiləsinin mərkəzində yaşadıkları cəmiyyətdəki haqsızlıqlar dururdu. Onlar xalqı zəlalətə salanların pozulmuş əməl və əxlaqına dözə bilmir, ifşaya və ittihama əl atırdılar».

Bütün bu dediklərimizdən belə bir nəticəyə gəlirik ki, bu günə qədər M.Ş.Vəzchin əsərlərinin toplanması, onun müəllifliyinin müəyyənləşdirilməsi kimi atribusiyə məsələləri ciddi bir problem olaraq ədəbiyyatşünashəgimizə qarşısında durmaqdadır.

Yuxarıda göstərilən faktlar, habelə Mirzə Şəfi şeirlərinin istər alman, istər fars, istərsə də Azərbaycan mətnlərinin forma və məzmun baxımından bir-birilə vəhdət təşkil etməsi göstərir ki, Mirzə Şəfi və F.Bodenştedtin bədii irslərini obyektiv müəyyənləşdirmək mümkündür. Güman ki, Mirzə Şəfi Vazehin külliyyatı tam tapılıb, aşkara çıxarılması Avropada xeyli vaxtdan bəri sevilə-sevilə oxunan «Nəğmələr» müəllifi M.Ş.Vazehin bədii irsini təsdiqləyən son nöqtə olacaqdır.

Bunula biz Mirzə Şəfi şerlərinin əlyazmalarının Almaniya tapılması sahəsində öz axtarışlarımızı davam etdiririk. Almaniya yaşayan alim professor Ditter Şimanke bizim axtarışlarımızı nəzərə alıb, bir çox alman kitabxanalarının əlyazmalar fondlarına Mirzə Şəfi şerlərinin əlyazmalarının olması barəsində müraciətlər etmişdir. Onun müraciətlərdən birini sizə təqdim edirik.

Handschriften zu Friedrich Bodenstedt (1819-1892); Nachlaß

Sehr geehrte Damen und Herren,

bei meinem Aufenthalt in Baku (Azerbajjan) bin ich mit Professor Dr. Akif Bayramov zusammengetroffen. Er ist Germanist und arbeitet u. a. über Friedrich (von) Bodenstedt und dessen Lehrer im Kaukasus, Mirza Schaffy (auch als Pseudonym verwandt).

Bis heute fehlt der Nachweis von zwei Original-Handschriften von Mirza Schaffy (in Persisch). Es existieren nur Übersetzungen in Deutsch von Friedrich Bodenstedt.

Dem dringlichen Wunsch von Professor Bayramov entsprechend versuche ich, die Standorte des Nachlasses von Friedrich Bodenstedt ausfindig zu machen mit dem Ziel, genannte Handschriften evtl. zu finden. Nach meinen Recherchen kommen vornehmlich Ihre Bibliothek, die Staatsbibliothek Berlin und die Hessische Landesbibliothek Wiesbaden in Betracht.

Können Sie mir weitere Hinweise, insbesondere zu Ihren Beständen geben, die ich bei meiner nächsten Reise nach Baku mitnehmen kann?

Prof. Bayramov plant einen Studienaufenthalt in Deutschland.

Mit bestem Dank und
freundlichen Grüßen

Dr. Dieter Schimanke
Professor
(Verwaltungswissenschaft)

Hersoq - Ağuq - kitabxanasına.

"Çox hörmətli Xanımlar və Cənablar! Mən Azərbaycanda olarkən professor Akif Bayramovla görüşdüm. O almanşünas alimdir. F.Bodenştedt və onun Qafqazdakı müəllimi Mirzə Şəfi münasibətləri üzərində işləyir. F.Bodenştedtin alman dilinə tərcümə etdiyi şerlərin orijinallarının axtarılıb tapılmasını bizdən xahiş etmişdir. İndiyədək həmin şerlərin əlyazmaları tapılmamışdır. Sizdən xahiş edirəm mənim Azərbaycana növbəti səfərimə qədər Mirzə Şəfi şerlərinin əlyazmalarının olması barəsində mənə məlumat verəsiniz. Professor Akif Bayramov gələcəkdə Almaniya gəlib bu barədə öz məruzələri ilə çıxış etməyi planlaşdırır.

Bizim və professor D.Şimankenin müraciətlərinə baxmayaraq alman kitabxanalarının əlyazmalar fondlarından heç bir müsbət cavab alınmamışdır. Buna baxmayaraq biz professor Diter Şimankeyə və Berlində yaşayan həmyerlimiz Sevil Fuksa bizə bu sahədə köməkliklərini əsirgəmədiklərinə görə öz minnətdarlığımızı bildiririk".

فوسیدن ورسیدن نامه

الا ای سرو گلزار محبت
 قد افرازد افرازان دوران
 تا آفاق و فاهمه و میثاق
 خوش اندام و خوش انجام و خوش آقام
 الهی چشم بد از روی وی دور
 حفظت باد لطف کسرو گاری
 همیشه گردش دوران بکامت
 اگر خاری خلد در پای آن دست
 خدا بخشد گر عسرجاودانی
 چه کل خندان چو غنچه تازه بیا
 چه روشد شرط محبت علی و تقیم
 بیا ای غافل از ما غافل چند
 دو دیده در فراتش اشک پر خون
 همه سبک نهام گشته خنجر
 کنارم درجه بند داد گشته
 چه دل چون رصد آرد ناله افغان
 بیا ای اشک همت کن زمانی
 بپایش رنگون خود را بر افکن
 دل سودا زده از غم و دینم است
 ز هربنا قافله آید روانم

گلی نورسته از باغ ملاحظت
 انیس خاطر هر دردمندان
 ز نورسهای دوران نورسیده
 در درج عناف مهر و اسحاق
 چو تو خوش کس ندیده چشم آیام
 میادا بد نظر باروش منظور
 نه بر آئینه خاطر ضیاری
 خدا در حفظ خود دارد سلطنت
 خلد برسینه ام بر جای آن دست
 دمی بی تو میادا زندگانی
 به سرسودش بی اندازه بادا
 حدیث حلال باید گشت ترقیم
 بیا هم جور کردن مایلی چند
 یکی قلمزم یکی دریای میحوت
 بریزد خون دل از دیده تر
 ز اشکم مردمان در خون نشسته
 بیارید اشک دیده مثل نیسان
 بسوی یار شو جا یک روانی
 تفریح کن بگو احوالی از من
 مگر تحریک زلفش را نسیم است
 قتان خیزان شتابان سوی آتم

به پیش آن قافله بین تنگ دل نادر
 تفتخص میکند زیشان نشانی
 نه امیدی بدلها تا آن سوا لی
 به حسرت چشمهام خون بگرید
 فغان ای چرخ بامن تو چه کاری
 هزاران درد داری بی دوا لی
 هزاران سینه خستی مرهمی نه
 چه بودی آشنائی گر نبودی
 نه مقدوم که رویش را به بینم
 نه کس محرم درین اسرار بوده است
 خدایا وصف عالم با که گویم
 در این اسرار محرم کسیت یارب
 که یک دم راز عالم باز گویم
 بیا ای باد صبح غمترین روی
 توفی محرم برز عشق بازان
 چو غنچه هر دلی که شد گرفته
 چه باشد که طریق کار سازی
 بگویم قصه های فرقت یار
 بود زین قصه گفتن رحم آری
 خدا را کن گذر بر آن ستمگر
 چو دق قریب وصلش را بیایی
 که بلکه خاطرش رنجیده باشد
 بگرد سر بگوز از جانب ما
 بگو از من به آن آرام دلریش
 بر آرد ناله و افغان جرسوار
 از آن تو خیزد نورسته جوانی
 نگرود تا آن سوال دفع ملالی
 درین عالم خدایا کس نه بیند
 بهر دم میفرزانی تازه درکی
 بیک دم وصل آری صد جدایی
 وزین جور و جفا بهیبت نمی نه
 وگر بودی جدائی گر نبودی
 نه از باغ وصالش گل به چشم
 نه کس در غم خوری غمخوار بوده است
 چنین زار و ملولم با که گویم
 چنین با درد و غم کسیت یارب
 درین گفتن دوا برورد جویم
 خبرده از همه اطراف و هو سی
 رفیق جان در محنت گذاران
 اگر سوسوی شوی گردد شکفته
 شوی محرم بر اسرار و بر بازی
 خبر بازست دهم ز محنت یار
 کنی بروغ این غم بلکه کاری
 بیایم از من آشفته می بر سر
 بکن گفتن ز حال من شتابی
 بود رمزی ز تو پریشیده باشد
 بهجام بیس از آن چشمان شهبلا
 دوی جانهای معنت اندیش

کهی شد مضطرب حالم که حاشا
 من از بختم نلدم باور این حال
 بدین حیرت گشاده نامه از هم
 تعالی الله چه سعادت بود چون روز
 مگر چشم زمانه در حجاب است
 کجا شد جوهر چرخ و ظلم دوران
 چه خواندم نامه آن مهربان یار
 هزاران لطف و شفقت کوه تحریر
 نوشته کای اسیر بند هجران
 مگردان روی از جوهر فراقم
 هنوز مهرو درد دل همان است
 نباشی یک دم از یادم فراموش
 به اهل عشق این نکته تمام است
 بیا ساقی بیا و جام گل سرنگ
 بحمد الله که بختم کرد یاری
 بیا واضح ازین عشق مجازی

* *

بیا ای جان که جلا بی تو بلیت منم هجرانم
 زخمت کشین رویه خدا دامم بختست
 خوشم کرد عالم راغ رشادی نغمه
 سرگم تخت و تاجم آه شکردم و کوشم
 لب لب گو شوم باقی فنا ما را بقا بیند
 اگر اول شویرتش چه شد و قدیم

دما دم لحظه لحظه همدمی
 ز روی لطف اگر حالم به پستی
 نه شب دارم و نه روزم قزاقی
 قرارم آن شکر گشتار بوده است
 به دل مانده از آن گشتار دردی
 چه دل گشتار را بر خاطر آورد
 ز دل دردی زین سوری بخیزد
 فغان فصل بهار من خزان شد
 چنانم فی تو چندان دق و تاب
 اگر سودا چنین در سر بیامند
 ولی از بخت من شب را سر حیرت
 هر آن کو بخت خوش ب خنده پا
 ز حال ما سیه بختان چه داند
 اگر خورشید رو را رحسم پوی
 قضا را دوری از بسیاری غم
 هزاران دروغم در دل رسیده
 چه چونان از هوای شوق لبلی
 در آمد قاصدی فی بلکه جانی
 چو زد دستش بر رو آورد نامه
 شمعش کوه صحران کرده مشکین
 ز بویش عطر عظم برد از سر
 گشاد من مهرا از آغاز کردم
 بدیدم تان نگار در لایا نیست
 کهی بر سر نهادم که بدیده

ز ما بادت دعا می و سلامی
 وزین ادبار اقبالم به پرسی
 نه کاریکه بآن لیم مداری
 مدارم آن نگو رفتار بوده است
 به تن مانده از آن رفتار سوری
 چه تن رفتار را در خاطر آورد
 بنای گلشن عیشم بریزد
 که آب زندگی از من نماند شد
 مثال تشنه ای در جستن آب
 یقین دیدار بر محشر بیامند
 بلی صبح از دل تنگم خبر نیست
 ز دوران طلوعش فرخنده باشد
 اگر داند ولی چندان چه داند
 کی این سان روزین شب می نویی
 گرفته دل جگر خون دیده پر نم
 چه وحشی از بنی آدم رمیده
 سوس صحران دلم میگردد میلی
 بن چون روح برجسته روانی
 چه نامه نامه غنبر ششامه
 که گویا ناف آهو بود از چین
 زمانی گشت حالم حال دیگر
 در لطف و شفاعت باز کردم
 از آن بار و انیس و آشنا نیست
 کهی دل از نگاهش آور سیده

ای که هم حجره مافی و قیام عیشی
از من غمزه جز عشق یغ یا عیشی
تا از آن دم که حرم دل من خلوت آوست
چرخ سرگشته نه آنت منقش به نهم
مردگوش و بهارت و قشای طرب
واضح از خاک سر آرد به نسیم در دست

وی که ثابت قدمی غیره عشق بیوی
با من دل شده جز صحبت دلواپس
فاش بزم رخ او گر نگوم بهمه سوی
بلکه نذر دلش مانده فرو فرقه بختی
خیز تا خسته بزن باهی ولی بر لب چری
کشته عشق بلی زنده توان گشت بیوی

* *
هر زمان کان قد بالا نظر میگذرد
منعم ای شیخ ز نظاره مکن از رخ دوست
ای که بر من گذری محو کنی از خویشم
تو که چنین بگویی با من از آنده عشق
گفته واضح از آن روهه شین آمد

* *
و ده چها بردل و پر دیده تر میگذرد
تر چه دانی که چه بر اهل بهر میگذرد
همد چه خورشید که بر دور تو میگذرد
دست کوتاه منت کی به کمر میگذرد
بزبان سخن از لعل شکر میگذرد

* *
شاهد رخ که نشین زلف رخ کرد باز
دیده به دیدار دوست و تشویش خویش یار
صدر حرم قبول در خور هر خام نیست
ترتبت محمود را روز جزا این زیباست
واضح آدوار با بگ جز صوم زانغ

* *
نور حقیقت پدید از ظلمات مجاز
عشق از آن سونیا از حسن آرائش ناز
پس نشین شمع وار سرگوش از سوز آواز
حاجت فردوس نیست کشته تیغ ایاز
بای طلب در میان منزل مقصد ملاز

فکارا وقت آن آمد که میباید آری
عجب بی آنکه میسوزد بدرد شکر سیال
ز شکر و لطف شکست ز مهر و کویا روی
ز زلف و درویشان دلبر و ملازمین و آفتاب

بدید هجر می سازی ز لعل خویش بدایم
نم پنهان چنان سوزم که نایب عیج افغانم
شدم برودت و رفوم شب کجایی ماه تابانم
گیرم چین و ما چین را ده که در کوشش میزبانم

* *
خوش آن دل که آن دل پای عشقت
ز چاه کور کمتر آن دل و سر
ز پروانه و بلبل رسم تمیز
به مرز اهل دل این گشته کافی
بهسرا که صحبت بال گستر
بدادم این درد دنیا با کاهی
اسیر عشق واضح چون نباشم

* *
خوش آن رأی که یا ای عشقت
که خالی از غم و غمبای عشقت
به بین تا هر دو چون شیدای عشقت
به عشق دلبری رسوای عشقت
خبر میباش که بغضای عشقت
ز سوادها عجب سو دای عشقت
که کوه قاف سر در پای عشقت

* *
چهره یخ چون ششمن خالوار طیبی
به انتظار هلاکم چون زهر هر کند
ای سر و قد نطف کن از پانفاده ام
گفتم بیای سر و قدت بهر سایه ام
ای سر و قد چو خاک شدم بهر سایه ای

* *
مگر یاد صبا از ساحت دلدار میاید
دگر چه سود دهد آوری اگر تریاک
چون سرو سایه بر قلند پای خویش را
گفتا که واضح من آن سایه هاشم
بازم در یخ دای بس از خاک کمترم

دور از تو گردیده چنین خون جگر ریخت
 ما تبتظر قسند و جهک الا بخیال
 کدام خاک راه به تقصیل گرد لعل سمنادت سر به سرخ برینت
 و کدامین سوزنزل ز نسیم طره مشکینت رشک صحرای چین
 در غافله دین جلوه گنان عریده جویان
 هر جا که بدین شکل و شمایل بخرامی
 از رشک شود چرخ برین حلقه بگوشت
 و زمزم نهد ره به جبین داغ غلامی
 پویش غلط در که در بر گوزدن کینت کو کولدن کیدر . مادام که
 گوزده ای بیل گزیده ای بید شمدنیکه گوزدن کیندی کو کلامین
 گوز آغلار کیم سی گویز کو کل خود سندن آیرلیر
 مگر جسم لطیفنک نازنینم سر بسر جاندر
 هر جا که افراقات قلبیت چه دعا چه سلام و آتجا که برید
 محبتت چه فاصد چه پیام
 صدر حرم وصل ترا راه صبا گو
 یاری گذشتن نکشند پیک خیال
 ترکیب وجودیم اقتضای وصال مهرکده در عدم امکانم غلبه
 فراق قهریکه
 بن عشقتک اودینه باندردک
 چونکه گورک بانالم یان دورک
 باز آ باز آ که بی تو دیده را ندینست و دل را سرور فی
 نه چاره خنده نه مجال گفتار
 نه زهره نشست نه یاری رفتار
 نه قدرت صبر نه قوت آه

ای تراکت چمنی ایچره خرامان سوسنی
 خوبلق کشورینک نختنه سلطان سوسنی
 صدقات یایی قاشنک صدقه سی قویان سوسنی
 بیرباشله یاراشورکم آلا یوزجان سوسنی

حرکات رویشنک قیلدی سوسنی سوسنی
 سنبله طره زلفنک شگنی بیری شکست
 لاله فی دانه سالوب رویک ایوبی ماه پرست
 ای کوکل قاش گوز آراهه نگرین بیله ست
 یوخدی و همک که آرا برده توکه قان سوسنی

ای ملک ایروینک گوندمی یا بدر تمام
 کلمه رویندن اولورست اوکا باده حلام
 پرده سیز جلوه لوب نازیله ویردده قیام
 کفر نلفنک داغدوبست چقبوب ایله حلام
 بیله لر تا که نذر کفسر ایله ایمان سوسنی

بو قدو قامتکا اطلس و خسارا یاراشور
 قاشلارینک گوشه سنه قلمه ایما یاراشور
 ایده گر زنده لیشک لفظی سیمجا یاراشور
 سنی هر کلمه سوز باشه سودا یاراشور
 اوله سرگشته و دیوانه چیرین سوسنی

گوئکه هرگون که چخار در گنجا سجده ایور
 مسروفتاره گلر قلعه قدنک باغه گذر
 غنچه گر آفرینک ایله قارشوده برینین اگر
 کفر عشقک بشوب بریره کیم ای کافر
 دیسه ارداضحه بهتاندی سلمان سوسنی

*

میرزا شیخ مرحوم را معشوقه بود در تقلیس مدتی با او در عشق
 بازی میبودند. آخر الامر او را از اهل دهات بر تواریز آوردند
 بعد از او هم مراسله جات در میان میبود از پی او نوشته است:

مه نوسفرم

رفیق ز نظر دیده ز دل اشک روان کرده
 رسم نیست پی نوسفران آب نشان کرده
 والیل اذا یفشی هلاک عاشق شب فراقمت والنهار
 اذا تجلی سرمایة معرروز وصال
 هجران گیسو سین محنتی بی گورگه کافر
 شک یوخدی که انکار ایلمز روز قیامت
 گر زاهد خودین بیله ذوقیقی وصالین
 جنت طلبیندن نه بولور غیر ندامت
 وداع دوستان رسمیت قدیم و اطوار یاران طلقیت کریم
 پس از چه جهت آن بیدل بلاف شد و این مقبره بخلاف
 ای شهره شهر از چه شدی شهر بشهری
 کالبدرد اذا سرت نصرت کهلل

هر جا که بشنوم ز جانش کلباتی از دامستان عشق بر آرم روایتی
 که از دغای یار و کوی از جنای میجر دل در دعای اوست در زبان دشکایتی
 میبرد امتداد فراتم ز خاطرش یاران ترحمی در رفیقان عنایتی
 ناغلی ز سر عشق مرا لطفه میکند آری نخوانده از خط رخسارش آیتی
 افغان که از طیب نزار در سوادج درد آ که درد عشق رسیده بغایتی
 گفتم حدیث زلف بیاد میگویمت سودای زلف یار ندارد نهایتی
 و انبع بأندوی دی زین ^{شیت} و دل لا با همیکس نزارد مهر و کایتی

چاه درکفت چشم بر راه
 بازآ بازآ خورشید طلعت بنما پرده از جمال بگشا
 مجلس حریفان بیار چه جای تظهن ای دیهن
 دست از تریح عجیب نیت نشاخن بریدن
 در سار هر کندت صدس بریده دهی

*

نه قدر کیم فلکنک ثابت دستیارمی دار
 اهل قدر سینه ده غمزه ناک او خوتنک یارمی وار

دکل افلاکده کوب گورون چرخ بلند
 اولون دیده سرا یا سنکا نظر ارمی وار

روزگار بخارا دایم گیمه سی تار کچیر
 هر کینتک عشقده بیر بارستکارمی وار

نیجه قان جیشه گلوب ایلسون آه و دفان
 کو تکلنک دیده گریان کیمین آردمی وار

اول غزلدرکه بو (واضح) دیدی بر دمهلی
 ظاهره لاله اورتا قنده قرآن قارمی وار

Poemının tərcüməsi

Ey məhəbbət gülzarının sərvə,
 Mələhət bağının təzə çiçəyi!
 Dövrünün uça boylularının yüksəyi,
 Hər bir dərddənin ürəyinin munisi!
 Dövrünün seçilmiş [gözəli],
 Təzə ərsəyə gəlmişlərin təzəsi!
 Vəfa, əhd və ilqar səmasının ayı,
 Mehr, şəfqət və birlik sədəfinin dürdanəsi,
 Əndamı közəl, aqibəti xoş, əməli xoş!
 Zəmanənin közü sənə kimi gözəl görməyibdir.
 İlahi, bədnəzərin gözü ondan iraq olsun,
 Pis nəzər onun üzünə sataşmasın.
 Səni allah özü hifz etsin,
 Xatirinin lövhəsinə toz qonmaya.
 Dövrünün gərdişi həmişə sənənin kəminca ola.
 Allah özü səni səlamət saxlasın.
 O dostun ayağına batan tikan
 Kaş mənəmə döşümə bata.
 Allah sənə əbədi həyat bağışlasın,
 Sənsiz mənəmə bir an belə həyatım olmasın.
 [Yarım] gül kimi xəndən, qönçə kimi təravətli ola,
 Başında hədsiz sevdəsi ola.
 Məhəbbətin şərtləri deyilib qurtarandan sonra
 Həl-əhvalımızdan yazmaq lazım gəlir.
 Gəl, ey bizdəm qafil olan, bu qəflət nə vaxtadək?
 Bizə cövr etməyə isə vaxtadək mayıl olacaqsan?
 Fəraqında iki gözüm qanlı yaşla doludur,
 Biri Qülzüm, o biri Ceyhun dəryasıdır.
 Bütün kipriklərim xəncər olub,
 Ürəyimim qanını ağlar gözlərimdən axıdır.
 Ətrafım Bağdad Dəcləsi olubdur,
 Göz yaşından xalq qan içində oturubdur.
 Ürəyimdən nalə-əfqan göy gurultusu kimi yüksəldikcə
 Göz yaşları neysən yağışı kimi gözümədən axır.

Ey göz yaşları, gəl himmət elə,
Yarım olan tərəfə axıb get,
Özünü ayaqlarına sal,
Yalvarıb mənim əhvalımı ona söylə.
Sevdalı ürəyim qəmdən parçalanmışdır.
Məgər zülfünü nəsim hərəkətə gətirmişdir?
Haradan karvan gəlsə oraya gedirəm.
Tələsik ona tərəf sürünürəm.
O karvanın qabağında bu ürəyi xəstə
Zəng kimi nalə və əfqan edər.
Sevgilisindən bir nişan axtarar,
O gözəl çavandan xəbər soruşar.
O sualın qarşısında urəyə ümid verən [bir xəbər] olmaz,
O sualın cavabından könlül təskinlik tapmaz.
Gözlərim həsrətdən qan ağlar,
İlahi, məni bu halətdə heç kəs görməyə.
Ey çərx, haray, sən mənə nə elədin!
Hər ləhzə dərdimi artırırsan.
Mənlərlə dərd verdin, bir dərman vermədin,
Bir anlıq vüsalın müqabilində yüz hicran yaradırsan.
Mənlərlə könlül sındırdın bir məlhəm vermədin,
Bu cövrü cəfadan bir usanmırsan.
Nə olardı ki, heç aşinalıq (məhəbbət) olmayaydı,
Olsaydı da ayrılıq olmayaydı.
Nə üzünü görməyə imkanım var,
Nə də vüsal bağından bir gül dərmək mümkündür.
Heç kəs bu əsrərə məhrəm olmamış,
Heç kəs bu qəmlərə şərik olmamışdır.
İlahi, vəsfi-halımı kimə deyim?
Bu kədər və qüssəni kimə söyləyim?
Bu əsrərə, yarəb, məhrəm kimdir?
Kim mənim kimi, yarəb, dərd-qəmə giriftardır —
Ki mən ona öz halımı söyləyim,
Ondan öz dərdimə dərman istəyim?
Ey ənbər qoxulu səhər küləyi, gəl!
Hər tərəfdən və hər yerdən xəbər gətir.

Ey aşıqlərin sirrinə məhrəm olan,
Qəmdə yarıb əriyənlərin can dostu olan!
Qönçə kimi hər könül ki, tutuldu
Sən onun yanına getsən, çiçək kimi açılar.
Nə olar bizim də dərdimizə əlac edəsən,
Bizim də ürək sirmimizə məhrəm olasan,
Yarın firqətdindən sənə hekayələr söyləyəm,
Yarın cəfasından sənə xəbər verəm?
Olar ki, bu halıma rəhm edəsən,
Kədərimə bir əlac tapasan?
Allah xatirinə, o zülmkarın yanına get,
Pərişanhal olan aşıqdən ona xəbər apar.
Onun yanına çatdıqda
Mənim halımı söyləməyə tələsmə.
Birdən xatiri incimiş olar,
Səndən gizli bir rəməz ola bilər.
Mənim tərəfimdən əvvəlcə başına dolan,
O şəhla gözlərindən mənim əvəzimdən öp.
Ona, könlümü yaralayana, ruha təskinlik verənə,
Qəmli ürəklərə dərman bəxş edənə
Hər dəm və hər ləhzə
Dualar və salamlar olsun.
Əgər lütf eləyib əhvalımı soruşsa,
Mənim idbar və iqbaldımdan xəbər tutmaq istəsə,
[De ki,] nə gecə, nə də gündüz qərarım var,
Nə də bir iş var ki, onunla məşğul olam.
O şəkar sözlü mənim qərarım idi,
O gözəl yerişli mənim mədarım idi.
O sözlərdən ürəyimdə bir dərd qalmışdır,
O yerisdən canımda bir üşütmə qalmışdır.
Könlül o sözləri xatırlayanda,
Canım o rəftarı yada salanda
Könlümdən dərd, canımdan üşütmə qalxır,
Həyat gülşənimin əsası titrəyir.
Ah, mənim bahar mövsümüm xəzan oldu,
Abi-həyat mənim gözümdən itdi.

Sənsiz elə yanıb yaxılıram ki,
Sanki susamış bir adam su axtarır.
Əgər sevdən başımda belə qalsa,
Yəqin ki, görüşümüz məhsərə qalar.
Lakin mənim bəxtimdən bu gecənin səhəri yoxdur,
Bəli, qəmli könlümdən səhərə bir xəbər qalmayacaq.
Kimin ki, bəxti yaxşıdır, dodağı gülür,
Dövrən onun taleyini xoş yaradıbdır,
Onun biz qarabaxtlardan nə xəbəri olar,
Xəbəri olsa da, hamısını bilməz.
O günəşüzlüdə rəhm olsaydı,
Mənim günüm gecə kimi belə qara olmazdı.
Bu hədsiz qəm kədərdən sən uzaqdasan
Könül darda, ciyər qanla dolu, gözüm yaşlıdır.
Ürəyimə minlərlə dərd-qəm giribdir,
Vəhşi kimi bəni-adəmdən qaçıram.
Məcnun kimi Leylinin şövqü ilə.
Ürəyim səhraya meyl edirdi.
Bu vaxt bir qasid, qasid yox, bir can gəldi,
Bədənimə ruh, xəstəyə can gəldi.
Əlini atıb bir məktub çıxartdı,
Necə məktub, ənbər qoxulu bir məktub çıxartdı.
Ətrindən dağ-daş müşk iyi tutmuşdu,
Sanki Çindən ahu göbəyi gəlmişdi.
Qoxusundan ağlım başımdan uçdu,
Bir zaman halım pozuldu,
Məktubün möhrünü açmağa başladım,
Elə bil ki, lütf və kəramət qapısı üzümə açıldı.
Gördüm ki, [məktub] o ürəkçalan nigardandır,
O sevgili munisim və yarımındandır.
[Məktubu] gah başıma, gah gözümün üstünə qoydum,
Könül onu görcək sakitləşdi.
Gah halım pərişan oldu ki, hanı məndə —
Elə bir tab-tavan ki, onun xəttinə baxa bilim?
Hanı məndə o bəxt ki,
O ənbər xalxı [sevgilimin] məktubunu görmüş olam.

Belə bir heyranlıqla məktubu açdım,
Onun gözəl ətrindən dimağım ətriləndi.
Ulu pərvərdigar! Bu gün hansı xoş saat idi ki,
Mənim bəxtimdən belə bir dövlət üz verdi.
Məgər zamanənin gözü örtülmüşdür?
Məgər yatmış bəxtim oyanıbdır?
Çərxin cövrü və dövrənin zülmü harada qaldı?
Məgər dövrən zülməndən usandı?
Elə ki, o mehriban yarın məktubunu oxudum,
O yarın işlərindən hali oldum.
Minlərlə lütf və şəfqət yazıbdır,
Minlərlə lütf və mərhəmət söyləyibdir.
Yazıbdır ki: Ey hicran bəndinin əsiri,
Bizim fəraqımızda səbrin çox olsun.
Fəraqımın çövründən üz döndərmə,
Hicrimdən və şövqümdən pərişan olma.
Hələ də sənin məhəbbətin ürəyimdədir,
Sevdən başımda, zövqün canımdadır.
Bir an belə yadımdan çıxmırsan,
Görəsən nə vaxt o sevgili ilə qolboyun olacağam?
Eşq əhli üçün bu nöqtə mə'lumdur ki,
Mə'suqlardan ümitsiz olmaq haramdır.
Saqi, gəl gül rəngli camı gətir —
Ki, könnüllərin lövhündən [qəm] pasını silsin.
Allaha şükür ki, bəxtim yar oldu,
Xoş günlərə və gözəl ruzgara çatdım.
Vazeh, gəl bu məcazi eşqdən
Həqiqəti tapıb, başını ucalt!

SALMAN MÜMTAZIN KİTABINDA GEDƏN İKİ
AZƏRBAYCANCA ŞEİRİN MƏTNİ, FARSÇA
ŞEİRLƏRİN VƏ MƏKTUBUN SƏTRİ TƏRCÜMƏSİ

Nə qədər kim fələkin sabitü səyyarəsi var,
Ol qədər sinədə qəmzən oxunun yarəsən var.

Deyil əflakdə kövkəb görünən çərxi-bülənd,
Oluban didə sərəpa sənə nəzzarəsi var.

Ruzgarı qara daim, gecəsi tar keçər,
Hər kimin eşqdə bir yarı-sitəmkarəsi var.

Necə qan cuşə gəlib eyləməsin ahu fəğan,
Könlümün didəyi-giryan kimi fəvvarəsi var.

Ol qəzəldir ki, bu, Vazeh, dedi bir dörd əhli:
Zahira lalə otağında qonaq qarəsi var.

* * *

Ey nəzakət cəməni içrə xuraman, Süsəni!
Xubluq kişvərinin təxtinə sultan, Süsəni!
Sədəqin yayı qaşın sədəqəsi qurban, Süsəni!
Bir baxışla yaraşır kim ala yüz can, Süsəni!

Hərəkati-rəvişin qıldı səhi sərvinə pəst,
Sünbülə türreyi-zülfün şikəni verdi şikəst,
Lələni dağə salıb ruyun edib badəpərəst,
Ey könül, qaş-göz arada nə gəzirsən belə məst?
Yoxdu vəhmin ki, ara yerdə tökə qan, Süsəni?

Ey mələk, əbr yüzün gündümü, ya bədri-tamam?
Kim ki, ruyindən olur məst ona badə həram.
Pərdəsiz cüvələnib nazilə ver qəddə qiyam,
Küfri-zülfün dağıdıb məst çıxıb eylə xuram,
Bilələr ta ki, nədir küfr ilə iman, Süsəni!

Bu qədü qamətinə ətləsü xara yaraşır,
Qaşların guşəsinə qətlimə ima yaraşır,
Edə gər zində ləbin ləfzi Məsiha yaraşır,
Səni hər kim ki, sevər başına sevdə yaraşır,
Ola sərgəştə və divanəvü heyran, Süsəni!

Gün ki, hər gün ki, çıxar, dərgəhinə səcdə edər,
Sərv rəftarə gəlür, qılsa qədin bağə güzər,
Qönçə gər ağzın ilə qarşı dura boynun əyər,
Küfri-eşqin yetişib bir yerə kim, ey kafər,
Desələr Vazehə, böhtandı, müsəlman, Süsəni!

MƏKTUB

Mərhum Mirzə Şəfinin Tiflisdə bir məşuqəsi var idi. Bir müddət onunla sevişirdi. Nəhayət, onu kənd əhlindən olan bir varlı balasına verdilər. Bundan sonra da onların arasında məktublaşma davam edirdi. Bu məktubu da onun üçün yazmışdır:

Yeni səfərə çıxmış ayım!
Gözümdən uzaqlaşan kimi könlüm göz yaşları axıtdı,
Bu bir qaydadır ki, yola çıxanın dalınca su səpərlər.

Gecə qaralan kimi deyirəm aşiqin ölümü hicran
gecəsində olur, gündüz cüvələnən kimi deyirəm ömrün
sərmayəsi vüsal günündən ibarətdir.

Hicran gecəsin möhnətini gər görə kafər,
Şək yoxdu ki, inkar eləməz ruzi-qiyamət.
Gər zahidi-xudbin bilə zövqini vüsalın,
Cənnət tələbindən nə bulur qeyri-nədamət?

Dostların ayrılıq zamanı bir-birilə vidalaşması qədim
bir qayda, gözəllərin rəftarı isə xoş ədadır. Bəs nə üçün bu

laf oldu, o xilaf?

Ey şəhrin məşhur dilbəri, nə üçün şəhərdən şəhərə
düşdün?

O bədirlənmiş ay kimi dolanıb hilalamı döndün?
Səndən uzaq düşənl gözlərim qanlı yaş tökdü,
Sənin üzünü xəyaldan başqa bir yerdə görmək mümkün
deyil.

O hansı yolun torpağıdır ki, sənin atının nalının
tozunda başını göylərə qaldırmışdır? O hansı mənzildir ki,
müsk saçlarının nəsimindən Çin səhrasının paxıllığı
tutmuşdur?

Sən yəhər üstündə bu cüvələnen gözəlliyinlə
Bu şəkil və şəmayillə haraya qədəm qoysan,
Ulu fələk paxıllığından sənin qulağı halqalı qulun olar,
Yer isə itaətlə öz alınına nöqərəçilik damğası basar.

Bu məsəl qələtdir ki, deyirlər: «Gözdən gedən könlüdən
gedər; Madam ki, gözdə idin, gözdəydin, şimdiki, gözdən
getdin könlüdəsən.

Göz ağlar kim, səni görməz, könül xud səndən
ayrılmaz. Məgər cismi-lətifin, nəzənim, sərbəser candır?

Harada ki, qəlb aydınlığı var, nə dua, nə salam? Orada
ki, əmanət məhəbbətdir, qasid və sifarişə nə hacət?

Sənin vüsəl mənzilinə səba necə yol tapa bilər ki,
Mənim xəyalımın qasidi oradan keçməyə cəsarət etmir.

Tərkibi-vücudum iqtizayi-vüsali-mehrinlədir və ədəmi-
imkanım qələbəyi-fəraqi-qəhrinlə.

Məni eşqin oduna yandırdın,
Çünki gördün yanırıam yan durdun!

Qayıt kəl, qayıt kəl ki, sənsiz nə gözümdə işıq var, nə də
könlümdə sevinc.

Nə gülməyə bnr həvəsim, nə söhbətə meylim,
Nə oturmağa səbrim, nə getməyə taqətim.
Nə dözməyə qüdrətim, nə ah çəkməyə qüvvətim var,
Canım dodaqda, gözüm yoldadır.

Qayıt kəl, qayıt kəl, günəş üzünü göstər, camalını
pərdədən çıxart, dostlar məclisini zinətləndir. Əllərini
kəsmək yeri deyil!

Türünc əvəzinə əllərini kəssələr, təəccüblü deyil,
Sən kəməndinin hər telində yüz kəsik baş gəzdirirsen.

QƏZƏL

Sən ey bizimlə həmhücrə olan, zöhd vərəqini su ilə yu,
Sən ey dönməz dost, eşq yolundan başqa bir yolda
qədəm vurma.

Mənim kimi qəmli aşıqdən yarın məhəbbətindən başqa
bir şey sorma,

Mənim kimi aşıqlə yarın söhbətindən başqa bir söz
danışma.

O vaxtdan ki, mənim könül evim onun xəlvətəgahı
olmuş,

Hansı tərəfə baxsam onun üzünü aşkar görürəm.
Üzü üstə çevrilmiş fələk ulduzlarla bəzənməmişdir,
Yarın ardınca yüyürüb tərə qərq olmuşdur.
Bahardır, seyrana çıxıb şadlıq etmək vaxtıdır,
Dur, mey və piyalənlə arxın kənarında çadır qur.
Dostun astanasından əsən külək Vəzehi torpaqdan
qaldırar,
Əlbəttə, sevgi yolunda ölənlər [kəs] məşuqun ətri ilə dirilərlər.

QƏZƏL

Hər zaman ki, o qəddü qamət xəyalımdan keçir,

Ah, könlümdən və yaşlı gözlərimdən nələr keçir!
Ey şeyx, mənə yarın üzünə baxmağı qadağan etmə,
Sən bəsirət əhlinin gözünə nələr göründüyünü haradan
biləsən?

Ey mənim yanımdan ötüb məni məhiv edən,
Sən ayın yanından keçib onu məhiv edən günəş kimisən.
Bunca ki, sən öz ətayini yıxılmış aşiqindən
uzaqlaşdırırsan,

Mənim bu gödək əllərim sənə belinə nə vaxt çata bilər?!

Vazehin bütün sözləri ona görə şirindir ki,
Həmişə sənə ləli şəkərindən danışırs.

QƏZƏL

Çadırdə əyləmiş nazənin zülfünü üzündən yığdı,
Məcəz zülmətindən həqiqət nuru parladi.

Gözüm dostun gözündə, əlim yarın qoynunda qərar
tutdu.

Bir tərəfdən eşq yalvarır, o biri tərəfdən hüsn naz edir.
Onun məclisinə yol tapmaq hər xam adamın işi deyil,
İndi ki, belədir, şam kimi yerində əyləşib yan və döz.
Qiyamət günü Mahmudun türbəsinədən bu səs eşidilə:
Əyazın qılıncı ilə öləne behişt nə görək?

Yolda qalmış Vazeh üçün qarğaların səsi zəng
sədalarıdır,

Ardınca getməkdən yoruldu, mənzil isə uzaqdır.

POETİK TƏRCÜMƏLƏR İKİ QƏZƏL

Gəl ey canım ki, hicrində dodağa çatdı bu canım,
Dodağı qoy dodağıma, özün al canı, cananım.
Sənəin atəşli çöhrəndən iki xislət doğub məndə:
Gözüm ağlar, özüm yannam, inan ey çeşmi-məstanım.
Xoşam, qəmlə sevinc tutsa əgər dünyanı hər yandan
Nə onla, nə bununlayam, mənim eşq oldu ürəfanim.
Tacım ah, göz yaşım təxt, ləşkərim dərddir, qənim ölkəm.
Mən eşqə sultan olsam da, sənəin eşqində sultanım.
Fənaya uğrasam da, bil, fəqət məhiv olmaram, canan,
Bu müşkül hikməti özgə təbibdən sorma, loğmanım.
O şirin ləldən şəhd-şəkər hərgah nəşib olsa,
Mələklər nuşi-can söylər mənə göylərdən, ey xanım.
Nigarım, vaxt gəlib çatdı, bu xəstə aşiqi yad et,
Mən eylə xəstəyəm ancaq, sənəin vəslində dərmanım.
Kim eşqin dərdinə yansa o nalə eyləyər hər dəm,
Mən öylə gizli yannam ki, nə naləm var, nə əfqanım.
O mişkin züflərin şövqü, o aytək çöhrənin mehri
Gecəylə gündüzü almış əlimdən, mahi-tabanım.
O yarın zülfü ruyindən sən ümid gözləmə, Vazeh,
Tutarsan Çini-Maçinn, əlində vardır imkanın.

Xoş olsun ol könlü, eşqə məkandır,
Var olsun ol fikir, eşqə həyəandır.
Susuz çeşməyə bənəzər ol ürək kim,
Nə eşqin dərdini, nə qəm duyandır.
Bax, öyrən gör necə pərvanə, bülbül
Olublar eşq şeydası, zamandır.
Məhəbbət əhlinə bu kafidir kim,
Öz eşqiylə o rüsvayi-cəhandır.

Məhəbbət mürği cövlan etsə harda,
O eşq ovlar, xəbərdar ol, amandır.
İki dünyanı verrəm sən baxanda,
Mənə eşqin bu sövdəsi əyandır.
Necə, Vazeh, əsiri olmayım mən
Bu eşqin qarşısında Qaf yalandır.

POEMA
MƏKTUBUN İNTİZARINDA

Məhəbbət bağının sərv-i-rəvanı,
Mələhət bağının tazə fidanı,
Ucaboylular içrə fəxri-dövrən,
Şikəstə qəlblərə munisü dərman
Zamanın ən seçilmiş novcavanı,
Gözəllərin gözəli, mehribanı,
Şəfəqdə, mehrdə göylərdə bir ay,
Vəfada, əhddə yoxdur sənə tay.
Xoşəndamsan, xoşiqbal, xoşəməlsən,
Zəmanəgörməmiş nazlı gözəlsən.
İlahi, sən uzaq et bədnəzərdən,
Yanında bədnəzər düşsün kəsərdən.
Səni allah görüm ki, hifz qılsın,
Könül aynan həmişə aydın olsun.
Kamınca gərdişə gəlsin bu dövrən,
Sənə sağlıq dilər qəlb ol xudadan.
Deyirəm, dost ayağına dəyənim kaş,
Ona yox, sinəmə dəysin mənim kaş,
Əbədi ömr qıl sən bu cahanda,
Həyatım olmasın sənsiz bir an da.
O tazə qönçətək ətrin var olsun,
Başında daima sevdalar olsun.
Məhəbbət şərtinin itmami yetdi,
Bizim ərzi-halın əyyamı yetdi.
Bizə qafil olubsan, bu nədəndir?
Cövrə mayıl olubsan, bu nədəndir?
Fərağında gözüm qanla dolubdur.
Biri Qülzüm, biri Ceyhun olubdur.
Bütün kirpiklərin xəncərsayağı
Tökər qəlbim qanın üzüm aşacağı.
Dövrəm Dəclə olub gözüm yaşından
Oturmuş qan içində min-min insan.
Ürək göylər kimi əfgana gəlcək,
Gözümdən yaş axar gürşad yağıştək.
Mənim göz yaşlarım, himmət edin siz,
Yarın məskəninə axıb gedin siz.

Ayağına düşüb nazlı nigarın,
Yetirin ərzini bu biqərarın.
Ürəyim parçalanmış qəm əlində,
Məgər zülfü əsir sübhün yelində?
Hardan bir qafilə gəlsə, qərsiz
Sürünnəm mən, sürünnəm ixtiyarsız.
Bu xəstə qəlbimin ahı, nəvası
Olar ol qafilənin zəng sədası.
Arayar, varmı yarın bir nişanı,
Arayar ol yeniyetmə cavanı.
Nə ümmid, nə cavab tapmaz sualı,
Suallar dəf qılmaz bu məlalı.
Niyə didəm dolar həsrət yaşıyla
İlahi, kimsəni salma bu hala!
Haray, ey çərx, əlindən, nə edərsən?!
Bu könlümü hər an dərdlə didərsən.
Mənə min dərdi verdin, yoxdu dərman.
Bir anlıq vəsl üçün bu qədərc hıcran?
Nəçə min sinəyə dağlar çəkibsən?
Usanmazsan məgər bu cövrədən sən?
Nə oldadı məhəbbət olmayaydı!
Olurdu, kaş bu möhnət olmayaydı!
Üzünü görməyə yox əldə imkan,
Nə də gül dərmədim vəslin bağından.
Nə bir kəs var ki, həməsrarım olsun,
Nə bir kəs var mənim qəmxaarım olsun.
Kimə deyim, ilahi, vəsfi-halim?
Kimə deyim bu dərdim, bu məlalım?
Bu əsrərə, ilahi, kimdi məhrəm?
De kimdə var bu dərdilə qəm —
Ki, ona söyləyim dərdimi bir dəm?
Alım ondan bu dərdə bəlkə məlhəm.
Ey ənbər qoxulu sübhün küleyi
Xəbər gətir, sevindir bu ürəyi.
Sən ey aşıqların dərdinə məhrəm,
Möhnətkeş insana ən yaxın həmdəm,
Tutulsa qönçətək bir qəlb kədərdən,
Sən onu gül kimi xəndan edərsən.

Nə olar ki, olub məhrəmi-əsrar
Bizim də dərdimizdən ol xəbərdar.
Danışım mən yarımın firqətindən,
Xəbər verim cəfavü möhnətindən.
Mənim bu halıma rəhm eyləyib sən,
Tükənməz dərdimə imdad edəsən.
Gedib sən yanına ol zülmkarın,
Yetir peymanımı aşiqi-zarın.
Onun vüsalına yetən zamanda
Tələsmə halımı şərhi bəyanda.
Amandır, xatirinə dəymə birdən,
Bəlkə də rəmi var, gizlindi sənədən.
Əvvəlcə başına dolan onun sən,
Mənim əvəzimdə öp gözlərindən
Yetir bu ərzimi qəlb ovlayana,
Kədərli qəlblərə məlhəm qoyana.
Dəmadəm, ləhzə-ləhzə, sən müdam de,
Ona məndən dua söylə, salam de.
Əgər lütf eyləyib halım sorarsa,
Bu idbar olmuş iqbalım sorarsa,
Nə gecəm var, nə də bir gündüzüm var,
Nə bir iş görməyə yox məndə kirdar.
Qərarım ol şəkərgöftarım idi,
Mədarım ol gözəlrəftarım idi.
O sözlərdən ürəkdə dərd qalmış,
O rəftardan məni tufanlar almış.
Ürəkdə qəm, bu canımda soyuq tər,
Həyat bağçamda da əsir küləklər.
Haray, mənim bahar fəslim nə soldu?
Həyat çeşməm daha görünməz oldu.

QƏZƏL

Bu xəstə qəlbimə ruhi-rəvandi.
Məni şad eylədi, o verdi namə,
Nə namə, ətrdə misli-şəmamə.
Dolunca dağü-səhra mişk ilə mən –
Dedim ahu göbəyi gəldi Çindən.
Başımdan aqlımı aldı bir anda,

Dəyişdi halımı bu xəstə canda.
Açarkən naməni getdi kədər-qəm,
Kəramət qapısı açıldı ol dam.
Bu namə dilruba, o yardan idi,
O munis sevgilim dildardan idi
Gah öpdüm, gah da qəlbim üstə qoydum,
Mənə sevinc gətirmişiydi, duyduam.
Fəqət birdən halım oldu pərişan,
O xəttə baxmağım deyildi asan.
Təəcəüb eyləyirdim iqbalımdan,
Mənə namə gəlib mişkinxalımdan.
Baxanda naməyə halım duruldu,
Ürək də namənin ətriylə doldu.
İlahi, bu necə xoş saat idi?
Bu ki, bir əvəzsiz səadət idi.
Məgər bu dövrənin rə'yi dolandı,
Yatan bəxtim məgər, birdən oyandı?
Nə oldu cövrü çərx, ol zülmü-dövrən?
O zülmündən məgər oldu peşiman?
Oxudum naməsin gülüzlü yarın,
İşindən hali oldum ol nigarın.
O namə çox şəfəqqətlə yazılmış,
Necə lütfü məhəbbətlə yazılmış!
Yazıb: «Ey hicranın bəndində dustaq,
Hicrana səbrlə dözərlər ancaq,
Qoy, üzün dönməsin cövrü-faraqdan,
Hicrimdə əl üzümə sən iştiyaqdan.
Hələ əskilməmiş mehrin yanımda,
Sevdan başımdadır, zövqün canımda.
Səni unutmaram, fikrimə olmuş:
Nə vaxt ollam o yarımə həmağuş.
Bütün eşq əhlinə bu bir məramdır,
Naümidlik məşuqlara haramdır...»
Gəl, ey saqi, gətir bir cami-gülgün,
Ürəkdə pas tutan dərdimi silsin.

Şükür olsun ki, bəxtim də yar oldu,
Nə xoş ayyam, nə xoş ruzigar oldu!

Gəl, ey Vazeh, məcazi-əşqdən sən —
Həqiqət tap, onunla yüksəlsən.

QƏZƏL

Bizə həmsövbət olan özgə kitab almaz ələ,
Sən də zahidliyin o dəftərini tulla selə.
Mən yarın xəstəsiyəm, əşqdən özgə demə söz,
Məni dildarımın eşqi beləcə saldı çölə.
O zamandan ki, mənim qəlbimə yol tapdı o yar,
Unuda bilməyirəm mən onu bir an da belə.
Bu fələk kim sənə ulduzla bəzənmiş görünür,
Bəlkə aşiqdir o da, sirrini faş etməz hələ?
İndi gül fəslidi, çöllərdə tamaşa dəmidir,
Çıx çəmən seyrinə, ey məclisi qur, şadlıq elə.
Yardan versə xəbər Vazehə o badi-səhər,
Qəbrdə olsa əgər bil ki, gələr bir də dilə.

QƏZƏL

Sənin ol sərv boyun, bil, nə zaman yada düşər, Gözümün
yaşı axar, qəlb evi fəryada düşər.
Yarımın gül üzünə baxmağı mən eyləmə, şeyx, Bixəbərsən,
bu savab əşqdə ustada düşər.
Ay ilə gün kimiyyik, yar görünən anda mənim,
Sanasan ki, vücudum tufana, ya oda düşər.
Məntək eşqin qulunun daməninə çatmaz əli,
Kəmərin fikri nə vaxt bu dili-naşada düşər.
Vazehin şe'ri bilirsen niyə şirindi, gülüm?
O şəkər ləblərinin şövqü ilə dada düşər.
Salman Mumtazın Mirzə Şəfi Vazehin irsindən
müəyyənləşdirdiyi 81 misra şe'r Mirzə Mehdi Pacirin
əlyazmasından alınmışdır.

Байрамов Акиф Амирхан оглы
Литературное наследие Мирзы Шафи Вазеха
(на азербайджанском языке)
Баку, "Нурлан", 2008

Çapa imzalanmış:23.04.2008. Şərti çap vərəqi 9,9.
Sifariş №127. Kağız formatı 60x84 1/16. Tiraj 500.
Kitab "Nurlan" nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsində
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.
Direktor: prof. N.B.Məmmədli
Ünvan: Bakı 64, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev 8/4.
Tel.: 497-16-32; 8-50-311-41-89

Att-247184